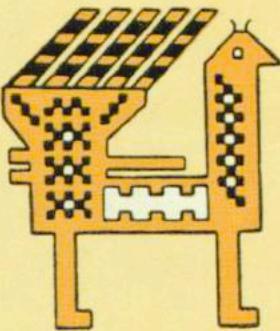

АЗЭРБАЙЧАН ССР ЕЛМЛӘР АКАДЕМИЈАСЫ
МЕ'МАРЛЫГ ВӘ ИНЧӘСӘНӘТ ИНСТИТУТУ

ЛӘТИФ КӘРИМОВ

АЗЭРБАЙЧАН
ХЭЛЧЭСИ

||

БАКЫ - ЛЕНИНГРАД

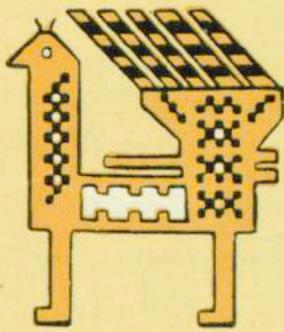
Азерб фол
5

АКАДЕМИЯ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ АРХИТЕКТУРЫ И ИСКУССТВА

ЛЯТИФ КЕРИМОВ

АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ
КОВЕР

||

БАКУ - ЛЕНИНГРАД

Азәрбајҹан хәлчә сәнәти гәдим вә зәнкин ән'әнәјә малик халг јарадычылығынын әһәмийјәтли, лакин аз тәдгиг едилмиш саһәләриндән биридир.

Азәрбајҹан хәлчәләринин орнамент бәзәјиндә халгын һәјаты, онун чохәсрлик милли мәдәнијәти, бәдии идеал вә естетик көрүшләринин инкишаф хүсусијәтләре өзүнә мәхсүс бир шәкилдә әксини тапышыдыр. Азәрбајҹан хәлчә сәнәтинин инкишаф тарихинин өјрәнилмәси истәр елми-нәзәри чәһәтдән, истәрсә дә өлкәмизин бәдии сәнәтләринин инкишафындакы тәчрүбәви ролуна көрә бөјүк әһәмийјәт кәсб едир.

Сәнәтишүнаслыг намизәди Ләтиф Кәримовун бу әсәри гочаман халг сәнәткары, хәлчә сәнәтинин бутүн инчәлекләринә дәриндән јијәләнән орнаментчи рәссамын узун илләр бою апардығы елми-тәдгигат иши вә зәнкин тәчрүбасинин бәһрасидир. Әсәр кириш мәгала-си вә Азәрбајҹан хәлчә нөвләринин классификациясы, истеңсал мәнтәгәләринә көрә бөлүшдүрүлмәси, онларын бәдии вә техники хүсусијәтләринин тәсвирина һәср едилмиш фәслиләрдән ибарәтдир. Мүәллиф бу әсәриндә өзүнүн халг тәтбиги-декоратив инчәсәнәтинин мүхтәлиф саһәләриндә көстәрдији практики фәалийјәти нәтичәсиндә әлдә етдији вә Азәрбајҹан ССР Елмләр Академијасы Ме’марлыг вә Инчәсәнәт Институтунун декоратив-тәтбиги инчәсәнәт е’малатханасында апардығы тәдгигат ишләри нәтичәсиндә системләшидирди үмумиләшидирдији чохлу јени мә’лumatлары елм аләминә тәгдим едир.

Әсәрдә чохчешидли ховсуз вә ховлу хәлчә мә’мулатларынын орнамент бәзәјиндә ишләди лән 1300-дән артыг Азәрбајҹан хәлчә орнамент мотивләри көстәриллир. Мүәллиф садә вә мүрәккәб һөрмә үсулу илә һазырланан ховсуз хәлчәләрдән башлајараг, хүсуси аләтләrin көмәјилә илмә вурмаг васитәсилә јаранан мүрәккәб ховлу хәлчәләрә гәдәр хәлчә техникасынын әсас инкишаф мәрһәләләри һаггында мә’лumat верири. Бә’зи орнамент мотивләринин тәдричән мүрәккәбләшмәсими, илк форма вә мәзмунларыны итирмәсими нәзәрә алараг әсәрдә онларын инди дә халг арасында ишләди лән јерли адлары көстәриллир. Әсәрин бутүн материалы „садәдән-мүрәккәбә“ принципи әсасында јерләширилмишидир. Техники һәллинин асанлығына көрә садә елементләр тәдричән мүрәккәбләшән форма вә мотивләрдән әввәл верилир.

Ховлу хәлчәләрдән бәһс едилән фәслилдә әввәлчә даһа чох стабил сәчијјә дашијан ара саһә тәртибатынын елеменләри, соңра исә һашијә үнсүрләри нәзәрдән кечириллир.

Рәнкли таблолар мүхтәлиф хәлчәчилек мәрказләри үчүн сәчијјәви олан хәлчә композицијаларынын гисмәләрини әкс етдирир.

Әсәрә әлавә едилмиш хәритә-схемдә мүхтәлиф хәлчә чешниләринин адныны мүәјјәнләшидирән истеңсал мәнтәгәләри көстәриллир.

Һазырда мүәллиф монографик тәдгигат әсәринин икinci чилдини тамамламаг үзрәдир, бурада Азәрбајҹан хәлчә сәнәти үчүн типик олан чох јајылмыш хәлчә чешниләринин тәһлили верилир. Нәзәрдән кечирилән хәлчә чешниләринин бәдии вә техники истеңсалат хүсусијәтләринин тәһлили илә кифајәтләнмәјәрәк, мүәллиф онларын мәнишәјини изләжир, тәдричән мүәјјән тәрздә үслубланмыш вә чох заман гануниләширилмиш хәлчә орна-

мент мотивләринә халг сәнәткарлары тәрәфиндән әлавә олунмуш јени мәзмуну шәрх едир, хәлчәчилик сәнәтинин тәсвири инчәсәнәтин башга саһәләри вә ме'марлыгla әлагәсини көстәрир.

II чилдә јүздән артыг рәнкли табло дахил едиләчәкдир.

Ләтиф Кәримовун Азәрбајҹан хәлчә сәнәтинин һәртәрәфли пәдигигина һәср едилмиш эсәри Азәрбајҹан халгынын әсрләр боју давам едән зәнкин бәдши ирсинин өјрәнилмәси вә мәнимсәнилмәси ишинә гијметли һәдијјәдир.

АЗӘРБАЈЧАН ССР ЕЛМЛӘР АКАДЕМИЯСЫНЫН
МЕ'МАРЛЫГ ВӘ ИНЧӘСӘНӘТ ИНСТИТУТУ

МҮЭЛЛИФДӘН

Азәрбајҹан хәлчәләрини вә мүхтәлиф формалы бәзәк мотивләрини топламага, өјрән мәјә, системләшdirмәјә мән илк дәфә 30 ил бундан әvvәл башламышдым.

Өлкәмиздә олан хәлчәчилик мәнтәгәләриндә ишләмәјим китабын иллүстрасија һиссесини тәшкил едән зәнкин вә рәнкарәнк материалын топланмасы үчүн лазымы шәраит јаратды.

Әсәрин мәтнини мән әсасән 1947-чи илдә Ме'марлыг вә Инчәсәнәт Институтунда іазмышдым. Соңалар јенидән ишләдіјим вә кенишләндирдијим бу нәшрин һазырланмасында яхындан иштирак етмиш институтун елми ишчиси кәнч сәнәтишүнас Нәчибә Абдуллајеваја дәрин миннәтдарлығымы билдирирәм.

ЛӘТИФ КӘРИМОВ

К И Р И Ш

Азәрбајчан инчәсәнәти олдугча гәдим вә зәнкин бир тарихә маликдир.

Гәдим Азәрбајчанын нәггашлары, мә'марлары вә халг сәнәтинин башга нұмајәндәләри әсрләрдән бәри иянын вален едән көзәл сәнәт әсәрләри яратмышлар. Республиканың мұхтәлиф јерләринде апарылан археологияның ашқар едилән жүксәк кејфијәтли мадди-мәдәнијәт вә инчәсәнәт абидаләри бунын даһа тәсдиг едир.

Узун илләр бою јаделли гәсбкарларын зұлму алтында инләмиш олан Азәрбајчан халғы, чәтиңликләре вә мәһрумијәтләре бахмајараг өз милли сәнәт ән'әнәләрини даһа да сафлашдырыш вә бу ән'әнәләри нәсилләрдән нәсилләре јетирмишdir.

Азәрбајчан инчәсәнәти, хүсусилә декоратив-тәтбиғи орнамент сәнәти хејли зәнкин бир ирсә маликдир. Милли халг-тәтбиғи сәнәтимизин елә бир саһәси јохдурки, орада бу вә ja башга шәкилдә орнамент (бәзек) ишләдилмәмиш олсун. Ховсуз вә ховлу хәлилдердә вә хәлчә мә'мұлатында, керамикада, бәдии тикмәләрдә, зәркәрликдә, метал вә даш үзәринде ойма, шәбәкә ишләринде, кашы вә кәчтәрашлыгда, силада бәзәкләринде вә башга бу кими тәтбиғи вә декоратив сәнәт нөвләрindә садә вә ja мүрәккәб формалы орнаментләре раст кәлмәк олур.

Мә'лум олдуғу үзрә Азәрбајчан халг сәнәтинин айры-айры саһәләри вә хүсусен Азәрбајчан орнаментләри үзәринде бу вахта кими кениш елми-тәдгигат иши апарылмамышдыр. Мәһз буна көрәдир ки, зәнкин хәлчә сәнәтимизин бәдии вә техники хүсусијәтләри һәләде ёрәнилмәмиш галмышдыр. Бу әсәрдә Азәрбајчан халғының декоратив вә тәтбиғи инчәсәнәтинин әсас саһәси олан хәлчәчилик сәнәтимизин милли ән'әнәләриндән, Республиканың мұхтәлиф рајонларында тохунаң хәлчә нөвләрindән мұхтесәр дә олса мә'лumat вермәк учун илк тәшеббүс көстәрилмишdir

* * *

Бүтүн тәсвири сәнәтләрдә олдуғу кими декоратив-тәтбиғи сәнәт әсери дә халғын һәјатыны, онун адәт вә ән'әнәләрини өзүндә әкс етдирир. Тәсадуғи дејилдир ки, Азәрбајчан хәлчә сәнәтиндә ишләдилән бүтүн бәзек елементләри реал мүһитдән алымыш тәсвиrlәрдән, иянын, нејван, гуш, битки вә мәишәт тәсвиrlәрindән ибараәтдир.

Азәрбајчан хәлчәләри әсрләр бою жалныз Азәрбајчан вә Гафгазда дејил, дүнjanын бир чох өлкәләринде шәh-

рәт газанмыш, дүнja базарларында чох жүксәк гијметләндирилмишdir.

Мәнир хәлчә усталарымызын бу вахта кими јаратдыры ән көзәл вә жүксәк бәдии кејфијәтли хәлчәләр hем ССРИ музейләринде, hем дә дүнjanын бир чох мәшhур музейләринде надир сәнәт әсәрләри нұмунәсi кими сахланмагдадыр.

Губа-Ширван групуна дахил олан бир чох зәриф вә бәзекли хәлчәләр сәнәтшүнаслар арасында вә набелә дүнja базарларында әнтег сајылараг олдуғча жүксәк гијметләndiriлмишdir.

Чәнуби Азәрбајчанын, хүсусилә XV—XVI әсрләре аид мүрәккәб вә орижинал орнаментләрлә бәзәнмиш нәфис хәлчәләри Авропа вә Америка музейләринең нәсилләре јетирмишdir.

Бөјүк Октябр социалист ингилабына гәдәр Азәрбајчанда көзәл сәнәт нұмунәләринин бир јерә жығылмасы вә онларын гијметли экспонатлар кими сахланмасы ишине гәтијән фикир верилмәдијиндән, хәлчә дәллаллары вә тачирләри әсрләр бою јарадылмыш бир чох гијметли хәлчәләри Гәрби Авропа вә Америка музейләринең, хүсуси коллекционерләрә вә ja тичарәт фирмаларына сатмышлар. Мұхтәлиф ѡолларла Чәнуби Азәрбајчаның мәсчидләрindә вәғф олан вә шәхси евләрдә сахланылан гәдим вә гијметли хәлчәләр өлкәдән да-шынышдыр.

1539-чу илдә Тәбрizdә тохунмуш мәшhур «Шејх Сәфи» хәлиси вә бир чох башга гијметли хәлиләр назырда Лондонун Викторија вә Алберт музейндинде вә дикәр музейләрдә сахланылып (шәкил 1)¹.

XVII әсрин бириңи жарысында Гарабагда тохунмуш «Гоча», Ширванда тохунмуш «Шамахы» хәлчәләри² вә набелә XVI әсрдә Тәбрiz карханаларында назырланмыш «Овчулуг» хәлчәси Нју-Йорк шәhәринин «Метрополитен» инчәсәнәт музейндинде сахланылмагдадыр.

XVII әсрдә Алпан кәнддиндә (Губа групуна дахилдир) тохунмуш хәлчә (шәкил 2) вә XVI әсрдә Гарабагда тохунмуш (шәкил 3) «Гоча» адланан хәлчә Америкада Гәрби Авропа коллекционерләринин јакын кечмишдә тәшкіл етдиқләри XV—XVIII әсрләре аид хәлчәләр сәркисинде нұмајиши етдирилмишdir³.

¹ Шәкилләрә (1-дән 23-ә кими) русча мәтнідә бағ.

² The Carpet and Upholstery Trade Review and The Rug Trade Review, 1932, I, сәh. 36, 37.

³ The U. And E. Benguiat Private collection of Rare old Rugs New-York, 1932-чи ил, таб. 28, 66.

XIII—XVIII əsrләрдә Азәрбајчанын мүхтәлиф хәлчә мәнтәгәләриндә тохуммуш хәлчәләр hal-nazyrdä Истамбулун «Түрк-ислам есерлери музеси»ндә нұмаиши етдирилмәкдәdir (шәкил 4).

1801-чи илдә Бакынын Хилә кәндindә тохуммуш «Хиләбута» чешнили сүрмәji јерли хәлчә (шәкил 5) hal-nazyrdä Москвада Дөвләт Тарих Музеинdә сакланмагадыр. Бу хәлчәниң јухары hissesiniң «کارخانى خىلە» («Кархане Хилә») сөзләrinin јазылmasы hәlә XVIII əsrin ахырларында Бакынын Хилә кәндindә таныныш бир хәлчә карханасы олдуғunu субут еdir. Хәлчәnin тохундуғу ил hәm һичри ۱۲۱۸ (1218), hәm dә miladi 1801 tarixi ilә көстөрилмишdir. Bu да ону субут еdir ki, hәlә o заманлар Азәрбајchan Авропа vә xусусилә Rusiya ilә jaхыndan мәdени vә игтисadi əlagә сахлајырды.

Москанын Шәрг Mәdениjjeti Mузеинdә oлан хәлчә коллексијасынын bөjүk bir hissesi мүхтәлиf заманларда Азәrbaјchanda тохумmush хәлчәләrdен ibarətdir. Ленинградын Dөвләt Ермитаж vә Dөвләt Etnografiya музеjlәrindeki xәlchә фонdu экспонатларынын əксəriyjetini Азәrbaјchan xәlchәlәri tәşkil еdir.

Bүтүn бу мисаллар Азәrbaјchan xәlchәlәrinin gәdim заманлардан bәri bөjүk шehrәtә mалиk олдуғunu vә choх kениш jaхылдығыны bir dana субут еdir.

* * *

Азәrbaјchan xәlchә sənətinin inkishaф tарихini eјrenmək məgsədilə uзun заманлардан bәri nә Азәrbaјchanда, nә dә bashga bir jerdə chiddi elmi-tədgigat ishi apanılmamışdır. Bunun nəticəsində, xalq jaрадычылыгыныn eñ əhemmijjetli sahəsi saýylan xәlchәciliCik sənətinin tarixi vә keчdiyi inkishaф jolları dögru išyglyandarylmamışdır.

Азәrbaјchan xәlchәciliji eз jүksək inkishaф mәrhələsinə xarichi shərgshunaсларын vә sənətshunaслarыn iddia eтdikləri kimi XVIII əsrдә dejil, ondan xejli ebbəl chatmyşdır. Indi artyg mә'lumdur ki, hәlә eramyszdan ebbəl Azәrbaјchanда mүхтәlif sənətlərin vә tıcharətin inkishaфы ilә əlagәdar olaraq, tətbiqi sənətlər vә o chümledən xәlchәciliCik sənəti dә jүksək səvijjədə olmушdur. Bunu hәm shifahi, hәm dә jaхыly ədəbiyät dan vә nabələ arxeologı gазыntılarдан tapylmyş nümunələrdən ajdyн kərmək olur. Choхdan bәri, «Palaza bүrүn, el ilә сурун», «Xәlchә salan eзү отуrar» vә sair bu kimi atalar səzlerini azәrbaјchanlıcların diiliinin ezbəri olmushdur. Mәshhur juнаn tарihchisi Ksenofont (e. ebbəl V əsr) gejd edir ki, kejim vә zijnətləri midiyalıclar dan iğtihas etmiş iranlılar, midiyalıcların xәlchәlərinin dә ishlədirildilər¹. Bu mənbəjə prof. C. I. Rudenko da eз əsərinde murachiət edir².

Шәргin mәshhur tарihchilərinde Әbu Җә'fər Mәhəmmədi Tәbәri (839—923) eз əsərinde, Azәrbaјchanын şimalı shәrgində һichri 22-chi (=642) ildə e'la nəvlü xәlchәlərin istehsal olundugunu kөstəriлmisdir³.

X əsrin ikinci jaρysыna (982-чи il) aid oлан «Hүddidil-aləm»dә (حَدَّدَ الْأَلَمَ) gejd edilmisdir ki, «Mugan eз чувал vә palazlari, Naxchivan, Xoj vә Cəlmas shәhərçikləri zili, xәlchә, tumانbagы vә sairə toxuma mә'mulatlarы ilә, Ərdəbil vә Shırvan исə ipək vә jundan тохумmush rənkli parchalari ilә shəhrət gазamışdır»⁴.

Bununla əlagədar olaraq gejd etmək lазымdır ki, bu dəvrlerdə тохунan Garabag xәlchәlәri (xусusilə

¹ Ksenofont, Kiropeдиja, VIII, 8, 15, 16.

² C. I. Rudenko, „Kultura naseleniya горного Алтая в скипское время“, M. L., 1953, cəh. 352.

³ Тәrçüməjili tарихи Tәbәri, 3-chu chuld, cəh. 120.

⁴ „Худуд-Ал-Алем“ (Рукопись Туманского), Ленинград, 1930, cəh. 32 6. 33 a.

xovsuz xәlchәlәr — ipək, чечим, vәrni, kилим-palaz) vә mәniшətde iшlənən xәlchә mә'mulatı (mәfrәsh, чувал, hejbә vә xurçun) hәm bәdii, hәm dә tekniки chәhətdeñ jүksək səvijjəde idi. X əsrдә jašamış Əl-Mүгəddəsi, Bәrdə шәhərinin vә onun mәshhur базарыны tәsvir edərək belə jazyr: «...bu базарда ipək vә palatarlar satyllyr. Bura da тохунan xәlchәlәrin bәrabəri... joхdur...»¹.

Azәrbaјchan xәlchәlәrinin tәsvirinе klassik ədəbiyatymyza, xусusen поезијada tez-tez rast kәlmək olur.

Bөjük Azәrbaјchan shairi Nizami Kәnchəvi (XII əsr) өzүнүn əlməz noemalarynda xalq sənətleriñ vә xусusen xәlchәciliCik sənətinə, sarajlary bәzəjən kəzəl xәlchә tәsvisirlərinə keniş jep vermişdir. Nizami «Шәrəfnamə»də İskəndərin Bәrdə шәhərinə, Hүshabənin sarajına gonag kətməsi naggynda belə jazyr:

Бир чох ip əjirmiش тохунсун палаз,
Палазын jерини тапмышдыр atlas².

Nizami, «Хосров vә Ширин»dә Хосровун Ширинin təsrisinə kətməsini tәsvir edərkən jazyr:

Шаын jollarına kəndərib adam,
Xәlchә ilә, palazla bәzətdi tamam³.

Azәrbaјchanda choх keniş jaхыly xәlchә mә'mulatı nəvlərinde biри oлан, hejbә naggynda «Jeddi kəzəl»dә bu misralara rast kəliyrik:

Jeməjə azugə kətүrүб hәrə,
Gojub hejbəsinə chıxdy səfərə⁴.

Mәshhur shaip Əffazəlddin Xagani Shırvani (1120—1194), Mənuchəhr Shırvanşahyны banusunu Səfəvidдинin gəsriini tə'rif edərkən İran Azәrbaјchanınyныn Mәrənd xәlchәsini xatyrlaajarag jazyr:

شاید ار قالی موندی نیست «چون مو اسندس است و استبرق

Tәrçüməsi belədir: ekər mənim Mәrənd xәlchәm jox исə sunodus (satin parча) vә istəbrəgim (учуз парча) var ki, onlar mənə jaraşy⁵.

Iste'dadlıs Azәrbaјchan sənətkarlarыnyныn XV əsrin ikinchi jaρysы vә XVI əsrin əvvəllərinde toxuduglary ipək xәlchәlərdə gыzyld vә kүmush tellərinde istifadə etmələri, hәlә o замanlarda Azәrbaјchan xәlchәciliCik sənətinin jүksək teknikaJA maliK olduғunu bir dana субut edir⁶.

Shırvan, Gaрабаг vә Tәbriż-Ərdəbil xәlchә məktəblərinin orta əsrләrde istehsal etdiyi xәlchәlərin jүksək tekniki vә bәdii kejfiyyətinin nəzərə alaraq, iddia etmək olar ki, hәmin xәlchәlərin bәdii tərtibatynida Naxchivanlı Əčəmi Əbubəkr oflu (XII əsr), Əbdülmə'min nəggash Shәrəfshań oflu Tәbriżli (XIII əsr), Əhməd Əjjub oflu Naxchivanlı vә Nizam Bəndkiř (XIV əsr), Mırəli Tәbriži vә mәshhur rəssam Kəmaləddin Bəhzađyны müəllimi olan Pır Cəjید Əhməd Tәbriži (XV əsr), Aғamirək, Soltan Məhəmməd vә xусusilə Sadig bəj Əf-

¹ Сборник материалов по описанию местностей и племен Кавказа. Бурахылыш 38, Тифлис, 1908, шә'бә 1, сəh. 15.

² Nizami „İskəndərnamə“ I („Шәrəfnamə“) — Azәrnəsh, Bakы, 1941, сəh. 214.

³ Nizami, „Хосров vә Ширин“, Azәrnəsh, Bakы, 1947, сəh. 243.

⁴ Nizami, „Jeddi kəzəl“, Azәrnəsh, Bakы, 1941, сəh. 214.

⁵ Mәrənd — İran Azәrbaјchanыnda Tәbrižin şimalı gәrbində jərləşən XIII əsrə gədər mәshhur shәhərlərdən biari olmushdur.

⁶ Divanе Xagani, Tehrān, 1316, сəh. 593.

⁷ İran Azәrbaјchanынын vә İranын bә'zi mәscidlərinde vә zijsətkañlарыnda belə xәlchәləri vә xәlchә pərдələri mүəllifi eзү kərmışdır (L. K.).

истәрсә дә бәдии чәһәтдән мүәյҗән дәрәчәдә тә'сир етмішdir. Етираф етмәк лазымдыр ки, Иранын исте'дадлы хәлчә усталарынын дүнja хәлчә сәнәтиниң инкишафында чох бәјүк хидмәтләри олмушдур. Бунулда белә гәjd едилмәлиdir ки, Иран хәлчәсі кими дүнјада шәһрәт газанмыш надир хәлчәләрин бә'зиләри азәrbajchanлы сәnәtkarлaryнын jaрадычылыг мәhсулуудур.

* * *

Бәjүк Октябр социалист ингилабынын тарихи гәләбеси совет халларынын jaрадычылыг инкишафында jени бир дөвр ачды. Коммунист партиясы вә Совет дөвләти зәһмәткеш күтләләр ичәрисиндең jени исте'дадлар, бачарыглы сәnәtkarлар jетишидirmәк үчүн лазыми шәрайт jaратдылар.

Азәrbajchan халг сәnәtiин ән гәdim вә зәnkin саhәlәrindeñ бири олан хәлчәчилек сәnәti, Совет hакимиjätinиñ jaратдыgы jени шәraitdә дурmadan инкиshaф etmәj башлады.

Коммунист партиясынын халг сәnәtkarлaryна кәstәrdiji гафыдан ruhlanan Azәrbajchan сәnәtkarлары, jo-ruлmag билмәdәn чалышааг, халгымызын социалист hәjатыны реal композисијаларда, парлаг боjalарла eкс eтдирәn bir сыра jени мәzмунлу, сужетли хәлчәләr jaратмышлар.

Совет hакimijäti илләrinde хәлчәчилек сәnәtiин технологијасында зәhәmijätli дәjiшикликләр олмушдур. Гәdim заманлардан ирс галмыш мүхтәлиf аләtlәr, ip назырламаг үчүн iшlәdiләn чәhрә, ел иji, дааг вә башга аләtlәr jени istehsalat аләtlәri вә dәzjanlарla өvәz оlумушдур.

Социалист дөврүнүн jүksөk техники vasitəlәri, әmәk sahәsinde hәjata keчirilәn jени mahijsätli зәhәmet bөllүcү вә bu кими bir чох jeniliklәr хәlchә toхунмасыna сәrf оlуван зәhәmetin сәmәrәlәshidiрilmәsinә вә istehsal eдilәn хәli вә хәlchә mәhсулуunun daha kejfiyjätli вә zәriif alыnmasыna sәbәb оlумушдур.

Совет Azәrbajchanынын хәlchә e'malatxanalarynda хәlchәchilәr үчүn мұnasiб iш шәraiti jaradыlmыш, e'malatxanalар jени dәzjanlар вә аләtlәrлә tә'min eдilмишdir. Cәnәt kooperasiјasы системinde бирләshimiш Azәrbajchan хәlchәchilәri teхminimум хәtти үзrә, мүхтәlif kurslarда вә istehsalat комбинатлarynda mәshgul oлaraq eз bилиk вә бачарыglaryны artyryrlar. Ыәlә Bejүk Вәtәn мұnariбәsindeñ әvvel, халг uсталары профессионал сәnәtkarларla әlbir чалышaag, Azәrbajchan хәlchәlәrinin kejfiyjätchә jaкshylashmasы sahәsinde bir сыra tәdbirләr kөrmүшләr.

1930-чу илләrдәn башлајaраг respublikamыzда jүksөk kejfiyjätli bәdии-sужетli хәlchәlәr jaaranmasы мәhз by tәdbiriñ nәтичәsidiр. Jени суҗetli хәlchәlәrin jaaranmasында kәnch хәlchәchi kadrлarыñ fәaliijätix xүsүsile гәjd eдilmәlidir.

Сон илләrdә тохунмуш суҗetli вә ornamental хәlchәlәrдә bir чох jени базәk elementlәrinе keniш jер verilmiшdir. Jени ornament elementlәri iчәrisindә Azәrbajchanыn тәbii сәrvәtlәrinin tәmsil eдәn neft buruglaryna, pamyag гозаларына, сәnaejemizin вә kәnd tәsәrrүfatymyzыna аjры-a'ry cahәlәrinе aid олан elementlәr rast kәlmek olur.

Совет Azәrbajchanынын хәlchә uсталары ilk dәfә суҗetli хәlchәni 1924-чу илдә тохумушлар. Kommuниst партиясынын вә Совет дөвләtinin jaрадычысы dани Leninin вә onun silaңdashlarynyн sүretlәrinin tәsvir едәn bu хәlchәlәrin bәzәklәrinde bir чох jени detalлar vә ornament elementlәri: Azәrbajchan CCP-nin

Dөвләt Kerbi, Lenin оrdenni, oраг wә чәkic, гызыл ulduz wә i. a. kimi motivlәr тәtbig eдilmiшdir. Belә хәlchәlәrdәn ilk dәfә oлaraq bәdии эsәr kimi Azәrbajchanда Совет hакимиjätin hуrulmasynыn XV илдөnүmүn hәsәr eдilmiш сәrkidә нұmajiш eтdiрилmiшdi.

1937-1938-чи илләrдә Paris wә Niу-Jorkda aчыlmыш Uмumduнja Сәrkilәrinе CСРИ халларынын jaрадычыlygынын muхтәlif нұmuhәlәri ilә bәrabәr bir неchә Azәrbajchan хәlchәsi dә kәndәriлmiшdi.

1937-1940-чи илләrдә Azәrbajchan хәlchәchilәri Marks, Enkels wә Leninin tәsvir eдәn bir хәlli toхumushlар. «Jašasыn Совет Конститusiјасы», С. M. Kirov, дүnja әdәbiyätin kөrkәmli нұmajәndәlәri: A. M. Gorкиnин, A. C. Pушкинин, Шотa Rustavelинin wә Firдовsinin portretlәri wә nabedә «neft», «pamyag» wә «istirahәt» mөvezulарында сужетli хәlchәlәr bu илләrдә jaaranmyshdyr. Bu хәlchәlәr Moscowada wә Bakыda tәşkild eдilәn muхtәlif сәrkilәrдә нұmajiш eтdiрилmiш, гәzet wә журнallardarда fotolары dәfәlәrлә chap oлumушdур.

1939-чу илдә Moscowada aчыlmыш Uмumitfiag Kәnd Tәsәrrүfaty Сәrkisindә Azәrbajchan хәlchәchilәrinin toхuduғu bir неchә kәnd tәsәrrүfaty мәzmunlu bәdии хәlilәr kәstәriлmiшdir.

1941-чу илдә, Azәrbajchanын dани шaири wә mutәfekkiри Nizami Kәnchәvinin anadan olmasynыn 800 illiji мұnasiбәtilә Azәrbajchanыn iste'дадлы хәlchә uсталары wә рәssamлары шaирип поемалары мөvezsuundа besh хәlchә toхumushlар. Nizami музейinin salonлarыны бәzәjәn bu хәlchәlәr, музeyә kәlәn tamashačylaryn diggәtinи chәlб eдir. Nizami поemalары мөvezulарында toхunmush хәlchәlәrдә, хәlchә сәnәtiin әn кезәl әn'әnәlәri өz exsini tapmyshdyr. Ornamentlәri muхtәlif олан bu хәlchәlәrдә сәtni formalara әsas jер verilmiшdir.

1945-чу илдә, Azәrbajchan Совет Социалист Республикасынын XXV илдөnүmү mұnasiбәtilә Guba, Gonagkәnd wә Bakы хәlchә artellәrinin uсталary, uзәrindә B. I. Leninin portreti олан zәriif bir хәli (өlчүsү 15 kвadrat metr) toхumushlар. Jenә hәmin илдә хәlchәchilәr bir nechә inчә wә әlvan ipәk хәlchәlәr toхumush wә bu хәlchәlәrдә Azәrbajchan CCP Dөвләt Kerbi wә bашga tәsvirләr jaaratmyshlар.

Bәtәnimizin паjtaхты Moskvanыn 800 illiji mұnasiбәtilә Azәrbajchan халгы Москва шәhәrinе bir хәlchә hәdiijә vermiшdi. Bu хәlchә kәnch хәlchә uсталaryны өz сәnәtlәri sahәsinde әldә eтdiklәri наilijät-lәrin parlag mәshhur совет алими CСРИ Elmlәr Akademiyasынын hәfigi узвu H. D. Zelinскини ana-dan olmasynыn 90 illiji mұnasiбәtilә bir хәlchә toхunmushdур.

Иәmchinin 1957-чу илдә Bejүk Oktяbr социалист ингилабынын 40 illiji mұnasiбәtilә өlчүsү 75 kv. m.ә. bәrabәr, uзәrindә дүnja zәhәmәtkeşlәrinin dani rehberi wә ilk социалист дөвләtinin baniси B. I. Leninin portreti олан bejүk bәdии-sужетli ornamental хәli назыrlanmyshdyr. Иәmin хәli Moscowada Oktяbr ингилабыныn 40 illijinе hәsәr oлumush Uмumitfiag Rесsamlyg Сәrkisindә нұmajiш egdiриlmiшdir.

Cосиалист реализми prisipplәri esasynда jaradыlmыш by nadir хәlilәri дүnja хәlchәchilек сәnәtiin kөrkәmli нұmuhәlәrinde hесab etmәk олар. «Bejүk хәli» adы ilә mәshhur оlumuş bu хәlilәr халgымызын jүksөk gijmәtinи газanmyshdyr.

АЗӘРБАЙЧАН ХӘЛЧӘЛӘРИНИН НӨВ Е'ТИБАРИЛӘ ТӘСНИФИ

Загафгизијанын шәргинде вә Хәзәр дөнинин гәрбидә јерләшән Азәрбајчанда гәдим заманлардан бәри хәлчәчилик сәнәтиниң инициафы үчүн әлверишли шәраит варды. Өлкәдә хам малларын вә мухтәлиф нөв јерли бојаларын бол олмасы хәлчәчилигин инициафы үчүн шәраит јарадан амилләрдән олмушшудур.

Әсрләр боју мәшһүр шаирләр, исте'дадлы мә'марлар, рәссамлар вә мусигичиләр мәскәни олан Азәрбајчан шубхәсиз ки, јүксәк зөвгө малик исте'дадлы вә мәнир хәлчә усталары да јетирмишdir. Мисирли доктор Зәки Мәһәммәд Йәсән Иран хәлчәләрини тә'риф вә тәсвири едәркән белә јазыр: «... Бу хәлчәләр ән яхши, ән көзәл хәлчәләр иди ки, Иранын шимали гәрбидә јерләшән Азәрбајчанда тохунмушшуду. Буранын мүһит вә тәбиети инчәсәнәтдә зөвгө вә сәлигөнин тәрбијәсине, онун инициафына, хүсусилә хәлчәчилијә әлверишли шәраит јаратмышды»¹.

Бунунла әлагәдар олараг демәк лазымдыр ки, әсрләр боју Азәрбајчанда кениш халг күтләләринин һүсн-рәгбәтини газанмыш бу сәнәт, дахмаларын, чадыр вә алачыгларын, евләрин, сарајларын вә яхуд дини мәрасим кечирилән тәкијә вә мәсчидләрин дәшәмә вә диварларыны бәзәмиш, һәмчинин патава, долаг, торба, хурчун, нејбә,чувал, мәфрәш, јук үзу вә с. бу кими хәлчә мәмұлаты формасында халгын мәишәт тәләбатыны вә ентиячины өдәјән әсас әшҗалары јаратмышдыр.

Чәсарәтлә демәк олар ки, Азәрбајчанда истәр кечмишдә (кәчәри вә яхуд отураг әнали арасында) истәрсә дә мүасир дөврдә елә бир аилә тапмаг олмаз ки, онун мәишәтинде хәлчә вә яхуд хәлчә мә'мулатындан неч олмаса бир нүмүнә олмасын. Әлбәттә халг күтләләринин ән әvvәл мәишәт ентиячины вә сонра исә онун бәдии тәләбатыны өдәмәк үчүн тохучу усталарын мејдана кәлмәси вә кетдикчә инициаф етмәси зәрури иди.

Гочаман адамларын сөjlәдикләриндән белә мә'лум олур ки, кечмишдә Гарабағда (Бәрдәдә, сонралар исә Шушада) бир гадын тапылмазды ки, о, хәлчә тохумагла мәшгүл олмасын. Бу јерләрдә бир адәт олараг чаван гызлары көчүрмәк үчүн валидејнләр чениз тәдарукунә башлајырды. Бу ченизин әсас предметләриндән бири дә бир дәст хәли-кәбә (уч вә яхуд дәрд парчадан ибарәт узунсов хәлчәләр) олмалы иди. Хәлчәләрин бүтүн техники вә бәдии тохума просесиндә әрә кедән гыз шәхсән яхындан иштирак етмәли иди. Мараглы бурасыдыр ки, гыза елчилијә кәлән гадынларын башлыча суалы «Гызым, кәбә тохумаг билирсөнми?» олурду.

Мараглы бир статистика мә'лumatындан көрүнүр ки, 1912-чи илдә Кәнчә вилајетинин 222 кәндидән 33 069 нәфәр кустар хәлчәчи ишләдији бәлли олур ки, бу да

кәндләрдә јашајан әналиниң 49 фазини вә һәмин вилајетдә олан кустарларын 56 фазини тәшкил едирди. Һәмин тарихдә Губа вилајетинин 111 кәндидән 97 кәндидә 39 979 нәфәр хәлчәчи ишләјирди ки, бу да Губа вилајетидә чалышан кустарларын 81 фазини тәшкил едирди¹. Һәмчинин Ширванда вә Абшерон јарымадасында јерләшән кәнд вә гәсәбәләрдә дә вәзијәт ейни иди. Јери кәлмишкән көстәрмәк лазымдыр ки, Азәрбајчанда ајры-ајры јерләрә мәнсуб олан мухтәлиф хәлчә композицијаларынын сајы үмуми Гафгаз хәлчәләринин 85 фазини тәшкил едир.

Бүтүн бунлар ону көстәрир ки, Азәрбајчан халгы арасында хәлчәчилик пешәси олдугча кениш јајымыш вә үмумијәтлә бу сәнәт тәтбиги инчәсәнәтләр саһәсиндә әсас мөвгеләрдән бирини тутмушшудур.

Азәрбајчан хәлчәләринин нөвләри һаггында данышмаздан әvvәл гејд етмәк лазымдыр ки, үмумијәтлә ибтидаи вә әл зәһмети илә әмәлә кәлән хәлчәләр тохума техникасына көрә ики әсас група бөлүнүр:

Бириңи груп—ховсуз хәлчәләрдир (шәкил 9).

Бу група чәтән², һәсир³, палаз, килим, чечим, вәрни, шәддә, зили вә сумах тохунушлу хәлчәләр дахилдир. Ховсуз хәлчәләр групуна дахил олан хәлчә мә'мулатынын тохунушу әлгачларын әриш ипләринә «садә кечиртмә» (а), «мүрәккәб кечиртмә» (б) вә «садә долама» (в-1 вә в-2) үсулу илә әмәлә кәлир.

Икинчи груп—ховлу хәлчәләрдир. Бу група хәли вә хәлчәләр дахилдир. Ховлу хәлчәләрин (шәкил 9а) илмә тохунушу «дүйнәләмә» үсулу, ј'ни «долама илмә» (а) вә яхуд «гуллабы илмә» (б) илә әмәлә кәлир.

Үмумијәтлә ховлу вә ховсуз хәлчәләрин кечдији инициаф јолуну дөрд әсас вә ардычыл дөврә бөлмәк олар:

БИРИНЧИ ДӘВР—хәлчә сәнәтиниң ибтидаи дөврүдүр. Бу дөврдә «садә кечиртмә» техникасы илә, ј'ни әлгачлары башдан-баша әришләр арасындан мүөjjән үсуулла кечиртмәклә тохунан һәсир, палаз, сонралар исә чечим тохума үсулу инициаф едир. Бу дөврдә тохунан хәлчә мә'мулаты бәзәксиз, саја јерли вә бир рәнкli олмушшуду. Сонралар әһли нејван јунларынын өз тәбии рәнкләриндән истифадә едиләрәк садә золаглары олан палазларын тохунмасы мејдана кәлир.

ИКИНЧИ ДӘВР—хәлчә сәнәтиниң техники вә башлыча олараг бәдии чәhәтдән инициафынын илк дөврүдүр. Бу дөврдә садә долама техникасы илә әмәлә кәлән килим тохума үсулу инициаф едир. Килим (садә долама

¹ А. С. Пиралов. Кустарные промыслы Кавказа. СПб. 1913, сәh. 56, 59, 78.

² Чәтән — формача узунсов өлчүлү, бүтөв гамышдан һөрүләрек кечәриләрә мәхсүс дәjәләрдә (бир нөв чадыр адыйдыр) вә һәмчинин кечәриләрин мәишәт әшҗаларында истифадә едилir.

³ һәсир — јастыланмыш гамышдан тохунур.

¹ „Сәнајеи Иран бә'дәз ислам“. Техран, 1942, сәh. 163.

«Гәбәлә» вә «Сәлjan»¹ хәлчәләри техники вә бәдии чәнчәтдән Ширван хәлчәләринин ejni олдуғундан онлары бу группа дахил етмәк олар.

3) Бакы группу. Бу группа ашагыда көстәрилән рајонларын хәлчәләри дахилдир:

а) Абшерон ярымадасы. Абшеронун мәшһүр хәлчәләри биңләрдүр: «Бакы», «Хиләбута», «Хиләәфшан», «Сураханы», «Новханы», «Корәдил», «Гала» вә «Фат-майы».

б) Хызы. Бу рајонун «Фындыған», «Кә'ди» кими мәшһүр хәлчәләрини вә зилисини² гејд етмәк олар.

Губа-Ширван хәлчән нөвүн тәшкіл едән уч груп (Губа, Ширван вә Бакы) техноложи чәнчәтдән бир-бириңе яхын олмасына баҳмајараг орнамент чәнчәтдән бир-бириндән мүәжжән гәдәр фәргләнир. Губа группуна дахил олан хәлчәләрин композициасы Ширван вә Бакы хәлчәләрине нисбәтен даһа муреккәбdir (Бакынын «Хиләбута» вә «Хиләәфшан»ыны нәзәрә алмамаг шәртилә).

Ширван хәлчәләринин нахышларында Губа вә Бакы хәлчәләрине нисбәтен инсан, hejvan, мәишәт әшжаларының тәсвирләrinе вә яхуд ибтидаи шәрти елементләре даһа артыг тәсадүф едилir.

Губа-Ширван нөвлү хәлчәләrin b'зи һашије орнаментләrinе, мә'марлыг сәнәтинин бәзәкләrinde дә раст кәлмәк олур.

Губа-Ширван нөвлү дахил олан хәлчәләrin өлчүсү умумијәтлә кичикдир (Бир чох налларда бир квадрат метрдән дөрд квадрат метрә гәдәр тохунтур). Лакин б'зән 10—15 кв. м., надир налларда исә 20 кв. м. өлчүсүндә тохунмуш хәлиләrә дә тәсадүф едилir.

Губа-Ширван нөвлү хәлчәләrin илмә сыйхлығы умумијәтлә 40×40 -дан³ 55×55 -ә кими олур. Демәк хәлчәнин бир квадрат метрindә 160 000-дән 300 000-ә гәдәр илмә јерләшир. Б'зән бир квадрат метрдә 350 000 илмә олан хәлчәләrә дә тәсадүf етмәk оlur.

Умумијәтлә Губа-Ширван нөвлү дахил олан хәлчәләrin композициасы муреккәb вә зәнкин hәндәси нахышлы, рәнкләри аhәnкdar вә ағыр, техники чәнчәтдәn долама илмә⁴ вә гуллабы илмә тохунушлу олур. Губа-Ширван хәлчәләri кичик вә орта өлчүdе, сыйх, јумшаг вә назик тохунтур.

Губа-Ширван хәлчәләrinin илмә һүндүрлүjу, јени галынылы⁵ 3 миллиметрдәn 6 миллиметрә гәдәр олур.

II. КӘНЧӘ-ГАЗАХ НОВУ

Кәнчә-Газах хәлчән нөвү ики группа бөлүнүр:

1. Кәнчә группу. Бу группа ашагыда көстәриләn рајонларын мәшһүр хәлчәләри дахилдир:

а) Кәнчә. Бу рајонун «Кәнчә», «Гәдим Кәнчә» вә «Самух» хәлчәләри чох кениш јаялмышдыр.

б) Гасым Исмаиylly. Гасым Исмаиylly рајонунда «Чајлы», «Шадлы» вә «Фәхралы» хәлчәләri даһа мәшһурдур.

в) Кәдәбәj. Бурада «Кәдәбәj» вә «Чираглы» хәлчәләri даһа артыг шәhrət тапмышдыr.

Азәрбајчаның гәрб сәрһәdlәrinde 20 километр ара-лы, Ерменистан ССР-ниң әразисинде (Инчеваның чөнү-

¹ Шыхсалаһлы, Гарабаглы вә Халач кәндләrinе аид хәлчәlәr, «Сәлjan» адланыр.

² Гарабаг вә Газах зилисине нисбәтен Бакы группуна дахил олан зили даһа артыг шәhrət газанмышдыr.

³ Хәлчәnin bir kвadрат десиметринde јерләshen илмәlәrin сајы нәzәrdә тутулур.

⁴ Dolama илмә үсуlu сон заманлarda тәтбиg едilmir.

⁵ Хәлчәnin галынылыны билдирмәk үчүn б'зәn „этли“ вә „этсиз“ сөзләri дә ишләdiir.

бунда) јерләshen Чайкәнд вә Көлкәнд кәндләrinde истehsal олунан «Гарагојунлу» хәлчәlәri дә Кәнчә группуна дахил едилмәlidir.

2. Газах группу. Бу группа ашагыда көстәриләn рајонларын шәhrət газанмыш хәлчәlәri дахилдир:

а) Газах. Газах рајонунун ховлу хәлчәlәrinde «Газах», «Саланлы», «Шыхлы» (шәkil 15), «Кәмәрли», «Дәмирчиләр», «Гајмаглы», «Көјчәли», «Дағкәsәmәn», «Өјүзлү»² вә ховсуз хәлчәlәrinde вәрни вә зили чох кениш јаялмышдыr.

б) Борчалы³. Бу рајонун мәшһүр хәлчәlәrinde «Борчалы», «Гарајазы», «Гачаган», «Гарачөp», вә «Гарагојунлу» хәлчәlәrinи хұсуси гејд етмәk олар.

Демәк лазымдыr ки, Борчалы рајонуна аид хәлчә mәнтегеләri назырда Күрчустан ССР-ниң әразисине дахилдир. Бу хәлчәlәri бәdии вә техноложи хұsusiyyetlәrinе көrе Кәnчә-Газах нөvүне аид несab етмәk олар.

Жуарыда көstәriләn Kәnchә-Газах нөvүн тәшкіл еdәn иki хәlчә grupu технolожи чәnchәtәn бир-biriñe uýfуn олдуғuna баҳmaјarag, бәdии хұsusiyyetlәrinе вә өлчүсүнә көrе мүәjjәn dәrәchәdә bир-biriñdәn fәrglәnir. Mәsәlәn: Kәnchә хәlchәlәrinin оrnament gurulushu Газах хәlchәlәrinе nisbeten daһa мурекkәb olur. Іабелә Gазах хәlchәlәrinin өлчүsu Kәnchә grupuna дахил oлан хәlchәlәrdәn daһa bөjük olur. Umumiјәtтә Kәnchә-Газах нөvү хәlchәlәrin өлчүsu 3 кв. m-dәn 10 кв. m-ә gәdәrdir. Nadir наllarда bu рајонларда Gaрабaga вә Чәnubi Azәrbaјcana мәxsus oлан «Dәst хәli-kәbә»јә rast kәlmәk olur.

Umumiјәtтә, Kәnchә-Газах нөvү хәlchәlәrin kompozisiyası Guba-Ширван хәlchәlәrinе nisbeten sадә wе sejrek, оrnament elementlәri исә daһa artyg hәndәsi-läpsi shidir. Рәnк хұsusiyyetlәrinе kәldikde Газах хәlchәlәrinde iшlenen rәnklerin migdarynyн az олmasyna баҳmaјarag, сары, jashыl, әrgabanы (әrgәvani) rәnklerә daһa чох тәсадүf еdiliir. Газах хәlchәlәri гуллабы илмә wе dolama ilmә тохунушlu, orta өlчүlu, сыйхлығы az, galyn вә mehкem olur.

Kәnchә-Газах хәlchәlәrinin ilmә сыйхлығы 25×25 -dәn 35×35 -ә gәdәr оlur. Demәk bu хәlchәlәrin bir kвadrat metrindә 60 000-dәn 120 000-ә gәdәr ilmә јerlәshiр. B'zәn 160 000 ilmәli мүасир хәlchәlәrә dә tәsadüf eдiliir.

Kәnchә-Газах хәlchәlәrinin ilmә һүндүrлүjу әn чох наllarда 6 миллиметрдәn 12 миллиметрә gәdәr оlur (Jeni istehsal оlunan хәlchәlәr nәzәrdә tutulur).

III. ГАРАБАГ НОВУ

Гарабаг хәlchә нөvү уч группа бөлүnүr:

1. Гарабаг группу. Бу группа ашагыда көstәriләn рајонларын мәшһүr хәlchәlәri дахилдир:

а) Bәrдә. Bu raјonun keçmiшdә mәshhүr oлан хәlchәlәrinde «Bәrдә», «Xan-Gәrvәнд», «Aран», «Gоча», «Bу-nуз», «Dәrjanур», «Aчma-juмma», «Шабалыdbутa», «Bалыг» кими mәshhүr ховlu хәlchәlәri wе шәddә, wәrni wе zili kими ховsуз хәlchәlәri vәrдә. Bu grupsa дахил oлан хәlchәlәri gočaman ustalap «Aран» хәlчәesi dә adlandyrmyşlар. «Naxчivәn» хәlchәsini dә tehniki wе bәdii хұsusiyyetlәrinе kөrе Gaрабаг хәlchәlәri ilе uýfуn олduғu учun bu grupsa дахил etmәk оlар.

б) Aччabәdi. Aчchabәdinin ховlu хәlchәlәrinde: «Lәmberan», «Gaрабag», «Xantirme» wе ховsуз хәlchәlәrinde, chechim чох kениш јаяlмышdyr.

¹ „Көјчәли“ wе „Дағкәsәmәn“ хәlchәlәri Afstaфа рајonuna aiddir.

² „Өјүзлү“ Tovuz рајonuna aiddir.

³ „Борчалы“ Bozchalы demәkdir (A. Bakhyhanov, „Kүlүstani Ирәm“, сәh. 195).

⁴ „Борчалы“ adlanan хәlchәlәrin ekserijsiјeti Chobankәrә kәndindә toхunur.

«Шеих Сәфи» хәлисинин бәдии тәсвири беләдир: сүрмәји рәнкли хәлинин ара саһеси еркәк-диши шахә вә будагларла бәзәнмишdir. Хәлинин мәркәзиндә шәкәри рәнкли 16 күшәли бир хонча (медалjon) јөрләшишdir ки, бу хончаны чәмәни, гырмызы вә шәкәри рәнкли 16 кичик губба әнатә еdir. Ара саһесинин јухары вә ашагы һиссәләриндә бәյүк вә зәнкин бәзәкли гырмызы вә шәкәри рәнкли ики гәндил тәсвири едилмишdir. Мәркәздә олан 16 губбалы хончанын дөрддә бир һиссәси ара саһенин дөрд күнчүндә дә тәkrар олунур.

Хәлчәnin үмуми нашиjәси ачыг гырмызы рәнкли бир зәнчирдән, шәкәри вә ачыг нарынчы јерли ики ба-ла нашиjәден вә гырмызы јерли кәтәбә нахышлы сүрмәји рәнкли нашиjәден ибарәтdir.

Иәмин хәлиде ара саһенин јухары һиссәсindә аж јерли кәтәбә «عمل بنده در گاه مقصود کاشانی» (дәрканын бәндәси кашанлы Мәгсудун иши) сөзләри язылмышдыр. Лакин бурадан «Мәгсуд Кашани» хәлини тохујан сәнәткарын ады дејил, ону сифариш едән шәхсин ады несаb едилмәлиdir; чүnки мә'лум олдуғу кими Шәрг аләmin-дә сифаришләр үzrə тохунmuş хәлчә мә'mulatы вә башга декоратив-тәтбиги сәnät нұмунәләри үzәrinde бир гајда олараг анчаг кархана саһибинин вә ja сифаришчинин ады язылыры. Бу адәt инди дә вардыр.

Кристи Вилсон бу хәлинин Тәбрizdә тохундуғunu иiddia едәrәk языры: «...бу хәли шаh Тәhmasib дөврү сәnätinin шаh әsәri олуб Тәбрizdә тохундуғу құman едилir; чүnки онун јунунун чинси бу фикри исbat едир...»¹.

Бу нөv хәли нахышларынын həddən arтыg мүrəkkəbliji вә тохунуш e'tibarilә choх чәtin олдуғу үчүn надир hallларда, анчаг хүsusи сифаришләр үzrə isteñsal едилir.

Сәраб (Сәрав) — Эрдәbiliн 60 km. чәнуби гәrbindә (Тәбрiz вә Эрдәbиль шәhärләrinin арасында) јөрләshen Азәrbajchanын гәdim шәhärләrinde бириidir². Сәрабда вә еләchә dә onun e'trafы kändlәri оlan Bichan, Чалгүn вә Чәldәbaxanda isteñsal оlunan хәlчәlәri bашlycha оларag kәnarəlәrdәn (uzunsor хәlchәlәrdәn) ibaretnidir. Сәраб хәlchәlәri eз bәdiiliji вә тохунушу e'tibarilә Gaрабаф хәlchәlәrinә dana choх oxshaýy. Ançag buranyn ham mallary Gaрабаф хәlchәlәrinde ishlәnен ham malдан fәrglәnir. Сәраб хәlchәlәrinin ekserejetti Һemәdan хәlchәlәri kimi dәvә јунундан тохунur. Jeri kәlli mişkәn гejd etmәk lazymdyr ki, bә'zi xariči mәnbe'lәrde³ «Сәраби» хәlchәlәr cәhv olarag «Сәрабәnd» adlan-darylylyr (tab. 232, шек. 1).

Мириш вә јахуд «Мир» ады ilә mәshhur оlan хәlchәlәr исә, xariči mәnbe'lәrde⁴ kөstәrdiji kimi Әhmedabad вә Miрабад kәndlәrinә dejil, Сәраб шәhärininiн 75 km. шәrg istigamәtinde јөrләshen (Хәzәr dәnizinin саһiliндәn 35 km. aralы) Miриш gәsәbәsine aiddir.

Јухарыда kөstәriләn хәlchәlәrdәn əlavә гejd etdijimiz kimi klassik әdäbiyatda (X—XII әср) Hoj, Mәrәnd, Әhәr вә Cәlmас kimi vahtilә mәshhur оlan хәlchәciliк mәrкәzlәrinin adlaryna rast kәlirik. Tәes-süf ki, son заманлarda sejleđidiimid bu хәlchәlәrin adlarы сәnät sәñifәsinde тәdrichәn siliñib mütexəssisclәrin hatyryndan chyxmag үzrәdir. Lakin Chәnubи Azәrbajchan хәlchәlәri barasindә danýsharken bunlaryn hәlә X әsrde јükseк сәvijjәe chatmysh Tәbriz вә Эрдәbil gруpuna daхil оlan хәlchәlәre mehkәm tә'sir kөsibil grupuna daхil оlan хәlchәlәre mehkәm tә'sir kөsibil.

¹ Ч. Кристи Вилсон, „Тарихе сәнајеи Иран“, Тéhran, 1938, сәh. 190.

² X әsрин иkinchi јарысында язылмыш „Һүдуд аләm“de (حدود العالم) бу шәhэрин ады Сәрав язылмышдыр.

³ Werner Grotte—Hasenbalg Teppiche aus dem Orient. Leipzig, 1936, шек. 25; Handbuch der Orientalischen Teppichkunde. Leipzig, 1909, сәh. 189, 190.

⁴ Reinhart v. Oettingen — Meisterstüke Orientalischer Knüpfkunst Berlin, SerI II, tab. 5, 6.

тәrdijni вә Шәrg өлкәlәrinde шәhрет газанмыш Hoj, Mәrәnd, Әhәr вә Cәlmас хәlchәlәrinin unutmag мүмкүn олмадығыны гejd etmәk lazымдыr.

Xoj — Tәбрizin 110 km. шimali гәrbindә (Урмиә көlүnүн шimalында) јөrләshen Xoj eз gojunchuluғu вә hәmchinin e'la kefijjәtli juunu ilә shәhрet газанмыshdyr. Bu shәhәrdә ejni zamanda jүkseк kefijjәtле juun parchalар да isteñsal ediliirdi. Muзэllifi mә'lum оlmajan «Һүdudil-alәm» әsәrinde (X әср) вә Jagut Һemәvinin (XII әср) әsәrinde bu shәhәrdә zили, хәli, tumانbagы isteñsalynыn kениш surәtdә inkisaf etdiji hagda mә'lumat vardыr.

Mәrәnd — Tәбрizin шimali гәrbindә (Чулфа вә Tәbriz) arasynda јөrләshen Mәrәnd IX—XII әsrlәrdә mәshhur shәhär oлub tәtбиги inchәsәnet, xусusilә хәlchә сәnәti саһesiндә јükseк сәviijjәe chatmyshdyr. Lakin son заманлarda, xусusilә XIX әsرين ikiñchi јarыsyndan e'tibarен bu сәnät tәnәzzүl etmәjе bашlamышdyr.

Әhәr — Tәбрizin шimali шәrginде (Гәrечә dag malalynada) јөrләshen Әhәr гәsәbәsi vahtilә хәlchәciliк сәnәtiilә mәshhur oлub, lakin son заманлarda, xусusilә XIX әsrdә eз сәnät әhәmijjәtini itirishiidir. Әhәrdә, hәmchinin онун әtrafynda јөrләshen Durmishanly вә bашga kәndlәrdә хәlchә mә'mulatysndan: mәfrәsh, хурчун,чувал isteñsalы вә набelә palaz, kилим вә zili kimi hoxsus xәlchәlәrin тохунmasы hәlә dә давам etmekdädir.

Cәlmас — Tәbriz ilә Urmijenin arasynda јөrләshen Cәlmас, Jagut Һemәvinin kөstәrdijinә kөrә vahtilә bәjүk вә mәshhur shәhәrlәrdәn biiri oлub, sonralar eз әhәmijjәtini itirishiidir. Һal-hazyrda Иран Azәrbajchanyныn kичик gәsәbelәrinde biridir.

Vahtilә Cәlmас shәhеri eз hәssiри, бурjasы (kәnәfәdәn тохунmuş hәssir), palazy, хәlchәsи вә e'la tumanbaglary ilә bәjүk shәhрет газанмыshdyr¹. Lakin hal-hazyrda jalnyz Гәrечә vә Naxchivan хәlchәlәrinin hatyrladan hoxvu xәlchәlәr isteñsal edir.

Chәnubи Azәrbajchan хәlchә сәnәti barәsinde danışpar-кәn nәzәrә almag lazymdyr ki, Иран Azәrbajchanyныn chәnubunda јөrләshen Һemәdan, Сәnnә² (indiki Сәnәndәch, кечмишde исә Әsnә) vә Bichar хәlchәlәri bәdii чәhәtdәn Tәbriz, Gaрабаф vә nabelә Kәnchә хәlchәlәri ilә vәhәdet tәshkil edir.

Иран Azәrbajchanyнын хәlchә сәnәti haggynida јuharyda verilәn гыса mә'lumatdan ajdyн oлur ki, Tәbriz, Эrдәbиль, Сәраб vә bашga shәhәrlәr zәnkiñ хәlchәciliк эn'әnәlәrinе malikdir.

* * *

АЗӘRBАJЧАН ХӘЛЧӘ BӘZӘJININ ELEMENТLӘRİ

Dekorativ vә tәtбиги inchәsәnetin hәr hancы бир саһesiндә oлурса олсун, ornamentiLәrin mәnshәjini, мәz-mununu, formасыны, guruлуш vә kompozisijsasyny дәrinde eјrәnmәk vә bunlары elmi vә bәdii nәgtеj-нәzәrdәn дүзкүn tәhili etmәk учүn hәr шеjdәn әvvәl ornamenti «Әlifbасы» олан мұxtәliif formalы naхыш elementlәrinin билмәk vә tanымag әn әsas шәrtlәrdәn biridir. Gejd etmәk lazymdyr ki, hemin сәnätin teknologи хусусijjetlәrinin дәrinde өjrәnmәk dә vachib шәrtlәrdәndir.

¹ „Худуд-Ал-Алем“ (Рукопись Tуманского, Ленинград, 1930, сәh. 32-6).

² „Сәnnә“ хәlchәlәri dolama ilмә ilә isteñsal oлunur. Lakin muхtәliif mәnbe'lәrde „сәnә“ vә ja „синә“ ады ilә гәlәmә verilәn „хусуси“ ilмә xәlchә dәllallarыныn ujdurmасыдыr.

Азәрбајҹан хәлчә бәзәкләринин елементләри китабда үч шә’бәјә бәлүнмушдур.

Биринчи шә’бәдә ховсуз хәлчәләрин бәзәк елементләриндән, икинчи шә’бәдә ховлу хәлчәләрин бәзәк елементләриндән, үчүнчү шә’бәдә ховсуз вә ховлу хәлчәләрин рөнк хүсусијәтләриндән мә’лumat верилир.

Биринчи шә’бә

ХОВСУЗ ХӘЛЧӘЛӘРИН БӘЗӘК ЕЛЕМЕНТЛӘРИ

(Табло 1—13)

Ховсуз хәлчәләр әсасән палаз, килим, чечим, вәрни, шәддә, зили вә сумахдан ibaret олур. Ховсуз хәлчәләр техники вә бәдии хүсусијәтләrinе көрө ховлу хәлчәләrdәn фәргләнir.

Индijе гәдәр кениш мигјасда истеңсал едилән ховсуз хәлчәләр чох гәдим заманлардан тохунмаға башланышдыr. Гәдим хәлчә усталары, хүсусән кәчәриләр, мәфрәш, хурчун, hejbe, чувал, чул, јұкузу вә саир мәи-шәт әшжаларынын јүнкүл вә јумшаг олмасыны (кәздирилмәси асан олмаг мәгсәдилә) нәзәрә алараг онларын эксеријәтини ховсуз хәлчәләрин тохума техникасы илә истеңсал едириләр. Бу адәт инди дә давам етмәкдәdir.

Садә кечи्रтмә, садә долама вә мүрәkkәб долама—техникасы илә истеңсал олунан вә сәнәтимизин илк инишаф дөврләrinә аид олан ховсуз хәлчәләр композиција е’тибарилә бир јығын мүхтәлиф формалы hәндәси еlementlәrdәn ibaretdir (таб. 1—13).

Палазда садә золаглар (таб. 217), килимдә дилик-дилек нахышлар (диликләrin јанлары јухарыја дөгрү кәсик вә дешик олур (таб. 218, шәкил 1,2), вәрни вә зилидә исә стилләшмиш hejvan шәкилләри тәсвир олунур (таб. 219 вә 237).

Ховсуз хәлчәләрин бәзәкләри үмумијәтлә истеңсалатын техники чәһәтдәn тәкмилләшмәси вә инсанларын мадди-мәдәни инишафы илә әлагәдар олараг мејдана кәлмишdir.

Биrinчи шә’бәјә аид олан еlementләр үмумијәтлә Azәrбајҹанын мүхтәлиf тохунушлу ховсуз хәлчәләrin вә хәлчә мә’мулатынын hәm ара саһәsinde, hәm dә haшиjәlәrinde нәzәrә чарпýr.

Бу шә’бәдә кәстәриләn орнament еlementlәri ашап-ယадакылардан ibaretdir:

1. Палаз золаглары,
2. Килим еlementlәri,
3. Шәддә вә вәрни еlementlәri,
4. Зили еlementlәri,
5. Сумах еlementlәri.

1. ПАЛАЗ ЗОЛАГЛАРЫ

Хәлчә сәnәtinin ibtidai dөvruñu tәshkil eden вә kечiРtme үсулу ilә toхunuлан палаз золагларынын үч бәdii инишаф формасы вардыr: a) садә золаглар (таб. 1, шәkiл 1), b) сулу золаглар (таб. 1, шәkiл 2), в) нахышлы золаглар (таб. 1, шәkiл 3).

Juxarыda kәstәriләn bәdii инишаф формалары ejnilә чечим mә’muлатына da aiddir. Lakin, палаз тохunушundan золаглар үфүги istigamәтde uzandыры nałda, чечим тохunушundan золаглар шагули istigamәtde olurлar. Palaz вә чечimin iki үзу dә ejni olur.

Үмумијәtлә палаз kәchәri халglar арасында вә ha-belә Muғanda, чечим исә Afqabәdi вә Чәbrajыlda (Ga-rafa) кениш jaýylmyshdyr.

2. КИЛИМ ЕЛЕМЕНТЛӘРИ

(Табло 2—4)

Xәlchә sәnәtinin ilk iñišaф dөvruñe aid oлан вә sadә dolama teknikası ilә toхunan kiliмdә¹ (tab. 218) naхyshlары kәzmәsis (tab. 2) вә kәzmәli (tab. 4, шәkiл 5) oлан iki чur elemente tәsaduф olunur. Kiliм Советlәr İttifagыndä, Украина ССР-dә, Газахыстан ССР-dә вә Өзбәкиstan ССР-dә кениш migdarда isteңsal olunur; Совет Azәrbaјchanыndä исә Шirvanын Pашalы вә Uduлlu kәndlәrinde, Чәbrajыlda, Bәrdә, Иран Azәrbaјchanыndä исә Garadaғ mahalynын Korpavan вә Bahshaјыш kәndlәrinde dana choх isteңsal olunur.

Kiliм dә palaz вә chechim kimi iñišaф dөvruñu tәshkil eden palazla kiliмini bir dәzkanда garышыg toхunmasыna da rast kәlmәk оlur. Azәrbaјchanда palaz вә kiliмdәn alachыglardar, dәjelәrdә вә elәchә dә tojhanalar da istər дахили bәzәk-дәшәmә, istərse dә xariči өrtük үчүn istifadә ediliirdi.

3. ШӘДДӘ ВӘ ВӘРНИ ЕЛЕМЕНТЛӘРИ

(Табло 5—8)

Xәlchә sәnәtinin ikiñchi iñišaф dөvruñu tәshkil eden вә mүrәkkәb dolama үsuлу ilә әmәlә kәlәn шәdдә вә вәrni хәlchәlәri әksәr halлardar малдарлыgla mәşgүl oлан jेrlәrdә toхunur. Buна kәrә dә bunlarыn үзәrinde bашlycha olarag шәrtilәshmiш hejvan tәsвиrlәrinе dana choх tәsaduф ediliir. Daғlyg rajonlарda шәdдә вә вәrni toхunushlu at, dәvә chulu, pәrdә (tab. 235, шәkiл 2), mәfрәsh (шәkiл 23), хурчун (tab. 238) вә јұkuзу (tab. 235, шәkiл 1) kimi kәchәriләr mәxsus mәišhәt әшjalaryna tez-tez rast kәlmәk оlur. Nadir halлardar ipəkđen toхunmuş vәrnilәrә dә tәsaduф ediliir.

Шәdдә вә vәrnilәrin әn choх toхunduғu rajonlар Gазах, Gaрабағ vә Gaрадағдыr (Иран Azәrbaјchanы). Шәdдә вә vәrni isteңsalalыnyн мәñшәji Bәrdә vә Naxчivان олдуғu kүman ediliir.

4. ЗИЛИ ЕЛЕМЕНТЛӘРИ

(Табло 9—11)

Mүrәkkәb dolama toхuma үsuлу ilә toхunan zili², istər toхunushuna kәrә, istərse dә bәdii чәhәtdeñ шәdдә вә vәrniјe nisbetәn dana artyg тәkmilәshmiшdir. Zili bәzәklәrinde шәrtilәshmiш hejvan tәsviirlәrinde bашга ibtidai formada bir syra hәndәsi elementlәr dә mejdana kәlmiшdir (tab. 10, шәkiл 3, tab. 11, шәkiл 5, 7).

12-chi tablodan kәstәriлмиш haшиjә nissәlәri әsasen ziliјe aiddir; lakin bu elementlәrә шәdдә вә vәrnidә dә tәsaduф ediliir.

hәlә gәdим заманlарда Gaрабағda, Naxчivандan, Ga-zahda vә Чәnbübi Azәrbaјchanыn bәzi jेrlәrinde isteңsal edilәn elmi, sonralar (tәkminen XVII—XVIII әsrләrdә) Bakы grupuna daхil oлан Xızы раionunda, xу-

¹ Xәlchәciliк naggыndä јazylmyш эсәrlәrin demek olar ki, hamysыnда cәhb olarag palazla kiliм арасында heç bir фәrg kәstәriлmәmis, bu iki ховсуз хәlchә nөvү choх заман bir-biriłdә garышdarylmışdyr. Jalnыz 1955-chi ilde Moscowda chap edilmiш „Technologiya kovrodeliya РСФСР“ adly kитabda nәinkи bu мәsәlә, hәttta toхuma үsuluнun бүтүn dүzкүn изаһ edilmishdir.

² A. C. Piralov, M. D. Isaev, F. V. Гогел, A. Milller vә bashgalary хәlchәciliјe hәср edilmiш эsәrlәrinde шәdдә, vәrni vә zili ni nәinki bir-biriñde aýyra bilmәmiшlär, hәttta onlары kiliм vә palazla garışdaryrmış vә bә'zәn dә cәhb olarag „tikmәli“ (вышивы) хәlchә адlandyrmyşlар. Bu сәhbvin эsas mәnбәji „Kustarınay promyshlennosty na Kavkaze“ (2-chi nәshri, Tiflis, 1903-chi il) adly kитab (cәh. 102) oлduғu kүman ediliir.

сусилә Ковханы кәндиндә даһа чох яјылмышдыр. Бакы зилиси өз инчә вә зәрифлийилә јалныз өлкә дахилиндә дејил, һәтта харичи базарларда да шәһрет газанмышдыр (таб. 220, шәкил 1).

5. СУМАХ ЕЛЕМЕНТЛӘРИ

(Табло 13)

Мүрәккәб долама үсулуңда тохунан сумах¹ бәдии хүсусијәтләринә көрә шәддә, вәрни вә зилидән фәрглийир (таб. 198, 220, шәкил 2). Үмумијәтлә, сумагын сәрбәст бир чешниси јохтур². Өкөр кечмишдә сумах сәрбәст чешнијә малик олмушса да, ховлу хәлчәләрин јүксәк инкишафы илә әлагәдар олараг бу чешниләр сырадан чыхмышдыр. Сумағын композицијасы вә онун ажры-ажры елементләри әсасән ховлу хәлчәләрин вә хүсусән Губа-Ширван нөвлү хәлчәләрин орнамент композицијасынын ejnidir. Лакин ховлу хәлчәләрдә көрүннән квадрат вә узунсов формалы елементләр сумагын тохунуш техникасы нәтичәсендә јастылашыр³.

Ховлу хәлчә елементләри илә сумах елементләринин мугайисесинә әсасән демәк олар ки, сумах ховлу хәлчәләрдән даһа соңдан чыхмыш, онларла бәрабәр инкишаф етмишdir. Сумағын кечмишдә Гара-бағда вә Құрдустандың кениш мигјасда истеңсал олунмасына вә набелә Ширванда вә хүсусилә Губада чох тохунмасына баҳмајараг онун илк јарапығы јер Дағыстан олдуғуну күман етмәк олар.

Ширван, Губа вә Дағыстанда истеңсал олунан хурчунларын әксәрийјәти сумах тохунушлу олур.

Икинчи шә'бә

ХОВЛУ ХӘЛЧӘЛӘРИН БӘЗӘК ЕЛЕМЕНТЛӘРИ

(Табло 14—163)

Илмә-дүйн тохума техникасы илә тохунан вә хәлчә сәнәтийин јүксәк инкишаф дөврүнү тәшкүл едән ховлу хәлчәләрин композицијасы мухтәлиф формалы елементләрдән гурулмушшудур. Инсанларын иғтисади вә мәдәни инкишафы, онларын адәт вә ән-әнәләри илә әлагәдар олараг, мәишәт әшјаларыны тәсвири едән вә бә'зән дә символик мә'на дашијан хәлчә елементләри әсрләр бою мүрәккәб инкишаф мәрхәләләри кечирәрәк, мүасир дөврә гәдәр давам етмәкдәдир. Хәлчәләрин бәзәк елементләри ejni заманда археологи газынтыларда (хүсусән Минкәчевир вә гәдим Қәңчә газынтылары нөзәрәттә тутулур) тапылмыш мухтәлиф дөврләре аид олан сахсы габларын, даш вә метал аләтләрин, мухтәлиф бәзәк шејләринин формасында вә бәзәкләриндә дә мушаһидә едилүр.

Хәлчә композицијасы үмумијәтлә ики ниссәдән — ара саһе вә нашијә гуршагындан ибарәт олдуғу кими, хәлчә орнаментләри дә бир-бири илә үзүү сурәтдә бағлыш олан ики ниссәдән — ара саһе орнаметләриндән вә нашијә орнаментләриндән ибарәттirdir.

Беләликлә, Азәрбајчанын мухтәлиф нөвлү хәли вә хәлчәләрин бәзәк елементләри ики әсас ниссәдән ибәрәттirdir:

Биринчи ниссә — ара саһе бәзәјинин елементләри,
Икинчи ниссә — нашијә бәзәјинин елементләри.

¹ Сумағы Гара-бағда „Гајыг“, Құрдләр исә „Жемәни“ адландырылар.

² „Хорасан“ адланан сумахлары хәлчә дәллалларынын сәнәтләнеч бир әлагәси олмајаң ујдурмаларынын мәһсүлу несаб етмәк олар.

³ 21-чи шәкилдә кәстәрилән ховлу хәлчә елементләринин таб. 13, шәкил 1—7, сумах елементләри илә мугайисә етмәк.

АРА САҢӘ БӘЗӘЛИНИН ЕЛЕМЕНТЛӘРИ

(Табло 14—129)

Ара саңәнин орнамент елементләри әсас е'тибари лә хәлчәләрин ара саңәсинин бәзәјинде ишләдиштir. Лакин бу еlementlәr бә'зән хәлчәләrin нашијәләrinde дә тәсадуф олунур.

Ара саңә еlementlәrinin, хәлчәләrin ара саңә композицијасында тутдуглары мөвгәје жәрә икі јерә бәлмәк олар:

- I—Долдуручу вә көмәкчи еlementlәr,
II—Әсас еlementlәr.

I. ДОЛДУРУЧУ ВӘ КӨМӘКЧИ ЕЛЕМЕНТЛӘР

Хәлчәnin ара саңәsinin долдуран еlementlәr—долдуручу еlementlәr—форма вә мәзмүн е'тибари лә бир-бириндән фәргләништir. Бу еlementlәr мухтәлиф гурулушда олан ара саңә композиција бәзәкләrinin әсасыны тәшкүл едирләr. Ара саңә еlementlәri билавасите хәлчәдә тохуаркән ипләrin назик вә галын олмасындан (илмә жатышындан) асылы олараг кичилиб бәјүjе биләr.

Долдуручу орнамент еlementlәrinin мәзмүн вә формаларына көрә дәрд әсас група бәлмәк олар:

1. Чанлыларын тәсвириләr.
2. Мәишәт әшжаларынын тәсвириләr.
3. Мухтәлиф формалы еlementlәr.
4. Битки еlementlәr.

1. Чанлыларын тәсвириләr (табло 14—26). Истәр ховсуз вә истәрсә дә ховлу хәлчәләrin бәдии тәртибатында hәm инсан тәсвириләr, hәm дә мухтәлиф heјvan тәсвириләr, о чүмләдән ев heјvanлары, вәhши heјvanлар, гуш вә hәшәrat тәсвириләrinе rast кәлмәк олур.

Ислам дининин, еhкамлашмыш бә'зи тәләблеринә көрә чанлылары вә хүсусән инсан сурәтләrinin әкс олунмасына јол верилмәдиине баҳмајараг, халг сәнәткарлары јаратдыглары сәнәт әсәрләrinde дә стилизе едилмиш инсан тәсвириләrin мүмкүн гәdәр кениш јер вермишләr. Халг јарадычылығынын бүтүн саңәләrinde олдуғу кими, хәлчә сәнәтиндә дә инсан вә heјvan тәсвириләrin кениш мигјасда өзүнә јер тутмасы буңу бир даһа сүбүт едир. Бу тәсвириләrin стилләшмәси халг усталарынын харичи аләми әкс етдirmәk сә'jindәn башга, хәлчә тохума техникасындан да асылы олмушшудur. Чанлыларын тәсвириләr хәлчәләrin композицијасында әсасән долдуручу еlement кими ишләдиштir.

Азәрбајчанын бүтүн хәлчә групларында чанлыларын тәсвиринә az вә ja чох мигдарда тәсадуф етмәк олар. Чанлылары тәсвири едән хәлчә еlementlәrinи мәзмүн е'тибари лә икі јерә бәлмәк олар.

a) Инсан тәсвириләr (табло 14—15). Инсан тәсвириләr Azәrbaјchан хәлчәlәrinde јалныз бүтөв фигура шәклиндә дејил, ejni заманда инсан ә'залары (көз, әл, бығ vә i. a.) шәклиндә дә көрүнүр. Бундан башга, тәсвириләr бә'зән by vә ja дикәр бир иш просесини дә көстәриштir. Мәсәләn, 14-чу таблонун 8-чи шәклиндә дәсмал рәгс едән адам, 15-чи таблодакы 4-чу шәкилдә «jally» кедән адамлар тәсвири олунмушшудur. Инсан ә'заларыны тәсвири едән еlementlәr bә'зән ритуал мә'нада ишләдиштir.

b) Һәjvan тәсвириләr (табло 16—26). Хәлчә еlementlәrinde мухтәлиф heјvan тәсвириләrin: мәмәлиләr, сүруненләr, гушлара, hәшәratata тез-тез rast кәлмәк олур. Бу тәсвириләrin чоху bә'зән hәddindәn artыг дәрәчәдә шәрти олдуғу учун ифадә етдији мәзмуну итирир (16—17-чи таблоја баx).

Гејд етмәк лазымдыр ки, Azәrbaјchан хәлчәчиләr, гохудуклары хәлчәlәrdә адәтән әфсанәви вә аз көрдүкләr heјvanатдан, даһа чох hәjvatda тез-тез көрдүкләr heјvanатын, хүсусән ев heјvanларынын (ат, дәвә, гојун,

ит, пишик, өрдөк, гүш вә с.) (таб. 18—19, 20, 21, 25) вә нәшәратын шәкилләрини әкс етдиришләр (таб. 219, 222, 225, 226, 235).

Башга хәлчәләрә нисбәтән XIX әср Гарабағ хәлчәләриндә тәсадүф едилән гүш тәсвирләриндә (таб. 24, шәкил 8—11) шәртилик даһа аздыр (таб. 238).

2. Мәишәт әшјаларының тәсвiri (табло 27—35). Кәнд тәсәрруфат аләтләри, көймләри, бәзәк шејләри вә башга чисимләrin хәлчәләрдә тәсвир едилмәси, Азәрбајҹан хәлчә сәнәтинә хас олан хүсусијәтләрдән биридир. Ширван вә Гарабағ хәлчәләrinдә бу кими элементләрә даһа артыг тәсадүф едилir.

XIX әсрин икинчи јарысына аид олан самавар (таб. 34, шәкил 8), халг тәрәфиндән күлдан адны алмыш ваза (таб. 35, шәкил 6) тәсвирләри башга мәишәт әшјаларына нисбәтән аз стилләшмиш вә демәк олар ки, реал тәсвир олунмушдур. Шубә јохдур ки, бу нөв тәсвирләrin мејдана кәлмәси рус сәнәтинин Азәрбајҹан сәнәтинә көстәрди тә'сири нәтичәсидir.

3. Мұхтәлиф формалы елементләр (табло 36—74). Умумијәтлә Азәрбајҹан хәлчә композијасыны тәшкүл едән элементләrin әксәриjjeti шәкилләrinе көрә мұхтәлиф формалы еlementlәr grupuna дахил едilmәlidir. Бу elementlәr hәјатдан жетүрүлмүш шејләри hәндәсиләшдирилмиш формада әкс етдири. Ыемин група аид elementlәr ашагыда көстәриләn мұхтәлиф формалардан ibarətdir:

а) Пилләлиләр. Бир нечә сыныг хәтләrlә кәзмәләнмиш (таб. 36, шәкил 4—6) вә бир нечә кичик квадратларла әнатәләнмиш (таб. 36, шәкил 1, таб. 38, шәкил 3, 5) elementlәr «пилләлиләr»¹ адландырылып. Хәлчә композијасында «пилләлиләr» әсасен долдуручу elementlәr кими ишләдилмәklә бәрабәr, бә'зи налларда сәrbест олар, јәни тәклидә тәkrar олунмагла, ара саһе композијасыны әсас elementlәrinи тәshkүl едә биләр. «Пилләлиләr» халг арасында «килимқұлу» дә дејилир ки, бу да килимин, јәни ховсуз хәлчәlәrin, сонралар әмәлә кәлмиш ховлу хәлчәlәrә тә'сири олдугын вә ja хәлчәlәrin бәзәкләrinde кечмиш ән'әнәләrin давам етдиини сұбут еdir.

б) Квадрат вә дүзбучаглылар: хәлчә композијалаrinда адәтәn долдуручу вәзифесини ифа едәn бу elementlәr мүстәsnä налларда сәrbест iшләдili. 39—43-чү таблоларда көстәриләn бу elementlәr Губа вә Ширван нөвлү даһил олан хәлчәlәrдә даһа артыг раст кәlmәk олур.

в) Чохбучаглылар: бу elementlәrin әксәrijjeti сәккизбучаг вә az бир hissәsi исә алтыбучаг шәklinde олур (12 вә 16 бучаглылар исә «кәтәbәlәr» вә ja «kөllәr» grupuna дахildir). Bә'zәn бу elementlәr «damga», bә'zәn dә «кашы кәрpic» адландырылып. Умумијәtлә bу elementlәr хәлчә композијасында долдуручу вәzifesi ифа еdir. Lakin nadir налларда choхbучаглылар сәrbест dә iшlәdi. 44—49-чү таблоларда кесterilәn choхbучаглы elementlәr Губа-Ширван вә Kәnchә-Gazax нөвлү хәлчәlәrдә даһа артыг kөzә чарпыр.

г) Гармаглылар: гармаглы elementlәrin eñ sadә formасы (таб. 50, шәкил 4) «S» hәrfini хатырладан elementdir. Mұхтәlif mәnbәlәrdә bу iшarәnin мә'насы нағтында мұхтәlif fәrizijәlәr сөjlәni. Kүman еtмәk олар ки, «S» formalы elementlәr hәjat вә abadlyg символу олан суju ifadә eidi.² Azәrbaјҹan diiliндә су kәlmәsinin birinchi «S» hәrfi nәzәrdә tutulmur. «S» шәkli Azәrbaјҹanын bir choх raionlarynda тохunan ховсуз вә bә'zәn dә ховлу хәlchәlәrin үzәrinde олан

гушларын ғанадларында, ja да гујругларында тәsvir еdiliр (бах 23-чү таблоja, шәkiл 3). Demәk олар ки, гушларын өзу dә myәjәn мә'nada su (hәjat-jashaý) әlamәtinи daşyý. Garmagly elementlәrin гәdim junaн ornamentiJlәrinin тә'siri nәтичәsinde emәlә kәldiJiini hecab etmәk оlар.

Garmagly elementlәri halg arasында «gyjnaғы», «gyvryм» вә ja «gujrum»¹ da адландырылар. Mұхтәlif formalы elementlәrdәn гарmaglylar даһа gәdimdir.

Azәrbaјҹan хәlchәlәrinde mүrәkkәb formalы гармагly elementlәrin (хүsүsәn Gазах grupuna дахil олан хәlchә elementlәrinin) sadәlәshmiш formalaryna Zagafgaziya, Украина вә Балтик dәnizi sahillәrinde jašaјan халglaryn ornamentiJlәrinde dә tәsادüf etmәk оlар. Garmagly elementlәr Rumyniya, Чехословакијaны ховсуз вә elәcә dә Kичик Asиjanын ховлу хәlchәlәrinde dә vardyr.

Garmagly elementlәrin bә'zi formalary (tab. 50, шәkiл 9, tab. 51, шәkiл 3, tab. 55, шәkiл 4, tab. 56, шәkiл 3) kилим ornamentiJlәrinin хатыrлады (bach tab. 2—4).

Juxaryda нагтында bәhc edilәn гармагly elementlәr (tab. 50—59) Guba-Ширван вә Kәnchә-Gazax хәlchәlәrinde даһа чох jaşylymşdyr.

д) Diilikli-itiбuчагlylar: бура дахил олан elementlәri (tab. 60—62) хәlchә toхuјan ustalar bә'zәn «kilimқұlu» dә адландырылар. Demәk олар ки, bu elementlәrin etrafyndakи diliklәr umumiјәtлә tebiәtde көруnен jaрагларын dilič-dilič formalы kәnarlарын хатыrлады. Ikiбuчагly elementlәr dә (tab. 63, шәkiл 1—4, 6) myәjәn дәrәcәdә bitki formalaryna oxshaýy.

Diličli elementlәr Губа-Ширван вә Kәnchә-Gazax nөvlәrinde даһа чох tәsadeуf еdiliр.

е) Саčaglylar вә ja tikannlylar: umumiјәtлә хәlchәlәrdә nisbәtәn az iшlәnәn bu elementlәr (tab. 64) Gaрабaғ вә Guba-Ширwan nөvlү хәlchәlәrdә даһа чох tәtbiğ eдiliр. Bә'zi хәlchәlәrdә tәsadeуf edilәn diishisilәri «ishiғ» (шүа), «daраг» вә «tikanly» адландырылар.

ж) Dәjirmillәr: bu elementlәr (tablo 65—67) хәlchә-chilič sәnәtinin dәrdүnчү inkişaф dәvruň, јәni ilmә-dүjүn техникасы ilә toхunulан ховлу хәlchәlәrin ilk inkişaф dәvruň aid edilmәlidir. Guba-Ширwan вә Tәbrisiz nөvlү хәlchәlәrdәki dәjirmi elementlәr sәkкiz lәčekli olur. Lakin Gaрабaғ nөvlү хәlchәlәrdә bә'zәn dәrd вә alты lәčekli (tab. 66, шәkiл 5, 8, 16) dәjirmi elementlәr dә rast kәlmәk olur. Bu elementlәr хәlchә композијасында әsасen долдуручу вә bә'zәn dә kөmәkchi rol ojanyaqlar.

ж) Sәkkizkүsheli ulduzlar: bu elementlәrdә ilmә-dүjүn техникасы ilә istehsal оlunan ховлу хәlchәlәrin inkişaф dәvruňdә emәlә kәlmishdir. Sәkkizkүsheli ulduzlara Azәrbaјҹanда тохunan хәli-xәlchәlәrin butun nөvlәrinde tәsadeуf еdiliр (tab. 68—69).

з) gejri-myәjәn formalylar: bu elementlәr (tab. 70—74) formalary e'tibarilә gejri-myәjәn оlmagla bәrabәr онларын мәzmuunu вә adы da тохuchulар тәrәfin dәn bu vahxta kimi myәjәn eдilmәmisišdir. Gejri-myәjәn formalы elementlәr Губа-Ширwan, Kәnchә-Gazax вә Gaрабaғ хәlchәlәrinde даһа чох rast kәlmәk olur.

4. Bitki elementlәri (табло 75—95). Halg jaрадычылыгынын mұхтәlif sahəlәrinde оlldugu kimi, хәlchә sәnәtinde dә чох kениш jaşylymш bu elementlәr өlkәmizini зәnkин тәbiәti учүn сәcijijәvi олан jaраг, gonча, chichek, kүl вә башга bitki lәčeklәrinde kөtүrүlmүшdir.

Bу elementlәr ховлу хәlchәlәrin тохunma үsулундан tәbiin shәraitindәn, ёрли мәktәblәrin stil хүsүsijәt-

¹ Gaрабaғда bu elementlәri „dilič-dilič“ dә адландырылар.

² Bә'zi mәnbәlәrdә bu iшarә „sәs“ әlamәti dә hecab etmәsidi.

¹ Kәnchә вә Gazax dialektindә „gujrum“ gyvryм demәkdir.

ләриндән вә бир сыра башга амилләрдән асылы олараг мүхтәлиф дөврләрдә башга-башга формалара дүшмүшдур.

Битки элементләrinи формаларына көрө ики әсас жерә бөлмәк олар:

а) Ындициләшдирилмиш элементләр.

б) Эјри хәтли элементләр.

а) Ындициләшдирилмиш элементләр (табло 75—88).

Бу элементләр хәлчә композициясында долдуруучу, көмекчи вә бағлајычы ролуну ојнајырлар. Ындициләшдирилмиш битки элементләри ховлу хәлчәләrin бириңчи инкишаф мәрһәләсине аид едилмәлийдир. Бунлар Азәрбајчанын башга хәлчә нөвләрине нисбәтән Гарабағ нөвүнә дахил олан хәлчәләрдә даһа чох ишләдилир. Ындициләшдирилмиш битки элементләри Тәбрiz хәлчә мәктәбине әсаслы сурәтдә тә'сир көстәрмишdir.

Ындициләшдирилмиш битки орнаментләrinе һәм халг тәрәфиндән, һәм дә сәнэтшүнаслар тәрәфиндән бир сыра гондарма адлар верилмишdir. Экәр 80-чы таблода көстәрилән 5-чи элементә, нәлбәкијә охшадығы учун халгын верди «нәлбәкикул»¹ ады мүәjjәn дәрәчәдә өзүнү доғрулұрса да, گәрб сәнэтшүнасларындан A. U. Попу вә башгаларынын 188-чи таблода көрүнән пичә шахәләrin сонунда вә онун истигамәtinе доғру әйламиш жарпағы «балығ» адландырмалары тамамилә әсассыз бир фикирdir.

б) Эјри хәтлиләр. Бу элементләр ындициләшдирилмиш битки орнаментләrinе нисбәтән даһа да стилләшимиш формада олур. Ховлу хәлчәләrin икиңчи бәдии инкишаф мәрһәләсине аид олан бу элементләр (таб. 89—95) Азәрбајчанын башга хәлчә нөвләрине нисбәтән Тәбрiz нөвүнә дахил олан хәлчәләрдә даһа артыг ишләдилir. Һәлә орта әсрләрдә хәлчә сәнәтилә бирликдә халг сәнәтинин башга саһәләrinde дә тәтбиғ едилән бу элементләr XV—XVI әсрләrдә Тәбрiz хәлчә мәктәби нұмунәләrinde даһа чох раст көлмәк олур.

Тәбрizin юксәк хәлчә техникасы (туркбаф) илә әлагәдар олараг инкишаф едән бу формалар нәинки «Гарабағ», һәтта Жахын Шәрг вә Кичик Асија хәлчә сәнәтине дә гүввәтли тә'сир көстәрmiшdir.

II. ӘSAC ELEMENTLÄR

Әсас элементләr адландырылан орнамент элементләри хәлчә композициясында әсас жер тутан вә ән чох көзэ чарпан элементләrdir. Бу элементlәrin әксәрийјети сәрбәст һалда тәтбиғ едилir, бә'зән исә долдуруучу вә көмекчи орнаментләr кими дә истифадә едилрләr. Әсас элементlәri 5 група бөлмәк олар:

а) Буталар (табло 96—100). Азәрбајчан орнаментlәrinde чох кениш истифадә олунан бута һәм ховсуз, һәм дә ховлу хәлчәләр үзәrinde әсас вә сәрбәст элемент кими ишләdilir.

Чох гәдим бир тарихә малик олан бута мотивләrinе нәинки хәлчәләrde, һәтта мә'марлыг, зәркәрлик, тәкәлдузлуг, сахсы габ вә мис габ бәзәкләrinde, декоратив вә тәтбиғи инчәсәнәtin bir чох башга саһәlәrinde дә тәсадүф етмәk олur. «Бута», әсрләrдәn бәри дәfәләrlә өз формасыны дәжишмиш, мүхтәлиf мәзмунда jени-jени формалар алмышdyr. Бутанын формалары инкишаф етдикчә «бута» сезүнә jени-jени сифәtlәr дә әлавә олуңмушdур. Мәsәlәn: «бадамбута», «әјрибута», «шабалыбыту», «һилбута», «готазлы-бута», «һәмли-бута», «балалы-бута», «күсүлү-бута» вә c.

Азәрбајchan хәлчәlәrinde тәтбиғ едиләn буталар ичәrisindә «бадамбута»ja даһа чох раст көлмәk оlur.

Бута элементи Жахын Шәрг хәлчәlәrinе нисбәtәn Азәрбајchan хәлчәlәrinde даһа mәhkәm кек салмыш вә

¹ 187-чи таблодакы хәлчә фрагментинә бах.

мүхтәлиf формаларда Ширван, Гарабағ вә хусусилә Bakynын Хилә вә Сураханы хәлчә мәнтәgәlәrinde (таб. 207, 227) вә Сәраб хәлчәlәrinde даһа артыг инкишаф etмишdir.

Бутанын формасы вә мәншәji нағында истәр халг сәnәtkarлары арасында, истәrсә дә әдәбијатда бир сыра мүхтәлиf фәрзijjәlәr ирәli сүрүлмушdур. Mәsәlәn: bә'zى сәnәtkarлar бутанын «бадам» вә ja «hил»dәn, bә'zilәri исә «серв агачыны» формасындан көтүрүлдүjүнү иддия етмишlәre, тарихчи B. G. Griгорjев онун «Гырговул» («Сер гушу») ганады олмасы фикрини ирәli сүрүшdур¹. Lакин бу фәрзijjәlәr bir о гәdәr дә инандырычы деjildir. Бутанын форма e'tibarile atəsh-pәrәstlәrin символик мәниjjät дашиjan «атәш» (шө'lә alov) формасы олдуғunu қуман етмәk олар. Tәbrizin, Bakynын Сураханы хәлчә мәнтәgәlәrinde вә Һиндистанда чох бута тәтбиғ едилmәsi бу фикри мүәjjәn дәрәчәdә әсасландыры.

б) Кәtәbәlәr (табло 101—103). Xәlchә композициясында кәtәbә² долдуручу вәзиfәsinи ifa еdir, bә'zәn дә шәbәkә схемасы үзr тәkrar олунан намутәnәni sahәnaхышыны tәshkil еdir. Губа вә хүсусәn Tәbriz³ xәlchәlәrinde бағлајычы kәtәbәlәrдә дә tәsادүf еdiliр.

Умumijätтә узунсов олан kәtәbәlәrin үзәrinde bir гајда олараг мүхтәлиf язылар, сүжетли композициалар вә мүстөгил гурулушлу орнаментlәr jөrlәshidiриlir.

в) Анакүllәr (табло 104—116). Башга элементlәrdәn fәrgli олараг ančag bir хәлчә композициасы учун характерик олан сәrbәst vә сабит elementlәr «анакүл» адланыр. Xәlchәlәrin адлarynyн мүәjjәnләshidiрилмәsinde anaküllәrin әn әsas вә әhәmijjätli ролу вардыr. Mәsәlәn, 104-чы таблодакы 1, 3, 4-чы elementlәr gрупуна дахил олан Pирәбәdili, 111-чи таблодакы 4-чы, 112-чи таблодакы 2-чи elementlәr Гарабағын «Гоча» (таб. 211) адлы хәlchәsinә aид олдуғunu mүәjjәn етмәk оlur. Чунки hәmin anaküllәr jaлныz мүваfig хәlchәlәrin bәzәklәrinde iшlәdiliр.

Anaküllәr hәp hansы bir хәlchә композициясында adetәn иki вә ja дөрд dәfә, bә'zى haлларда исә daһa чох tәkrar олуңurlar. Mәsәlәn: 113-чы таблодакы бириңchi element Губа gрупунун «Гарагашлы» xәlchәsinin (таб. 222, shәkil 2)ара sahәsinde (шагули истигамәtдә), 110-чы таблодакы үчүnчү элемент исә hәmin групун «Сәлмәsөjүd» xәlchәsinde (шәbәkә схеми үзr) bir нече dәfә tәkrar олуңur.

г) «Kөl» вә ja кичик «хончалар» (табло 117—126). Azәrbaјchан Daғыстан вә Tүркмәnistan xәlchәlәrinde вә elәcә дә xәlchәchilik нағында олан әdәbiјatda «kөl» терминине тез-тез rast kөlмәk оlur. Azәrbaјchanda hәmin element ejni заманда «хонча», bә'zى xәlchәchilik мәнтәgәlәrinde исә XIX әсрин икиңchi жарысындан башлаjраг «паднос» ады ilә dә intishar тапмышdyr⁴. Чәnubi Azәrbaјchanda бу elementti «турунч»dә адландырыlrar.

«Kөl», «хонча», «паднос» istilaңlары medaljон mәnassyны дашиjыrlar.

Bә'zәn композицијанын enindә jөrlәshimiш kөllәrin сајындан асылы олараг (ték vә goша), хәlchәlәri «tәk-kөllу» (таб. 204) vә ja «goшakөllу» (таб. 202) адландырыlrar.

Azәrbaјchanda бутын хәlchә нөвләrinde tәsادүf еdilәn kөllәr өз формалары e'tibarile чох мүхтәlif оlurлar.

д) Губбалар (табло 127—129). Әsас elementlәr gрупуна дахил олан губбалар adetәn хәlchә композицијанда bөjүk kөllәrin башында (gurtaračaғында) jөr-

¹ „Искусство“ журналы, 1937, I, сәh. 121.

² Kәtәbә сөzү „kәtiбә“dәn kөtүrүlмүшdүr, јә'ni язылы фриз vә ja bәzәkli язы.

³ Tәbrizdә бу нөv kәtәbәlәr „gәlәmдan“ да dejiliр.

⁴ Bә'zәn kөllәr „damғa“ да dejiliр.

ләшир. Буна көрә дә хәлчә усталары бу елементләри «башлыг» вә ja «hejkәlbashы» адландырылар¹.

Композицияда бағлајычы вәзиғесини ифа едән бу елементләр бә'зән тәкликтә, ј'ни сәрбәст шәкилдә дә ишләнирләр. Губбалара Гарабаг вә Тәбриз хәлчә нөвләриндә даһа чох раст кәлмәк олур (таб. 212, 213, 215).

ҺАШИЈӘ БӘЗӘЛИНИН ЕЛЕМЕНТЛӘРИ (Табло 130—163)

Ара саһени әнатә едән һашијәләрин орнамент елементләрини ики јерә бөлмәк олар:

1. Һашијәләрин гарышларыны тәшкил едән елементләр.

2. Һашијә гуршағыны тәшкил едән золаглар.

ҺАШИЈӘЛӘРИН ГАРЫШЛАРЫНЫ ТӘШКИЛ ЕДӘН ЕЛЕМЕНТЛӘРДӘН НҮМУНӘЛӘР

Бураја дахил олан елемент вә кичик чисимләр (таб. 130—132) һашијәләрин композијасыны тәшкил едир вә гарышлары² әмәлә кәтирирләр. Бу елементләр гарыш гурулушунда әсас³, гарышjanы⁴, бағлајычы⁵ вә ja гарышортасы⁶ вәзиғесини (шәкил 22) ифа едирләр; мәсәлән: 130-чу табло 25-чи шәкилдә кәстәрилән елемент 139-чу табло 7-чи шәкилдәки «Шами-зәнчирә» һашијәсинин «әсас» елементи вәзиғесини, 132-чи табло 3—4-чу шәкилләрдә кәстәрилән елементләр 149-чу табло 1-чи шәкилдәки «Шамданлы» ара һашијәнин «гарышjanы» вә «бағлајычы» елементи вәзиғесини вә 131-чи табло 9-чу шәкилдә кәстәрилән елемент 144-чу табло 5-чи шәкилдәки «тирмәсајағы» бала һашијәсинин «гарышортасы» вәзиғесини дашијырлар.

ҺАШИЈӘ ГУРШАҒЫНЫ ТӘШКИЛ ЕДӘН ЗОЛАГЛАР

Үмумијәтлә Азәрбајҹан хәлчәләринин һашијә гуршағлары бир нечә мүхтәлиф, енли вә енсиз золаглардан тәшкил олунмушадур. Азәрбајҹан хәлчәсинин һашијә золагларынын һәм мүхтәлифлиji вә сајы, һәм дә композиција мүрәккәблиji етибәрилә башга өлкәләрдә тохунаң хәлчәләринин һашијәләриндән әсаслы сурәтдә фәргләнир.

Таблоларда (130—163) кәстәрилән ајры-ајры һашијә ниссәләри һәр һансы бир хәлчәнин өзүнә мәхсус, онун нөвүнә вә өлчүсүнә вә ара саһе композијасына уйғун олараг бир јердә, ҹемләшир вә беләликлә дә үмуми һашијә гуршағыны тәшкил едир. Мүхтәлиф формалы һашијә ниссәләринин бир төк хәлчә бәзәкләрindә дејил, халг сәнәтигин башга саһәләриндә дә: ме'марлыгда, керамикада, метал зинәт әшшаларында вә саирәдә көрмәк олар. Мәсәлән: 137-чи таблодакы 2-чи шәкилдә көрдүйумуз елементе Минкәчевирдән тапылмыш ерамыздан өввәл VI—I әсрләрә аид олан зинәт әшшасы үзәрindә, 137-чи таблодакы 8-чи шәкилдә вә 150-чи таблодакы 3-чу шәкилдә көрдүйумуз елементе ме'марлыг бәзәжиндә, 150-чи таблонун 5-чи шәклиндәки орнамен-

тә гәдим Җәнчә газынтыларындан тапылмыш сахсы габлар үзәриндә дә тәсадүф едирик. Гејд етмәк лазымдыр ки, Азәрбајҹанын хәлчә усталары бә'зи һалларда һашијә золагларыны әзбәрдән дә тохујурлар.

Хәлчә һашијә гуршағыны тәшкил едән золаглар композијада тутдуглары мөвгеләринә вә енинә көрә ашағыда дашыјыр:

а) «Су»лар (таб. 133). Азәрбајҹан хәлчәләри арасында чох кениш յаялмыш «су» термини һашијә ниссәләрини бир-бириндән ајыран дүз хәтләри ifadә едир.

Азәрбајҹан хәлчәләриндә тәтбиг олунан «су»ларын формалары башга өлкәләрин хәлчә «су»ларына нисбәтән даһа мүхтәлифdir.

Бир гајда олараг Азәрбајҹан хәлчә һашијәләри, халг сәнәтигин башга нөвләриндәки һашијәләрдән фәргли олараг һәмишә ики тәрәфдән «су» илә әнатә олунурлар.

133-чу таблода кәстәрилән 1—7-чи шәкилләрдәki «су»лар ховлу хәлчәләре, јенә һәмин таблодакы 8—10-чу шәкилләр ховсуз хәлчәләре аидdir.

б) «Сичандиши»ләр (таб. 134). Һашијә орнаментини даһа артыг зәнкиләшдирмәк үчүн халг усталары тәрәфиндән «сичандиши» адлы мүхтәлиф гурулушу дишдишләрдән ибарәт кичик золаглар тәтбиг едилмишdir. «Сичандиши»ләр Јахын Шәрг хәлчәләринә нисбәтән Азәрбајҹан хәлчәләриндә даһа чох ишләнир. «Сичандиши»ләр һашијә золагларыны бир-бириндән ајыран «су»ларын араларында јерләшир (162-чи таблоја бах).

в) «Мәдахил»ләр (таб. 135—138). Бөјүк өлчүлү хәлиләрдә «мәдахил»ләр симметрик олараг үмуми һашијәнин һәр ики тәрәфиндә јерләшмәклә бәрабәр, бә'зән ара һашијәнин кәнарларында да көрүнүр (таб. 163). Гејд етмәк лазымдыр ки, хәлчә тохујан сәнәткарлар «мәдахил»дән бә'зән бир етијат васитәси кими истифадә едиб, һашијә золагларыны мүәjjәнләшдирдикдән сонра, артыг галан бош саһәләри һашијә гуршағына уйғун олан «мәдахил»лә долдурурлар.

Ади «мәдахил»ләрин ени «сичандиши»ләрдән 2—3 дәфә артыг олур.

г) «Зәнчирә»ләр (таб. 139—141). «Мәдахил»дән енли, бала һашијәләрдә исә енсиз олан һашијә золаглары «зәнчирә» адландырыллыр. «Зәнчирә»ләр бала һашијә вә ja ара һашијә илә јанаши тохуунур. «Зәнчирә»ләрин ени «мәдахил»ләрин ениндән бир вә ja бир јарым дәфә артыг олур (таб. 162).

Адәтән хәлчә тохујан усталар «сичандиши», «мәдахил» вә «зәнчирә» нахышларыны әзбәрдән тохујурлар.

д) Бала һашијәләр (таб. 142—147). Адәтән «зәнчирә»дән бөјүк, ара һашијәдән исә кичик һашијә золагы бала һашијә адландырыллыр. Үмумијәтлә бала һашијә, ара һашијәнин һәр ики тәрәфиндә олан ниссәләр (бөлкүнүн) орта золагларыны тәшкил едир (таб. 161). Бә'зән бала һашијә ара һашијәнин һәр ики тәрәфиндә дејил, анчаг бир тәрәфиндә олур.

Бала һашијәнин ени «зәнчирә»нин ениндән бир јарым дәфә артыг өлчүдә көтүрүлүр.

е) Ара һашијәләр¹ (таб. 148—158). Ара һашијә үмуми һашијә саһәсинин орта вә әсас ниссәсини тәшкил едир. Бу һашијәнин бәзәжиндә мүхтәлиф нөвлү орнаментләрдән башга, мәзмунлу композицијалар вә ja җазылар јерләшир. Бир гајда үзрә хәлчәләрин үмуми һашијә гуршағы ара һашијәнин бәзәкләрindә асылы олараг ара һашијәнин ады илә адландырыллыр. Бә'зән хәлчәнин өз ады да ара һашијәнин ады илә әлагәләндирилир. Мәсәлән: чадыјелән², бутајелән вә с.

¹ „Нејкәлбашы“ термини Иран Азәрбајҹанына аидdir.

² Тәкрад олунан нахыш ниссәси гарыш адланыр.

³ Бир нечә дәфә мүстәгил сурәтдә тәкрад олунарағ гарыш әмәлә кәтирән елементе „әсас“ дејилir.

⁴ Гарыш гурулушунун башланыш вә гуртарачағыны тәшкил едән елемент „гарышjanы“ адланыр.

⁵ Ики гарышjanыны бир-биринә бағлајан елементе „бағлајычы“ дејилir.

⁶ Там гарыш гурулушунун мәркәзини (ики гарышjanынын ортасыны) тәшкил едән елемент „гарышортасы“ адланыр.

¹ Ара һашијәни Гарабагда „јелән“, Губада исә „әләм“ адландырылар.

² Мүрәккәб композицијалы ара һашијәләр „чадыјелән“ адланыр.

Бала нашијадән 2—3 дәфә енли олан ара нашијәнин ени, үмуми нашијәнин тәхминәт $\frac{1}{2}$ вә ja $\frac{1}{3}$ ниссәсими тәшкүл едир. Ара нашијени бө'зән «ана нашије» дә адландырылар.

ж) «Чаг»лар¹ (таб. 159—160). «Чаг»лара үмуми нашијә ниссәләриндән фәргли олараг бүтүн хәлчәләрдә дејил, анчаг бө'зи хәлчәләрдә тәсадүф едилер. «Чаг»лар үмуми нашијә илә ара саһәни бир-Сирилә бағлајыр вә әлагә-тәндир (таб. 162, 199, 215).

НАШИЈӘ ГУРШАҒЫНЫН ҮМУМИ ГУРУЛУШУ

(Табло 161—163)

Жукарыда кәстәрилән мұхтәлиф нашијә ниссәләриндән әмәлә қәлән үмуми нашијәнин гурулушу хәлчәнин ениндән асылы олараг аз, ja да чох золаглы олур. Үмумијәтлә нашијени тәшкүл едән золагларын мигдары хәлчәнин өлчүсүндән (ениндән) асылы олараг дәжишил, я'ни енсиз хәлчәләрдә нашијә золагларынын мигдары аз, енли хәлчәләрдә исә чох олур. Бир гајда олараг һәр бир хәлчәнин нашијә гуршағынын ени хәлчәнин үмуми енинин $\frac{1}{5}$ ниссәсими тәшкүл ет-мәлидир. Буна бахмајараг бө'зи һалларда Губа-Ширван нөвүндә $\frac{1}{3}$ нисбәти хәлчәләрә дә раст қәлмәк мүмкүн-дур. Бө'зи усталар хәлчә композициясы үчүн гәбул едилшиш бу нисбәтдән кәнара чыхараг даһа енсиз гур-шаглар (Гарабағ нөвүндә) тохујулар.

Буна әсасен демәк олар ки, үмуми нашијә гурулушунда бүтүн нашијә золагларынын («мәдахил», «зәнчи-рә» вә бала нашијә) бир јердә олмасы вачиб дејилдер (таб. 163).

Ара саһәнин композициясы нашијә золагларындан ибарәт олан хәлчәләрә дә (Гарабағ, Ширван вә Чәнуби Азәрбајчан хәлчәләриндә) бө'зән раст қәлмәк мүмкүн-дур (таб. 227). Үмуми нашијә золагларынын, хүсусилә ара нашијәнин күңчләри онларын гарыш композициясына үйгүн олараг дүзкүн гурулмалыдыр (таб. 163). Тәчруә бәкестәрил ки, күңчләрин дүзкүн һәлл едилмәмәси, я онуюн тәсадүфи дүшмәсендән, ja да хәлчә тохујан устанын нашылығындан ирәли қәлир (таб. 227, шәкил 1).

Ховлу хәлчәләрин нашијә гуршағы вә нашијә золагларынын бәдии чәнәтдән дүзкүн һәлл едилшиш гурулушу илә жаңындан таныш олмаг үчүн 161, 162, 163-чү таблоларда кәстәрилән нымунәләрә мүрачиет етмәк олар.

ҮЧҮНЧҮ ШӨ'БӘ

ХОВСУЗ ВӘ ХОВЛУ ХӘЛЧӘЛӘРИН БӘ'ЗИ РӘНК ХҮСУСИЙЛӘТЛӘРИ

Азәрбајчан хәлчәләри көзәл вә аһәнкәр рәнкләри вә бу рәнкләрин мұхтәлифи жүрөт газанмышдыр. Бу хәлчәләрдә әсас рәнкләрин һамысы тәтбиғе едилер.

Азәрбајчан хәлчәләринин рәнки олдугча саф, шұх, парлаг вә сабит олур. Бунунда бәрабәр хәлчәләр колорит е'тибари «агыр» вә сакит қөрүнүр. Бу рәнкләр Азәрбајчанын тәбии шәрайти вә айры-айры рајонларын көзәл мәнзәрәләри, бағлары, мешәләри вә жашыл чәмәнликләрилә әлагәдар олараг мејдана қәлмишdir. Хәлчәдә ишләнән рәнкләр адәтән биткиләрдән: күл, зөғ, жарпаг вә мейвә габыгларындан назырланыры. Мәсөлән, сары вә сарымтыл рәнкләр сарычеп, сарықул вә әңчил жарпагларындан, гырмызы вә чәнрајы рәнкләр бојаг («марена» вә «дәнә»² дән) нохуду вә ja шәкери

рәнкләр — соған вә алма габығындан, палыд рәнжи — гоз габығындан, сурмәи вә көј рәнкләр — тәбии индиодан алышырлар.

Тәбии рәнкләrin бојама габилийәтини артырмаг мәгсәдилә ҳалг арасында онларын тәркибинә зәј, дуз, мал сидижи кими бир сыра башга бәркидичи маддәләр дә әлавә едилерди.

Ҳалг усталары тәбии ағ ипләрин рәнкини даһа да ачмагдан өтру (дүм ағ олмагдан өтру) ону гаргадузу¹ гарышыглы аяранда гајнадырлар.

Ҳалг усталарынын жукарыда гејд олунан маддәләрдән истифадә етмәләри хәлчә истеңсалында һәмишә мүсбәт нәтичә вермир. Мәсәлән, «мазы» илә бојанан гара ипләр, кимҗәви маддәләrin тә'сирі нәтичесинде хәлчәнин башга рәнкләrin нисбәтән аз давамлы олур вә тәхминән 30—40 илә ғәдәр галдыгдан соңра рәнкини итирмәјәрәк жаваш-жаваш жаиләрәк арадан чыхырлар. Мараглыдыр ки, бө'зи хәлчә дәллаллары бундан истифадә едәрәк белә хәлчәләри «габартма»лы (релјефли) хәлчә ады илә ишә веририләр.

Сон заманларда хәлчә сәнәтинин бәдии вә техники чәнәтдән инкишафы сајесинде бир сыра тәдбирләр көрүлмүшдүр. Хүсусилә ип бојамаг иши бир мүәссисәдә мәркәзләштирилмишdir. Бакы хәлчә бојагханасы күндин-кунә тәкмиләшерәк жукарыда кәстәрилән ибытида бојаг үсулларының жени мүасир бојама техникасы илә әвәз етмишdir.

Буну да кәстәрмәк олар ки, XIX өсрин ахырларындан башлајараг Тәбрис, Гарабағ вә хүсусилә Шушада, ипләри саҳта боја (сабит олмајан) чөвнөрилә бојанмыш хәлчәләре тәсадүф едилерди. Әлбәттә, Азәрбајчан хәлчәчилигине хас олмајан бу бојаг үсулу хәлчәләrin бәдии хүсусийтләрини хејли азалдырды. Бунун да әсас сәбәби анилинин мејдана чыхмасы вә капитализмин инкишафы илә әлагәдар олараг базар тәләбаты олмуш дур.

Азәрбајчан хәлчә сәнәтинин рәнк хүсусийтләrin дән бири дә будур ки, ҳалг усталары тонларын исти сојуғлуғуну, контрастлығыны, рәнк ујуңлуғуну, рәнк гавранышы ганунларыны мүасир елми нәгтиji-нәзәрән олмаса да жаңындан нисс етмишләр.

Ҳалг усталарынын мұхтәлиф рәнкләрә мұнасибәтини ашағыда мисаллардан көрмәк олар: усталар исти рәнкләрдән бири олан ал гырмызыны «алышымжандым»² адландырмыйлар. Бундан башга хәлчәчилирин ишләтдикләри: «аг илә жашыл—хөш жарашиб», «гырмызы-сары—чырыма бары», «аг илә сары—ит жасары» кими ифадәләр онларын рәнк һәллинә гарыш мүнасибәтини аждын кәстәрил.

Азәрбајчан хәлчәләринде ишләдилән рәнкләrin аһәнкәрләрлигы чох һалларда үрекачан вә шұх олур.

Ховлу вә ховсуз хәлчәләрин ара саһе вә нашијә бәзини тәшкүл едән елементләрин, гарышларын вә фрагментләрин рәнкләrin нәзәрән кечирдикдә бу рәнкләrin бир-бирилә әлагәсими вә аһәнкәрләрлигыны аждын көрмәк олар (бах. табло 164—196).

А) АРА САҢӘ ЕЛЕМЕНТ ВӘ ФРАГМЕНТЛӘРИНИН РӘНК ӘЛАГӘЛӘРИ

(Табло 164—189)

Үмумијәтлә Азәрбајчан хәлчәләриндә ара саһе рәнк ләринин чох ниссәси сурмәи (түнд көј) вә ja гырмызы, аз бир ниссәси исә абы, шәкәри вә ағ олур. Надир һалларда жашыл, ачыг палыды вә гара рәнкләрә дә тәсадүф едилер.

¹ Чаг—мәһәччәр вә ja сурани мә'насында ишләдилер.

² „Дәнә“ кашенил демәкдир. Азәрбајчан бојагчылары „дәнә“ ни гүрд адландырылар.

¹ Гаргадузу—Хызы рајонунда Кәрмијан кәндinin тәпәләринде тапталан ағ даша дејилер.

² „Алышымжандым“—Гарабаға аиддир. Бакыда исә бу истилән „гоншу бағрын чатладан“ сөзү илә әвәз едилер.

Ара саһәнин јерлијинин рәнки түнд олдуғу заман онун үзәриндәки елементләрин рәнки ачыг, әлван, әксинә ара саһә јерлии ачыг олдугда, елементләрин рәнки түнд вә ағыр олур. Ејни принцип елементләрин әсас рәнки илә кәзмәләринин рәнкендә дә тәтбиг едилір.

Ипин чинси вә бојама үсулу јұксек кејфијетли олдугда хәлчәләрин рәнки, хұсусилә ара саһәнин рәнки кетдикчә, је'ни хәлчә ишләндикчә ачылыр вә парылдамаға башлајыр.

Бә'зи хәлчәләрин ара саһә композијасына дахил олан қөлләрин (хончаларын) рәнкләри ара саһәдә јерләшән башга елементләрдән фәргләнир вә чох заман ара саһә рәнки илә контрастлыг тәшкил едир. Әксәр налларда қөлләрин јерлии ара һашијәнин јерлии илә ејни вә ja уғын рәнкләрдә олур.

6) ҺАШИЈЕЛӘРИН РӘНК ӘЛАГӘЛӘРИ

(Табло 190—196)

Азәрбајҹан хәлчәләриндә рәнк контрастлығына ара саһәдә олдуғу кими, һашијәдә дә раст қәлмәк мүмкүн дүр. Бу контрастлыг нәинки ара саһә вә үмум һашијә гуршағы рәнкләриндә, һәтта һашијәнин ажыраіры золагларында да көрунүр. Ара саһә илә һашијә золагларынын јерлии мүхтәлиф олмалыдыр. Лакин ара саһә рәнкенин һашијә нақышларында тәкrap олунмасы, үмуми рәнк уғынлуғуну жаратмаг үчүн зәрури бир вәситәдир. Бундан башга хәлчәнин «ағзы»¹ ара саһәнин рәнклиә ејни олмалыдыр.

Ара һашијәнин ики тәрәфиндә, је'ни сағ вә солунда јерләшән һиссәләрин рәнкләри бә'зән симметрик (таб. 194) вә бә'зән дә ассимметрик (таб. 195) олур.

Ара саһә илә үмуми һашијә арасында ики чур рәнк әлагәсінә раст қәлмәк олар:

1. Ара саһә рәнки үмуми һашијә рәнкінә нисбәтән (мүхтәлиф тонда) ачыг вә ja әксинә түнд олур.

2. Ара саһә илә үмуми һашијә гуршағынын рәнкләри арасында мүәjjән рәнк уғынлуғу (ејни тонлу, ачыг вә ja түнд рәнкдә) олур.

Жухарыда көстәрилән рәнк әлагәләри нәинки Азәрбајҹанын гәдим заманлара аид олан хәлчәләринә, һәтта мүасир дөврдә тохунан хәлчәләринә дә аиддир.

Губа-Ширван нөвүнә дахил олан хәлчәләрдә һашијә һиссәләринин араларында ишләнән «су» вә «сичандиши» кими назик золаглар әксәрийети гара илә ағ рәнкдән ибарәт олур. Ҙәңчә, Газах, Гарабағ вә набелә мұасир хәлчәләрдә исә бу золаглары мүхтәлиф рәнкләрдә дә көрмәк мүмкүндүр.

Беләликлә, Азәрбајҹан хәлчәләрindә ара саһә, һашијә вә онун һиссәләрindә, набелә кичик вә бөյүк елементләрдә ишләнән рәнкләрин сајы мүхтәлиф олур вә контрастлыг принципи әсас көтүрүлүр.

Совет Азәрбајҹанында тохунан хәлчәләрдә ишләнән рәнкли ипләрин мигдары кечмишдә тохунан хәлчәләрин мигдарына нисбәтән, хұсусән мәзмунлу хәлчәләрдә гат-гат чохалмышдыр. 1957-чи илдә Бакыда тохунмуш бөйүк В. И. Ленинә һәср едилмиш 75 кв. м. саһәли хәлидә исә ишләдилмиш рәнкләрин мигдары 250-дән чох дүр. Хұсусилә геjd етмәк лазымдыр ки, һәмин хәлидә рәнкли ипләрин гатларыны бир-бирилә гарыштырма јөлу илә јүзләрчә әлавә тонлар алышмышдыр.

Демәли, Азәрбајҹан хәлчәләри јұксек рәнк аһенкдарлығына вә шуклуға маликдир.

Азәрбајҹан хәлчәләринин рәнк әлагәләри даими ганун әсасында дејил, халғын бәдии зөвгүнә мұвағиғ оларға мејдана чыхмыш вә әсрлөр боју инкишаф едәрәк тәкмилләшмишdir.

¹ „Ағыз“ кәлчәнин әтрафында (һашијәдән кәнар) доланан, ени беш миллиметрдән аз олмајан саја рәнкли золага дејилир.

ТАБЛОЛАРДА ҚОСТӘРИЛӘН ЕЛЕМЕНТЛӘРИН ШӘРЬИ

Азәрбајҹан хәлчәләринин үмуми композицијасыны тәшкіл едән елементләр өз форма мұхтәлифлиji, бәдиилиji вә сајча чохлуғу етибарилә дунja хәлчәчилик сәнәтиндә көркәмли бир јер тутур.

Мүәллиф өзүнүн узунмуддәтли вә һәртәрәфли бәдии техники тәдгигаты нәтижесинде 1300-дән артыг (тама-милә әнатә олунмамышдыр) елемент топламышдыр.

Бу чәдвәлдә гочаман җалг усталарынын¹ вә башгабашга сәнәткарларын көмәјилә адлары мүәјјәнләшдирilmәмиш елементләрин сијаһысы, һансы хәлчәjә мәксуслуғу вә һансы нөвә аид олмасы қәстәрилмишdir. Бундан әlavә чәдвәлин сон бәндиндә, jә'ни изанаат вә геjdләр бәндиндә һәмин елементләр һаггында мүәллифин шәхси фикирләри дә әlavә едилмишdir.

ЧӘДВӘЛЛӘРДӘКИ ИХТИСАРЛАР

- Г.—Ш—Губа-Ширван нөвү.
К.—Г.—Кәнчә-Газах нөвү.
Гар.—Гарабаг нөвү.
Тәб.—Тәбрiz нөвү.
? —Ады мүәјјән едилмәмиш елементләр.

¹ Елементләrin адларыны мүәјјәнләшdirмәк үчүн Азәрбајҹанын гочаман хәлчәчиләrinә о чүмләдән: Бакынын Новханы кәндindә јашајан 120 јашлы Кичкинә хала Мәчид гызына, Пирәбәдилли 80 јашлы Құллұ Өфәндиеваја, Гарабагын (Шушада) мәшһүр хәлчә тохујан усталарындан 80 јашлы Һумај Аслановаја, 85 јашлы Зәһра хала Өлијеваја, Губада 80 јашлы хәлчәчи уста Мирзә Чаббарова, Газах вә Тәбрizин бир сыра башгабашга усталарына мүрачиәт едилмишdir. Таблоларын һазырланmasында рэссам Мәммәдова Э. вә башгаларынын јахындан иштиракы олмушdur.

МҮӘЛЛИФ

ПАЛАЗ ЗОЛАГЛАРЫ

Табло №	Шәкіл №	Халғ тәрәфиндеги верилән ад	Һансы хәлчәж мәхсүседур	Һансы нөвөндөшір	Изахат өз гејдләр
1	1	Садә золаглар	Палаз	—	Палаз истеңсалынын ибтидаи саја јерлийнә нисбәтән „Садә золагы“ сәнәтиң биринчи инкишаф дөврүнә аид һесаб етмәк олар.
1	2	Сулу золаглар	Палаз	—	Сулу золагы, палаз сәнәтиң икinci инкишаф дөврүнә аид һесаб етмәк олар.
1	3	Нахышлы золаглар	Палаз	—	Нахышлы золагы, палаз сәнәтиң З-чү инкишаф дөврүнә аид һесаб етмәк олар.

КИЛИМ ЕЛЕМЕНТЛӘРІ

2	1	Дамга	Чәбрајыл килими	Гар.	
2	2	Гармаг	Гобыстан килими	Г.—Ш.	Пашалы килиминдә дә тәсадүф едилір (бәх гармаглышлара).
2	3	Диликли	Тәбріз килими	Тәб.	Ширван вә Гарабағ нөвүнә дахил олан килимләрдә дә тәсадүф едилір.
2	4	Килимкүлү	Пашалы килими	Г.—Ш.	Индик Газыммәммәд рајонуна дахил олан Пашалы кәнди өз килими илә дүңјада шәһрәт газанмышдыр.
3	1	Килимкүлү	Пашалы килими	Г.—Ш.	
3	2	Тәкмә	Пирәбәдил	Г.—Ш.	Нахышларын истигамәтинин дәжишилмәсіни изах едән „Тәкмә“ истеңсал просесинин истилаһларындаңдыр. Азәрбајчаның бүтүн килимләриндә раст кәлмәк олур.
3	3	Килимкүлү	Чәбрајыл килими	Гар.	Корәван (Иран-Азәрбајчаны) килимини хатырладыр.
3	4	?	Пашалы килими	Г.—Ш.	
3	5	Пашалы құлұ	Пашалы килими	Г.—Ш.	Пашалы килими үчүн типикдір.
3	6	Гуш	Чәбрајыл килими	Гар.	Зили үзәріндә көрүнән һејван тәсвиirlәрини хатырладыр.
4	1	Кечиртмә	Пашалы килими	Г.—Ш.	Гәдим саҳсү габларда көрүнән нахышлары хатырладыр.
4	2	?	Пашалы килими	Г.—Ш.	Ох вә кәманы хатырладыр.
4	3	Дамга	Пашалы килими	Г.—Ш.	Килим нахышларынын ибтидаи елементләрinden олдуғуну күман етмәк олар.
4	4	Диликли	Пашалы килими	Г.—Ш.	
4	5	Дамга	Пирәбәдил	Г.—Ш.	Кәзмәли килим елементләри XVIII—XIX əсрин биринчи јарысына аиддір.
4	6	Килимкүлү	Тәбріз килими	Тәб.	Бу элементә Азәрбајчаның бүтүн килимләриндә тәсадүф едилір.

ШӘДДЕ ВӘ ВӘРНИ ЕЛЕМЕНТЛӘРИ

5	1	Құл	Гарабағ шәддәси	Гар.	Учан шанапипик гушунун өн тәсвири күман едилір.
5	2	Чәнкәл	Гәрәчә шәддәси	Тәб.	Гәдим јунан ме'марлығ бәзәјинин елементләрини хатырладыр.
5	3	Дәвә	Гарабағ шәддәси	Гар.	Гәдим Бәрдә әтрағындақы хәлчә мәнтәгәләринә аид олмасы күман едилір.
6	1	Гуш	Гарабағ вәрниси	Гар.	Шанапипик гушудур.
6	2	Өрдәк	Гарабағ вәрниси	Гар.	Азәрбајчаның ховлу вә ховсуз хәлчәләриндә өрдәк шәклине чох тәсадүф едилір. Күман едилір ки, өрдәк тәсвири вахтилә символик мәнијет дашымышдыр.
6	3	Гуш	Гарабағ вәрниси	Гар.	Хоруз тәсвири олдуғу күман едилір.
6	4	Кечиртмә	Гарабағ вәрниси	Гар.	Килим бәзәјиндән көтүрүлмүшдүр.
7	1	Гуш	Гарабағ вәрниси	Гар.	Товуз гушу олмасы күман едилір.
7	2	Ағач	Гарабағ вәрниси	Гар.	Учан шанапипик гушунун өн тәсвири күман едилір. Бу элементә Бакы зилисіндә дә раст кәлмәк олур.

Табло №	Шәкил №	Халг тәрәғүндөн берилген ад	Һансы хәлчәјә мәхсусдур	Һансы нөвдәндир	Изахат вә гејдләр
18	1	Пишик	Гарабағ	Гар.	
18	2	Күчүк	Гарабағ	Гар.	
18	3	Гузу	Фатмајы	Г.—Ш.	
18	4	Тула	Ширван	Г.—Ш.	
18	5	?	Гарагашлы	Г.—Ш.	
18	6	Гузу	Ширван	Г.—Ш.	„Гәбәлә“ хәлчәсинин һашијәсиндә көрүнүр.
18	7	Ит	Кәнчә	К.—Г.	Гарабағын тикмәләриндә дә тәсадүф едилir.
18	8	Тазы	Гарајазы	К.—Г.	
18	9	Ит	Гарабағ	Гар.	XIX әсрә аид олан элементләрдәнdir.
18	10	Ңејван	Кәнчә	К.—Г.	Дөрдәјаглы олмасына баҳмајараг гуш тәсвиридир.
18	11	Ат	Гарајазы	К.—Г.	Гарабағ хәлчәләрindә дә көрүнүр.
18	12	Ит	Гарајазы	К.—Г.	
18	13	Гојун	Гонагкәнд	Г.—Ш.	
18	14	Toys	Гарабағ	Гар.	Бу таблода көстәрилән 14, 15, 16-чы элементләр Газах вә Гарабағын нахышларындан көтүрүлмүшдүр. Бу гушларын једдиајаглы олмасы вахтилә мүэjjән бир мә'на дашидығыны көстәрир.
18	15	Toys	Гарабағ	Гар.	
18	16	Toys	Гарабағ	Гар.	
19	1	Чејран	Малыбәјли	Гар.	
19	2	Чејран	Малыбәјли	Гар.	
19	3	Марал	Малыбәјли	Гар.	
19	4	Кечи	Сәлмәсөјүд	Г.—Ш.	Отлајан гојуну даһа чох хатырлајыр.
19	5	Гојун	Гарабағ	Гар.	
19	6	Инәк	Гарајазы	К.—Г.	
19	7	Гоч	Газах	К.—Г.	Марал олдуғу даһа инамлыдыр.
19	8	Кечидабаны	Кәнчә	К.—Г.	Ңејван ләпипи демәкдир.
19	9	Дәвә	Ширван	Г.—Ш.	
19	10	Чинар	Гарагашлы	Г.—Ш.	Ңејван башы олдуғу еңтимал едилir. Јаҳын илләрә кими Азәрбајҹан халгы арасында „Шүчаэт“ вә „Көзә кәлмәмәк“ символу олараг һәјәт вә јаҳуд ев гапыларының үстүндә, бујнузлу ңејванларын (гоч, марал вә јаҳуд чејран) кәлләрини гојмаг адәт иди. Белә тәсвиirlәр Минкәчевирдә тапылмыш габларын үзәринде дә тәсадүф едилir (Материальная культура Азербайджана, 1: Баку—1949, сәh. 24, 28, 35, 38). Женә орада „Ширваншаһлар сарайы јаҳынлығында һәфријат“ мәгаләсисинә аид верилмиш шәкилләрдә (12, 16) көрмек олар.
19	11	Дәвә	Ширван	Г.—Ш.	
19	12	Дәвә	Ширван	Г.—Ш.	
19	13	Дәвә	Гонагкәнд	Г.—Ш.	
19	14	Куван	Гобыстан	Г.—Ш.	„Куван“, карван демәкдир.
19	15	Дәвә	Гарабағ	Гар.	
20	1	Өрдәк	Губа	Г.—Ш.	
20	2	Газ	Ширван	Г.—Ш.	Өрдәк олмасы даһа инамлыдыр.
20	3	Өрдәк	Әрсалан	Г.—Ш.	Өрдәк тәсвири „Гонагкәнд“ хәлчәләри үчүн даһа характеристикдир.
20	4	Өрдәк	Ордуч	Г.—Ш.	

Табло №	Ша- кил №	Халг тәрәфиндөн берилген ад	Нансы хәлчәжә мәхсусдур	Нансы нөв- дәндир	Изанаат вә гејдләр
20	5	Өрдәк	Әрсалан	Г.—Ш.	
20	6	Гошагуш	Губа	Г.—Ш.	Симметрик формалы ики гуш башыдыр.
20	7	Өрдәк	Ширван	Г.—Ш.	
20	8	Өрдәк	Гымыл	Г.—Ш.	Үзән өрдәи хатырладыр.
20	9	Өрдәк	Сор-сор	Г.—Ш.	
20	10	Газ	Зејвә	Г.—Ш.	
20	11	Өрдәк	Аллан	Г.—Ш.	Газ тәсвирини даһа артыг хатырладыр.
20	12	Өрдәк	Ширван	Г.—Ш.	
21	1	Фәрә	Гарабағ	Гар.	
21	2	Тојуг	Ширван	Г.—Ш.	
21	3	Чүчә	Гырыз	Г.—Ш.	
21	4	Хоруз	Гонагкәнд	Г.—Ш.	
21	5	Кәклик	Ордуч	Г.—Ш.	Еңтимал ки, көјәрчинидир.
21	6	Гуш	Әрчиман	Г.—Ш.	
21	7	Гуш	Губа	Г.—Ш.	
21	8	Чалаган	Гымыл	Г.—Ш.	Бакы хәлчәләринин һашијәләриндә тәсадүф едилүр.
21	9	Хоруз	Гарабағ	Гар.	
21	10	Тојуг	Хилә	Г.—Ш.	
21	11	?	Газах	К.—Г.	Банлајан хорузу хатырладыр.
21	12	Тојуг	Хилә	Г.—Ш.	
21	13	Газ	Ханлыг	Гар.	
21	14	Хоруз	Сәраб	Таб.	
21	15	Гырговул	Муған	Гар.	
22	1	Дәвә	Пирәбәдил	Г.—Ш.	Һәштәрхан вә јаҳуд һинд тојугу олмасы даһа инамлыйдир.
22	2	Дәвә	Пирәбәдил	Г.—Ш.	Һәмин таблода 1-чи шәклин изанаатына баҳ.
22	3	Дәвә	Пирәбәдил	Г.—Ш.	Жухарыдақы изанаата баҳ.
22	4	Гуш	Муған	Гар.	Вәрни-зили нахышларындан көтүрүлмүшдүр.
22	5	Гуш	Кәнчә	К.—Г.	Гарабағ тикмәләриндә дә ишләдилүр.
22	6	Тоус	Шаһнәзәрли	Г.—Ш.	Әрчиман хәлчәләриндә даһа чох тәсадүф едилүр.
22	7	Гуш	Муған	Гар.	Газах группана дахил олан „Борчалы“ хәлчәсиндә дә тәсадүф едилүр.
23	1	Нахыш	Ширван	Г.—Ш.	Ширнијатдан гајрылмыш гуш тәсвири күман едилүр.
23	2	Гуш	Ширван	Г.—Ш.	Тахтадан кәсилемиш хорузу (ушаг ојунчағыны) хатырладыр.
23	3	Һәштәрхан тојугу	Гарабағ	Гар.	Вәрни-зилидән көтүрүлмүшдүр.
23	4	Көл ортасы	Гәбәлә	Г.—Ш.	Кечә гушу олмасы күман едилүр.
23	5	Гуш	Самух	К.—Г.	Тахтадан кәсилемиш гуш тәсвирини хатырладыр.
24	1	Гуш	Ширван	Г.—Ш.	Гара гарғаны хатырладыр.
24	2	Гуш	Муған	Гар.	Мәһәббәт символу олараг ики гуш тәсвири олунмушдур: Гәдим Кәнчә (XII əср) археоложи газынтыларындан тапталмыш габларда да тәсадүф едилүр.
24	3	Гуш	Бичо	Г.—Ш.	
24	4	Гуш	Әрчиман	Г.—Ш.	Учан гушун тәсвирини хатырладыр.
24	5	Гуш	Сураханы	Г.—Ш.	Әjlәшмиш пишији даһа артыг хатырладыр.
24	6	Кәклик	Ханлыг	Гар.	
24	7	Гуш	Бичо	Г.—Ш.	
24	8	Тутугушу	Ләмпә	Гар.	Јалныз XIX əсрдә Шушада тохунан „Ләмпә“ дәст хәли-кәбәләрдә ишләдилүр.

Табло №	Шәкүл №	Халг тәрәғинөн верилген ад	Һансы хәлчәјә мәхсусдур	Һансы нөвдәндир	Изанат вә гејдләр
24	9	Гәжәлә	Багчада-кулләр	Гар.	Сагсаған (гәжәлә) шад хәбәр символудур.
24	10	Бүлбүл	Багчада-кулләр	Гар.	Бу тәсвир XIX әсрә аиддир.
24	11	Сарыбүлбүл	Ширван	Г.-Ш.	
25	1	Шахәкүлү	Хилә	Г.-Ш.	
25	2	Гошалар	Гарабағ вә Ширван	Г.-Ш.	Гәдим Кәнчә (XII әср) археологи газынтылардан тапылмыш габларда да тәсадүф едилir. (И. М. Джәфарзәде Историко-археологический очерк старой Гянджи, Баку, 1949, сәh. 71—82).
25	3	Бута	Ширван	Г.-Ш.	Гоша гуш тәсвиридир. Гарабағ вәрни-зилисиндән көтүрүлмүшдүр.
25	4	Бута	Фындыған	Г.-Ш.	Бакы зилисиндән көтүрүлмүшдүр.
26	1	?	Газах	К.-Г.	Пәрванәни хәтиярладыр.
26	2	Кәпәнәк	Чичи	Г.-Ш.	
26	3	Кәпәнәк	Гарабағ	Гар.	
26	4	Нөрүмчек	Кәнчә	К.-Г.	
26	5	Ары	Гарабағ	Гар.	
26	6	Гырхаяг	Фатмајы	Г.-Ш.	
26	7	Пәрванә	Ширван	Г.-Ш.	Ары несаб етмәк даһа инамлыдыр.
26	8	Ары	Ширван	Г.-Ш.	Муган хәлчәләриндә дә тәсадүф едилir.
26	9	Ары	Шилjan	Г.-Ш.	
26	10	Ары	Ширван	Г.-Ш.	
26	11	Ары	Ширван	Г.-Ш.	Өн көрүнүшлү арыдыр.
					Иран Азәрбајҹаны хәлчәләриндә дә тәсадүф едилir.

МӘИШӘТ ЭШЈАЛАРЫНЫН ТӘСВИРИ

27	1	Нал	Гасымушагы	Гар.	Нал халг арасында „бәрәкәт“ символу кими гәбул едилir.
27	2	Чәнкәл	Кәнчә	К.-Г.	
27	3	Китаб	Гарабағ	Гар.	Рәһил олдуғу күман едилir (рәһил тахтадан кәсилемиш чарпаз формалы дајагдыр. Кечмишдә китаб охујаркән истифадә олунурду).
27	4	Jaғдан	Һачығајыб	Г.-Ш.	Балача сәрничи хатырладыр.
27	5	Бајраг	Кәнчә	К.-Г.	
27	6	Желпик	Гарабағ	Гар.	
27	7	Фырфыра	Пирәбәдил	Г.-Ш.	Формасы е'тибарилә јел дәйирманыны хатырладыр.
27	8	Фырфыра	Сәлjan	Г.-Ш.	
27	9	Вәл	Самух	К.-Г.	Украина тикмә нахышларыны хатырладыр.
27	10	Вәл	Гарабағ	Гар.	
27	11	Башлыг	Гасымушагы	Гар.	Тәбәрзин вә јаҳуд балта башыдыр.
27	12	?	Гарагашлы	Г.-Ш.	Тәбәрзин вә ја силән олмасы күман едилir.
27	13	Очаг	Гонагкәнд	Г.-Ш.	Очаг (од) галыјаркән одунун вә ја тахталарын дүзмәк гајдасыны көстәрир. Бу форманы Гарабағда „мәктәбочагы“ адландырылар.
27	14	Очаг	Чәмчәмли	Г.-Ш.	Жұхарыда көстәрилән изаната бах.
28	1	Дараг	Гарабағ	Гар.	
28	2	Дараг	Бично	Г.-Ш.	
28	3	Дараг	Гарагојунлу	Гар.	
28	4	Саггалдарагы	Ширван	Г.-Ш.	Гарабағ хәлчәләриндә (намазлыгда) даһа артыг тәсадүф едилir.

Табло №	Шә- кил №	Халғ тәрәфиндән верилән ад	Һансы хәлчәјә мәхсусдур	Һансы нөвөдәндир	Изахат вә гејдләр
28	5	Саггалдарагы	Гарабағ	Гар.	
28	6	Дараг	Гонагкәнд	Г.—Ш.	Көһнә кәнд тәсәррүфат аләтләрини хатырладыр.
28	7	Готаз	Кәнчә	К.—Г.	Пәрдә, мүтәккә, кәрдәк вә бу кими мәишәт әшјаларында көрүнүр.
28	8	Готаз	Салаһлы	К.—Г.	
28	9	Зорхана	Хан-Гарабағ	Гар.	
28	10	Зорхана	Хан-Гарабағ	Гар.	Зорхана шәргә мәхсус бәдән тәрбијәси мәшгәлләринә аид биналара дејилир. Азәрбајчаның бә'зи шәһәрләрindә (Бакы вә Шушада) XIX əсрин ахырларына гәдәр давам едирди. Бу адәт Тәбрис шәһәрindә һәлә дә давам етмәкдәdir. 9—10-чу элементләр зорхананын мәшгәлә аләтләрindән олан „мил“, „тахтадаш“ вә „синоагачынын“ тәсвиридир.
29	1	Көјнәк	Көһнә Губа	Г.—Ш.	Кејим мә'мулатындан олан „чәпкән“и хатырладыр.
29	2	Көјнәк	Көһнә Губа	Г.—Ш.	
29	3	Голуг	Сураханы	Г.—Ш.	Гәфәс олмасы күман едилir.
29	4	Чичәк	Чичи	Г.—Ш.	Гадын бәзәји — богазалты (медаljon) олмасы күман едилir.
29	5	Мәш'әл	Җәјирли	Г.—Ш.	Шадлыг вә бә'зән дә дини мәрасимләрдә ишләнилir.
29	6	Башмаг	Гонагкәнд	Г.—Ш.	
29	7	Чәфтә	Губа	Г.—Ш.	Гапы чәфтәси демәкдир.
29	8	Мәһүр	Күрд	Гар.	Намазлыг хәлчәләрдә даһа артыг тәсадүф едилir.
29	9	Мәһүр	Гобистан	Г.—Ш.	
29	10	Чәфтә	Гарабағ	Гар.	
30	1	Тоггагабағы	Гарабағ	Гар.	
30	2	Кәмәр	Гырыз	Г.—Ш.	
30	3	Кәмәрбәзәји	Пирәбәдил	Г.—Ш.	Гарабағда дүjmә адланыр. Адәтән кәмәрин үзәrinә 40 дәнә бу дүjmәdәn бәзәк үчүн дүzүлүр
30	4	Белбағы	Хилә-Сураханы	Г.—Ш.	Зәркәрликдә бу элемент „гызыл кәтәбә“ адланыр.
30	5	Тогга	Бично	Г.—Ш.	Бурада кәмәрин гашыны нәзәрә алмалы.
30	6	Тогга	Газах	К.—Г.	" "
30	7	Тоггагабағы	Гарабағ	Гар.	
30	8	Тоггагабағы	Гарабағ	Гар.	Газах хәлчәләри үчүн даһа артыг сәчиijәвидир
30	9	Тогга	Газах	К.—Г.	
30	10	Тогга	Газах	К.—Г.	
31	1	Сырға	Фәхралы	К.—Г.	
31	2	Сырға	Ширван	Г.—Ш.	Зәркәрликдә „пијалә“ вә јахуд „јелпинчи“ дә адланыр.
31	3	Сырға	Һачығајыб	Г.—Ш.	
31	4	Сырға	Набур	Г.—Ш.	
31	5	Сырға	Губа	Г.—Ш.	Зәркәрликдә „ајпара“ адланыр.
31	6	Сырға	Губа	Г.—Ш.	
31	7	Сырға	Губа	Г.—Ш.	
31	8	Сырға	Гырыз	Г.—Ш.	
31	9	Сырға	Губа	Г.—Ш.	Зәркәрликдә „саллама“ адланыр.
31	10	Сырға	Губа	Г.—Ш.	
31	11	Сырға	Фәхралы	К.—Г.	Чин минатүрләрindә олан „бүт“ шәкилләрini хатырладыр.
31	12	Сырға	Һачығајыб	Г.—Ш.	Бу элементи „сүнбүлдараг“ да адландырылар.

Табло №	Шәкил №	Халг тәрәфиндән верилән ад	Һансы хәлчәјә мәхсүсдур	Һансы нөвөдәндир	Изахат вә гефдләр
31	13	Сырга	Гарабағ	Гар.	
32	1	Накыш	Муган	Гар.	Нејван дәриси олмасы күман едилүр.
32	2	Дүймә	Гарабағ	Гар.	Зәркәрликтә тогга үстүнә дүзүлән релјефли дамгалар „дүймә“ адланыр.
32	3	Пәнчәрә	Талыш	Гар.	
32	4	Булат	Малыбәјли	Гар.	Чин вә Орта Асија хәлчәләриндә дә тәсадүф едилүр.
32	5	Чарх	Бакы	Г.-Ш.	Бу элемент су вә нефт чыхаран гүјү чархларны тәсвир едир.
32	6	Чарх	Сәлҗан	Г.-Ш.	
32	7	„Гүјү чархы“	Чичи	Г.-Ш.	
32	8	Чарх	Ширван	Г.-Ш.	
32	9	?	Гәбәлә	Г.-Ш.	Кәмини хатырладыр.
32	10	?	Бакы	Г.-Ш.	Јелкәнли гајығы хатырладыр.
33	1	Әрсин	Бакы	Г.-Ш.	Көһнә кәнд тәсәрүфат аләтләриндән вәли хатырладыр.
33	2	Гәндил	Мәрәзә	Г.-Ш.	„Тәбриз“ вә „Шејх Сәфи“ хәлчәләриндә дә тәсадүф едилүр.
33	3	Тахт	Мәрәзә	Г.-Ш.	„Мәрәзә“ хәлчәсинин әсас элементи һесаб олунур.
33	4	Пәнчә	Кәнчә	К.-Г.	Намазлыг хәлчәләриндә даһа артыг раст кәлмәк олур.
34	1	Каса	Алпан	Г.-Ш.	
34	2	Күпә	Ширван	Г.-Ш.	
34	3	Күлабдан	Газах	К.-Г.	
34	4	Күпә	Губа	Г.-Ш.	
34	5	Афтафа	Ширван	Г.-Ш.	
34	6	Афтафа	Чуханлы	Г.-Ш.	Гарабағда „куйум“ адландырылыр.
34	7	Афтафа	Гарабағ	Гар.	
34	8	Симавар	Зејвә	Г.-Ш.	Самавар демәkdir. XIX әсрин ахырларына аиддир.
34	9	Тохмаг	Гарабағ	Гар.	
34	10	Гыф	Гарабағ	Гар.	Бу элементи мизраб да һесаб едирләр.
34	11	Сүмбүл	Әрчиман	Г.-Ш.	
34	12	Сүмбүлдараж	Губа	Г.-Ш.	Боллуг символу олан бу элементә Азәрбајҹаның башга хәлчәләриндә дә тәсадүф едилүр.
35	1	Гәтдан	Ширван	Г.-Ш.	Гәнддан демәkdir. Йағдан олмасы даһа артын ишамлыдыр.
35	2	Габ	Фәхралы	К.-Г.	Армуд гојулмуш вазадыр.
35	3	Габ	Губа	Г.-Ш.	Алма гојулмуш вазадыр.
35	4	Габ	Фәхралы	К.-Г.	Армуд гојулмуш вазадыр.
35	5	Күлдан	Гарагашлы	Г.-Ш.	„Гарагашлы“ хәлчәсинин әсас элементләrin дәндир.
35	6	Күлдан	Сахсыдакүлләр	Гар.	Рус халгынын (XIX) әср тохума бәзәјиндән көтүрүлмүшдүр.
35	7	Шамдан	Сәлмәсәјүд	Г.-Ш.	
35	8	Шамдан	Муган	Гар.	Атәшпәрәстләrin сәчдәкаһ тәсвири олмасы зәнн едилүр.

ПИЛЛЭЛИЛЭР

Арды

Табло №	Шэ-кил №	Халг тэрэгшидэн верилэн ад	Нансы хэлчээг махсусдур	Нансы нөвдэндир	Изагат вэ гејдлэр
36	1	Нагаш	Гарабағ	Гар.	Пиллэли элементлэр хэлчэ нахышларынын эн гэдим дэврлэрийнэ аиддир.
36	2	Дамга	Кэнчэ	К.-Г.	
36	3	Дамга	Гонагкэнд	Г.-Ш.	Ширван хэлчэлэриндэ дэ тэсадүф едилир.
36	4	?	Начыгајыб	Г.-Ш.	Кэтэбэ несаб етмэк олар.
36	5	Килимкулү	Салаһлы	К.-Г.	Килим нахышларындан көтүрүлмүшдүр.
36	6	Килимкулү	Гарабағ	Гар.	
37	1	Килимкулү	Гарабағ	Гар.	
37	2	Килимкулү	Гарабағ	Гар.	
37	3	Килимкулү	Кэнчэ	К.-Г.	
37	4	Күлүдэсмал	Көһнэ Губа	Г.-Ш.	Дэрбэнд хэлчэлэриндэ дэ көрүнүр.
37	5	Бача	Гарабағ	Гар.	
38	1	?	Муган	Гар.	
38	2	Сэлкиздырнағ	Губа	Г.-Ш.	„Нэжан лэпипи“ дэ адландырылар.
38	3	Сырығ	Муган	Гар.	Бу форма јорган, бохча, сүзэни, чанэмаз, тикмэсырыг нахышларында да тэсадүф едилир.
38	4	Килимкулү	Гарабағ	Гар.	
38	5	Фәтир	Муган	Гар.	Чөрөк үзәриндэ чөкилэн нахышлары хатырладыр.

КВАДРАТ ВЭ ДҮЗБУЧАГЛЫЛАР

39	1	Jajlыгкулү	Кэнчэ	К.-Г.	„Алтыјум“ да адланыр. Дөрдбучаглынын һэр тэрафи алты илмэдэн ибарэтийр.
39	2	Бача	Гарабағ	Гар.	
39	3	Бача	Гарабағ	Гар.	
39	4	Чыгга	Ширван	Г.-Ш.	
39	5	Хал	Бичо	Г.-Ш.	Бу элемент „чарпазы“ да адланыр.
39	6	Күлүјајлыг	Гырыз	Г.-Ш.	Гэлэмкар (басма парча) бэзэйиндэ дэ тэсадүф едилир.
39	7	Күл	Губа	Г.-Ш.	
39	8	Күл	Губа	Г.-Ш.	
39	9	Күлүјајлыг	Гырыз	Г.-Ш.	Гэлэмкар бэзэйиндэ дэ тэсадүф едилир.
39	10	Алма	Губа	Г.-Ш.	Симметрик шэкилдэ дөрд нэжан башны хатырладыр.
40	1	Нахыш	Хан-Гарабағ	Гар.	
40	2	Дамга	Губа	Г.-Ш.	
40	3	Гапы нахышы	Кэнчэ	К.-Г.	
40	4	Сәрмә	Сәлҗан	Г.-Ш.	
40	5	Гэлэмдан	Фәхралы	К.-Г.	Кэтэбэвари формаја Иран Азәрбајчанында гэлэмдан дејирлэр.
40	6	?	Муган	Гар.	
40	7	Пәнчэрэ	Ширван	Г.-Ш.	Шэбэкэ дэ адланыр.
40	8	Сини	Газах	К.-Г.	Кичик кэтэбэ нesаб етмэк олар.
40	9	Пәнчэрэ	Ширван	Г.-Ш.	
40	10	Кебәләк	Хан-Гарабағ	Гар.	Нэддэн артыг шәртиләшмиш битки элементидир.
40	11	Сүзәнинахыш	Күрд	Гар.	
40	12	?	Өрчүман	Г.-Ш.	Бэ'зэн „Шаһнәзәрли“ вэ Гарабағ хэлчэлэрийн дэ тэсадүф едилир.
41	1	Нар	Ширван	Г.-Ш.	Кәсик нар олмасыны фәрз етмэк олар.
41	2	Ширни	Гарабағ	Гар.	
41	3	Ширни	Гарабағ	Гар.	
41	4	Улдузлу	Ширван	Г.-Ш	

Табло №	Шэкил №	Халг тэрэфиндэн верилэн ад	Һансы хэлчэгээ мэхсүсдүр	Һансы нөвдэндир	Изагат вэ гэгдлэр
41	5	Бөјүкхал	Бично	Г.—Ш.	Бу элемент „чарпазы“ да адланыр.
41	6	Ичигынаг	Губа	Г.—Ш.	
42	1	Чөрөк	Газах	К.—Г.	Яглы чөрөк формаларыны хатырладыр.
42	2	Нишин	Пирбэдил	Г.—Ш.	
42	3	?	Газах	К.—Г.	„Күрд“ хэлчэсиндэ дэ тэсадүф едилр.
42	4	?	Гарабағ	Гар.	Гэдим юнан ме'марлыг бэзэклэрини хатырладыр. Губа группана дахил олан хэлчэлээрдэ дэ көрүнүр.
42	5	Кэлбэтин	Ширван	Г.—Ш.	„Дэммирмаша“ да адланыр.
42	6	Гошабујнуз	Газах	К.—Г.	„Гошагујрум“ да адландырылар.
43	1	Кашы	Гэдим минаре	Г.—Ш.	Кашы кэрпич нахышларындан котүрүлмүшдүр.
43	2	Нэлбэки	Гарабағ	Гар.	Күмүш габы даһа артыг хатырладыр.
43	3	Бафталыкүл	Гарабағ	Гар.	Бафта орнаментләриндэн котүрүлмүшдүр.
43	4	Чејнамаз	Гарабағ	Гар.	„Чанамаз“ демэкдир.
43	5	Чүтбујнуз	Газах	К.—Г.	„Гошагујрум“ да адланыр.

ЧОХБУЧАГЛЫЛАР

44	1	Күзү	Ханлыг	Гар.	Форма чөхөтдэн Гарабагын күмүш айналарыны хатырладыр.
44	2	Күпэ	Ханлыг	Гар.	
44	3	Кэрпич	Губа	Г.—Ш.	Кашы кэрпич формасындан котүрүлмүшдүр.
44	4	Тэндир	Газах	К.—Г.	
44	5	Гуту	Ханлыг	Гар.	Күмүш гутулары хатырладыр.
44	6	Фыр-фыра	Сәраб	Тәб.	
44	7	Наггаш	Гарабағ	Гар.	Инчэ нахыш демэкдир.
44	8	Бешик	Газах	К.—Г.	
44	9	Желкән	Бакы	Г.—Ш.	
44	10	?	Фәхралы	К.—Г.	
44	11	?	Муган	Гар.	
45	1	Дамга	Гарабағ	Гар.	Еһтимал ки. көл (медаљон) башыдыр.
45	2	Фыр	Ширван	Г.—Ш.	Фыр-фыра демэкдир.
45	3	Чирах	Ширван	Г.—Ш.	Асма чираглары хатырладыр.
45	4	Лозу	Гарабағ	Гар.	Ширван группана дахил олан хэлчэлээрдэ дэ тэсадүф едилр.
45	5	Жүрүк	Гәшәд	Г.—Ш.	Символик (хәјал вэ арзу) мәнијжет дашыјыр.
45	6	Лозу	Гарабағ	Гар.	
45	7	?	Гобистан	Г.—Ш.	Гарабағ хэлчэлэриндэ дэ тэсадүф едилр.
45	8	Дамга	Ширван	Г.—Ш.	
46	1	Хал	Кәнчә	К.—Г.	
46	2	Кашыкәрпич	Губа	Г.—Ш.	Кашы (маяолика) нахышларындан истигадэ олунмушдур.
46	3	Дамга	Фәхралы	К.—Г.	
46	4	Сәккизбучаг	Гонагкәнд	Г.—Ш.	
46	5	Кез	Кәнчә	К.—Г.	Сиккә (пула) олдугу күман едилр.
46	6	Дүймэ	Губа	Г.—Ш.	
46	7	?	Губа	Г.—Ш.	
46	8	Мисмар	Гарабағ	Гар.	Бу элементэ Губа-Ширван хэлчэлэриндэ дэ тэсадүф едилр (таб. 46, ш. 2-э баҳ).
46	9	?	Гырыз	Г.—Ш.	
46	10	Кашы	Ширван	Г.—Ш.	
46	11	Кашы	Губа	Г.—Ш.	
46	12	Кашы	Ширван	Г.—Ш.	

Табло №	Шэ-кил №	Халг төгрөгийндэн верилэн ад	Нансы хэлчээж мэхсүсдүр	Нансы нөвдэндир	Изажат вэ гејдлэр
46	13	Кэрпич	Газах	К.—Г.	
46	14	?	Гарабаг	Гар.	
46	15	Габ	Гарајазы	К.—Г.	
47	1	Гармахлы-дамга	Газах	К.—Г.	
47	2	Хэлбир	Лэмбэрэн	Гар.	
47	3	Алмакашы	Чуханлы	Г.—Ш.	
47	4	?	Газах	К.—Г.	
47	5	Гэбир	Салаңлы	К.—Г.	Табло 15, шэкил 5-э бах.
47	6	Гошакеман	Муған	Гар.	
48	1	Кекэ	Гарагојунлу	Гар.	
48	2	Күзкү	Кэнчэ	К.—Г.	Гэрэчэдаг хэлчэлэриндэ дэ раст кэлмэк олар.
48	3	Тагалаг	Ширван	Г.—Ш.	Үч лајлы күзкүдүр.
48	4	?	Пирэбэдил	Г.—Ш.	Чөхрэ һиссэлэриндэнидир.
48	5	Дөрдохмаг	Ширван	Г.—Ш.	
48	6	Гүйрүм	Фэхралы	К.—Г.	
48	7	?	Гарајазы	К.—Г.	Чораб нахышларында эр-арвад тэсвири кими гэбул олунмушдур.
48	8	Улдуз	Газах	К.—Г.	Бу элемент „бағлы-улдуз“ да адланыр.
48	9	?	Чичи	Г.—Ш.	Ип сэрилмиш гүй чархынын јан көрүнүшүн тэсвири күман едилр.
49	1	Јагдан	Губа	Г.—Ш.	
49	2	Пул	Көһнэ Губа	Г.—Ш.	
49	3	Гыjnаг	Бакы	Г.—Ш.	Гызыл пилэклэри хатырладыр.
49	4	Кашы	Гэдим минарэ	Г.—Ш.	
49	5	Улдуз	Ширван	Г.—Ш.	Кэнчэ-Газах вэ Гарабаг нөвлү хэлчэлэридэ дэ раст кэлмэк олур. 4 фэсил вэ 12 айын символу күман едилр.

ГАРМАГЛЫЛАР

50	1	Тилов	Бакы	Г.—Ш.	„S“ шэкилли элементлэрин су ишарэ эламэти олмасы күман едилр (Азэрбајчан дилингэ су кэлмэсийн биринчи һэрфи нэзэрдэ тутулмур). Бу элементэ Азэрбајчанын бир чох хэлчэлэриндэ раст кэлмэк олур.
50	2	Гармаг	Бакы	Г.—Ш.	
50	3	Гармаг	Бакы	Г.—Ш.	
50	4	Гаjnаг	Һачыгајыб	Г.—Ш.	Кичик Асија хэлчэлэриндэ дэ тэсадүф едилр.
50	5	Чэнкэл	Кэдэбэ	К.—Г.	
50	6	Дырнаглы	Ширван	Г.—Ш.	
50	7	Бэзэк	Гонагкэнд	Г.—Ш.	Гэдим юнан мотивлэри хатырладыр.
50	8	Алчакүлү	Чичи	Г.—Ш.	„Алчакүлчи“ хэлчэсийн эсас элементини тэшил едир.
50	9	Көһнэнахыш	Муған	Гар.	„Көһнэнахыш“ истилахи гармаглы элементлэрин даха гэдим олдтууну бир даха сүбүт едир. Орта Асија хэлчэлэри үчүн сәчијэвидир.
50	10	?	Газах	К.—Г.	
50	11	?	Зеjвэ	Г.—Ш.	
51	1	Чүтбуинуз	Газах	К.—Г.	
51	2	Буинуз	Гырыз	Г.—Ш.	
51	3	?	Газах	К.—Г.	Белэ тэсвирлэрэ Минкэчевирдэ тапыламыш габлар үзэриндэ дэ тэсадүф едилр.
51	4	Нишан	Гарабаг	Гар.	Нэдэф демэкдир.

Табло №	Ша- кил №	Халг тәрәффүндән верилген ад	Һансы хәлчәјә мәхсүсдүр	Һансы нөвөндөр	Изанаат вә гејдләр
51	5	Долама	Хан-Гәрвәнд	Гар.	Надир һалларда Ширван хәлчәләринин нашијәләриндә раст кәлмәк олур.
51	6	Саллама	Кәдәбәј	К.—Г.	
51	7	Агач	Кәдәбәј	К.—Г.	
51	8	Хәрчәңк	Кәнчә	К.—Г.	Бу элементә „алтычахмаг“ да дејирләр.
52	1	?	Гырыз	Г.—Ш.	
52	2	?	Газах	К.—Г.	Һәшәрат шәклини хатырладыр.
52	3	Чохајаг	Губа	Г.—Ш.	
52	4	Гармаглы	Газах	К.—Г.	
52	5	Гыврым	Ширван	Г.—Ш.	
52	6	?	Фындыған	Г.—Ш.	Чүтбујнуздур.
52	7	?	Фәхралы	К.—Г.	
52	8	Гармаглы	Күрд	Гар.	
52	9	Балагырым	Әлиханлы	Г.—Ш.	
52	10	Гыврым	Ширван	Г.—Ш.	
53	1	?	Ширван-әрәб	Г.—Ш.	
53	2	?	Набур	Г.—Ш.	
53	3	Килимқұлу	Сәлжан	Г.—Ш.	Чехословакија хәлчәләриндә дә көрүрүк.
53	4	Чинчилим	Гасымушағы	Гар.	„Чинчилим“ битки адыдыры.
53	5	?	Кәнчә	К.—Г.	
53	6	Гыврым	Губа	Г.—Ш.	
54	1	Күпә	Начығајыб	Г.—Ш.	
54	2	Бујнуз	Гарабағ	Гар.	„Гошабујнуз“ да адланыр.
54	3	?	Газах	К.—Г.	„Гошабујнуз“у хатырладыр.
54	4	Бага	Сураханы	Г.—Ш.	
54	5	?	Гарачөп	К.—Г.	Құрчустан халг јарадычылыг нахышларында да тәсадүф едилир.
54	6	?	Ширван	Г.—Ш.	Газах хәлчәләриндә дә раст кәлирик.
54	7	Дәмир	Гарајазы	К.—Г.	Мусиги аләти олмасы күман едилир.
55	1	Гыврым	Ширван	Г.—Ш.	
55	2	Гыврым	Сәлжан	Г.—Ш.	
55	3	Кәрдәкбашы	Мәфрәш	Гар.	Көчәриләрин бәзәк шејләринә аиддир.
55	4	Ңејван	Газах	К.—Г.	
55	5	Гыврым	Кәнчә	К.—Г.	
56	1	Чөреккүлү	Газах	К.—Г.	Әслиндә „чүтбујнуз“ олан бу элемент чөрек үзәриндә чекилән нахышлары хатырладыр.
56	2	Котан	Фәхралы	К.—Г.	
56	3	Ңејван	Газах	К.—Г.	
56	4	Дишилипәрә	Ширван	Г.—Ш.	
56	5	Пушгу	Гасымушағы	Гар.	Пушгу, әл мишары лемәкдир.
57	1	Мангаль	Фәхралы	К.—Г.	
57	2	?	Ширван	Г.—Ш.	
57	3	?	Ширван	Г.—Ш.	
57	4	Агач	Гарачөп	К.—Г.	
57	5	Салхым	Гырыз	Г.—Ш.	Мешәкүлү дә адландырылыр, Азәрбајчанда „гангал“, Авропада „акант“ вә јаҳуд „аканф“ адлы битки олмасыны күман едирик.
57	6	Шамдан	Гарачөп	К.—Г.	Муған хәлчәләриндә дә тәсадүф едилир.
58	1	Агач	Сәлжан	Г.—Ш.	

Табло №	Шәкил №	Халг тәрәфиндән верилән ад	Һансы хәлчәјә мәхсусдур	Һансы нөвдәндир	Изанаат вә гејдләр
58	2	Салхым	Сәлјан	Г.—Ш.	Муган хәлчәләри үчүн даһа хасдыр.
58	3	Чираг	Сәлјан	Г.—Ш.	„Гырыз“ хәлчәсиндә дә әсас элемент кими ишләнir.
58	4	Салхым	Сәлјан	Г.—Ш.	“ ” ” ”
59	1	Өртүк	Сор-сор	Г.—Ш.	Гармаглы элементләрин мүрәккәб формасы-дыйр.
59	2	Өртүк	Ширван	Г.—Ш.	Балтик әтрафында јашајан халгларын ховсуз хәлчәләриндә вә тикмәләриндә дә тәсадүф едилir.

ДИЛИКЛИ ИТИБУЧАГЛЫЛАР

60	1	?	Гәбәлә-Галачыг	Г.—Ш.	„Охбашы“ олдуғу күман едилir.
60	2	Шамдан	Гырыз	Г.—Ш.	Һиндистанын ховсуз хәлчәләриндә дә мұша-нидә едирик.
60	3	?	Пирәбәдил	Г.—Ш.	
60	4	Килимқұлу	Һачыгајыб	Г.—Ш.	Һачыгајыб хәлчәсинин әсас элементләриндән сајылыр.
60	5	?	Бичо	Г.—Ш.	
60	6	Саллама	Губа	Г.—Ш.	Дагыстан хәлчәләриндә дә тәсадүф едилir.
61	1	Taja	Пирәбәдил	Г.—Ш.	
61	2	?	Кәнчә	К.—Г.	
61	3	Құлдан	Көһнә Губа	Г.—Ш.	Ширван групуна дахил олан хәлчәләрдә дә тәсадүф едилir.
61	4	?	Пирәбәдил	Г.—Ш.	Бу таблода 1-чи элементә бах.
61	5	?	Гарабаг	Гар.	
62	1	?	Сәлјан	Г.—Ш.	
62	2	Кәмандар	Әрсалан	Г.—Ш.	
62	3	Мәһәччәр	—	К.—Г.	
62	4	Јаделли құл	Ширван-әрәб	Г.—Ш.	„Кәлмәкүл“ дә дејилir. Губанын „һачыгајыб“ хәлчәсинин элементләрини хатырладыр (таб. 60, шәкил 4).
63	1	Құл	Губа	Г.—Ш.	
63	2	Мејм	Һерат-Пирәбәдил	Г.—Ш.	Мејнә јарпагы демәкдир.
63	3	Зығ	Губа	Г.—Ш.	Испанаг јарпагы демәкдир.
63	4	Тәһәнк	Үраh	Г.—Ш.	Гәдим минарә вә Губа-Ширван нөвлү хәлчә-ләрин ара һашijәләриндә дә тәсадүф едилir.
63	5	?	Гәбәлә	Г.—Ш.	
63	6	Јарпаг	Губа	Г.—Ш.	Мејнә јарпагыны хатырладыр.

САЧАГЛЫЛАР ВӘ ІАТИКАНЛЫЛАР

64	1	Чәпәр	Малыбәjли	Гар.	Рәнили дә хатырладыр.
64	2	Чәпәр	Малыбәjли	Гар.	Очаг (мәктәб очагы) формасыны хатырладыр.
64	3	Чәпәр	Малыбәjли	Гар.	
64	4	Гоз	Гәдим минарә	Г.—Ш.	Мејнә јарпагыны хатырладыр.
64	5	Дараг	Губа	Г.—Ш.	Бу элементә Бәрдә вә Әрдәбил түрбәләринин кашы-кәрпич бәзәйіндә дә тәсадүф едилir.
64	6	?	Пирәбәдил	Г.—Ш.	Гарғыдалы олдуғу күман едилir.
64	7	Шана	Губа	Г.—Ш.	„Шана“ дараг демәкдир.
64	8	?	Јерфи	Г.—Ш.	Ширван хәлчәләриндә дә раст кәлмәк олур.
64	9	Мишар	Губа	Г.—Ш.	„Тикан“ да адланыр.
64	10	Јелпик	Гәдим минарә	Г.—Ш.	„Гәдим минарә“ хәлчәсиндә јерлик компози-сијасының күнчүнү тәшкил едир.

ДӘЈИРМИЛӘР

Арды

Табло №	Шаб-кв. №	Халг тәрәғиңдән верилән ад	Һансы хәлчәјә мәхсүседур	Һансы нөвөндәндири	Изанат вә гејдләр
65	1	Алмакұлұ	Губа	Г.—Ш.	Бу елементә Гарабағда „пишикајагы“ дәјирләр.
65	2	Алмакұлұ	Әлиханлы	Г.—Ш.	
65	3	Чичәк	Алпан	Г.—Ш.	Бу таблода биринчи элементин кәзмәсиз формасыдыр.
65	4	Алмакұлұ	Ширван	Г.—Ш.	Бу элементә „пишикајагы“ да дәјирләр.
65	5	Чичәк	Гарабағ	Гар.	
65	6	Алма	Әлиханлы	Г.—Ш.	Губа хәлчәләри дәјирми элементләрин хүсусилә сәккизләчәкли чичәкләrin әксәрийәтини „алма“ адландырылар.
65	7	Құл	Кәнчә	К.—Г.	
65	8	Чичәк	Муган	Гар.	Алтыләчәкли дәјирми элементләрә надир налларда тәсадүф едилir.
65	9	Чичәк	—	Гар.	
65	10	Чичәк	—	Гар.	
65	11	Алма	Гонагкәнд	Г.—Ш.	
65	12	Құл	—	Гар.	
65	13	Ңејвакұлұ	Газах	К.—Г.	
65	14	Нар	Газах	К.—Г.	Кәсик нары хатырладыр.
65	15	Алма	Чичи	Г.—Ш.	Губа группана дахил олан хәлчәләrin әксәрийәтindә ишләдилir.
65	16	Гогал	Фындыган	Г.—Ш.	
65	17	Занбагкұлұ	—	Гар.	
65	18	?	Набур	Г.—Ш.	Жаһын кечмишә аид олмасы зәнн едилir.
66	1	Алма	Губа	Г.—Ш.	
66	2	Алма	Губа	Г.—Ш.	
66	3	Нәлбәекүл	Гарагојунлу	Гар.	Гарабағ хәлчәчиндер бөјүк өлчүдә олан дәјирми элементләrin әксәрийәтини „Нәлбәекүл“ адландырылар.
66	4	Тәһәнк јарпагы	Газах	К.—Г.	Бә'зән Бакы хәлчәлеринде дә тәсадүф едилir.
66	5	Алма	Губа	Г.—Ш.	
66	6	Алма	Ширван	Г.—Ш.	
66	7	Ңејва	Фындыган	Г.—Ш.	
66	8	Алма	Бичо	Г.—Ш.	
66	9	?	Шаһнәзәрли	Г.—Ш.	
66	10	Алма	Пирһәсәнли	Г.—Ш.	6, 8, 9 вә 10-чу элементләр, Ширван группана дахил олан хәлчәләре даһа артыг хасдыр (бах. таб. 39, шәкил 10).
67	1	Алма	Афурча	Г.—Ш.	Бу элементә „балыгтулағы“ да дәјирләр.
67	2	Алма	Губа	Г.—Ш.	Газах хәлчәләринде дә тәсадүф едилir.
67	3	Гогал	Хиләэфшан	Г.—Ш.	
67	4	Кичиккөл	Гонагкәнд	Г.—Ш.	120-чи таблода 2-чи шәклин (көлүн) кичик формасыдыр.
67	5	Гогал	Хиләэфшан	Г.—Ш.	Гарабағын „Гоча“ хәлчәсindә дә „көкә“ ады илә тәсадүф едилir.
67	6	?	Гәрәчә	Тәб.	
67	7	?	Гәрәчә	Тәб.	
67	8	Тәһәнк јарпагы	Шыкы	К.—Г.	Түркиjәнин „Ушаг“ хәлчәсindә дә тәсадүф едилir.
67	9	Алма	Ширван	Г.—Ш.	

СӨККИЗКҮШӨЛНҮЛДҮЗЛАР

Арды

<i>Табло №</i>	<i>Шәкіл №</i>	<i>Халғ тәрәфиндөн берилген ат</i>	<i>Һансы хәлчәје мәхсусдур</i>	<i>Һансы нөвөндөр</i>	<i>Изахат және гејдләр</i>
68	1	Ылдыз	Ханлыг	Гар.	
68	2	Ылдыз	Газах	К.—Г.	
68	3	Алма	Губа	Г.—Ш.	
68	4	Чарх	Зејвә	Г.—Ш.	Һанс Меммлингин „Мәріем өз көрпәси илә“ әсәринде тәсвири едилемиши хәлчәдә тәсадүф едилір (шәкіл 6).
68	5	?	Хилә-Сураханы	Г.—Ш.	
68	6	Құзқұ	Гарајазы	К.—Г.	
68	7	Ылдыз	Гарабағ	Гар.	
68	8	Нәлбәки	Балыг	Гар.	
68	9	Ылдыз	Хан-Гарабағ	Гар.	
68	10	Тағалағ	Гарабағ	Гар.	„Тағалағ“ чәһрәнин бир һиссесидір.
69	1	Ылдыз	Гонагкәнд	Г.—Ш.	
69	2	Нәлбәкикүл	Нәлбәкикүл	Гар.	Гарабағ хәлчәчиләре бөйүк дәйрми элементләре „нәлбәкикүл“ адландырылар.
69	3	Ылдыз	Газах	К.—Г.	Дәвәчи рајонунун „Зејвә“ хәлчәсіндә (Губа группу) да тәсадүф едилір.
69	4	Ылдыз	Самух	К.—Г.	Украина тикмә нахышларыны хатырлајыр.
69	5	Ылдыз	Хиләәфшан	Г.—Ш.	

ГЕЈРИ-МҰӘЖІН ФОРМАЛЫЛАР

70	1	Дүйүн	Хиләбута	Г.—Ш.	Дүйүн кечмишдә тилсім (чадукәрлик) „әһемијәтини“ дашијырды.
70	2	Дарагчығ	Фәхралы	К.—Г.	
70	3	?	Губа	Г.—Ш.	
70	4	?	Губа	Г.—Ш.	
70	5	?	Губа	Г.—Ш.	
70	6	?	Заглы	Г.—Ш.	
70	7	Дамга	Губа	Г.—Ш.	XIX әсрдә Азәрбајчана јајымыш рус мәһрәбаларыны нахышларында да тәсадүф едилір.
70	8	?	Гонагкәнд	Г.—Ш.	
70	9	?	Гонагкәнд	Г.—Ш.	Кәнд тәсәррүфат аләтләрини хатырладыр.
70	10	?	Заглы	Г.—Ш.	Гәдим јунан нахышларыны хатырладыр.
70	11	Каман	Голлу-чичи	Г.—Ш.	
70	12	?	Губа	Г.—Ш.	
70	13	Чәнкәл	Газах	К.—Г.	
70	14	Сумахкүлү	Губа	Г.—Ш.	Рус тикмә нахышларында вә һәмчинин сумах хәлчәләріндә даға чох тәсадүф едилір. Құфи хәттин бәндләрini хатырладыр.
70	15	?	Газах	К.—Г.	
70	16	?	Пирәбәдил	Г.—Ш.	
70	17	?	Газах	К.—Г.	Шиши тахымыш тикә кабабы хатырладыр.
70	18	Дамга	Гарабағ	Гар.	Ермәнистан тикмәләріндә дә тәсадүф едилір.
70	19	?	Чичи	Г.—Ш.	
71	1	?	Губа	Г.—Ш.	
71	2	?	Ширван	Г.—Ш.	Симметрик формада гүш башларыны хатырладыр.
71	3	?	Муган	Гар.	Көj лобжанын формасыны хатырладыр.
71	4	Базыбәнд	Гарабағ	Гар.	Чин вә Иран нахышларында да тәсадүф едилір.
71	5	?	Гарабағ	Гар.	

Табло №	Шэ- кил- №	Халг тэрэфиндэн верилэн ад	Нансы хэлчээс мэхсүсдүр	Нансы нэвээндир	Изагат вэ гејдээр
71	6	?	Губа	Г.—Ш.	Ерменистан нахышларында да раст кэлмэк олур.
71	7	Ногга	Ширван	Г.—Ш.	Кечмиш ноггабазлыг алэтлэринэ аид олдугу куман едилр.
71	8	?	Гарабағ	Гар.	
72	1	?	Газах	К.—Г.	
72	2	?	Алпан	Г.—Ш.	
72	3	Хач	Кэнчэ	К.—Г.	
72	4	?	Хан-Гэрвэнд	Гар.	Битки элементидир.
72	5	Пэнчэ	Кэнчэ	К.—Г.	Намазлыг хэлчэлэриндэ тэсадүф едилр.
72	6	?	Гырыз	Г.—Ш.	
73	1	?	Кырд	Гар.	
73	2	?	Самух	К.—Г.	Украјна тикмэ нахышларында да раст кэлмэк олур.
73	3	?	Самух	К.—Г.	
73	4	?	Газах	К.—Г.	
73	5	?	Ширэлибэј	Г.—Ш.	
74	1	?	Пирэбэдил	Г.—Ш.	Рус тикмэлэриндэн көтүрүлмүшдүр.
74	2	?	Ширван	Г.—Ш.	
74	3	?	Ширван	Г.—Ш.	Мэншэй е'тибари лэ Муғана аид олан бу элемент Сэлjan вэ Газах хэлчэлэриндэ дэ раст кэлмэк олур.
74	4	?	Гарабағ	Гар.	
74	5	?	Ширван	Г.—Ш.	Газах, Гарабағ хэлчэлэриндэ дэ раст кэлмэк олур.
74	6	Дамга	Пирэбэдил	Г.—Ш.	
74	7	?	Газах	К.—Г.	
74	8	?	Гырыз	Г.—Ш.	Бэ'зилэри бу элементи „пагон“ несаб едирлэр.
74	9	?	Хан-Гэрвэнд	Гар.	
74	10	?	Кэнчэ	К.—Г.	

БИТКИ ЕЛЕМЕНТЛӨРИ

а) ҚОНДЭСИЛӨШДИРИЛМИШ ЕЛЕМЕНТЛӨР

75	1	Гејси	Хилэ-Сураханы	Г.—Ш.	„Шами“ дэ адландырылыр.
75	2	Будаг	Фэхралы	К.—Г.	Украјна тикмэлэриндэ дэ тэсадүф едилр.
75	3	Нэмэнкөмөнчи	Гарабағ	Гар.	
75	4	Нэмэнкөмөнчи	Гарабағ	Гар.	Бакынын Хилэ-Сураханы хэлчэлэриндэ дэ тэсадүф едилр.
75	5	Чичэк	Хавлыг	Гар.	
75	6	Чичэк	Гарабағ	Гар.	
75	7	?	Гарабағ	Гар.	Ширван вэ Чэнуби Азэрбајчан хэлчэлэриндэ дэ тэсадүф едилр.
75	8	?	Балыг	Гар.	
75	9	?	Гарабағ	Гар.	
75	10	Лалэ	Хан-Гарабағ	Гар.	
75	11	Занбағ	Хан-Гарабағ	Гар.	
75	12	Гоза	Хан-Гарабағ	Гар.	Памбыг гозасына охшајыр.
75	13	?	Фэхралы	К.—Г.	

Табло №	Ша- кил №	Халг төргөндин вөрүлөн ад	Нансы хөлчөй мөхсүсдүр	Нансы нөвдөншүү	Изанат вэ гејдлэр
75	14	Гоза	Гобистан	Г.—Ш.	
75	15	Мөхмәрикүл	Хан-Гарабағ	Гар.	
75	16	Ярпаг	Хан-Гарабағ	Гар.	
75	17	Палыц	Хан-Гарабағ	Гар.	
76	1	Будаг	Пирбәдил	Г.—Ш.	XIX əсрин 2-чи јарысында вэ XX əсрин əв- вэлләриндэ Русијадан Азәрбајчана кәтирилән әл-үз сабунларынын бүкүлдүү дамалы кағызла- рын (тикмә чешниләринин) үзәриндэ дә тәсадүф едилир.
76	2	?	Хан-Гарабағ	Гар.	Гоза олдуғуну күман етмәк олар.
76	3	Будагбашы	Газах	К.—Г.	
76	4	Чөлоту	Ханлыг	Гар.	
76	5	Чичек	Гоча	Гар.	
76	6	Гонча	Гарабағ	Гар.	
76	7	Ярпаг	Газах	К.—Г.	
76	8	Күл	Ширван	Г.—Ш.	
76	9	Күл	Ширван	Г.—Ш.	
76	10	Чөлоту	Ширван	Г.—Ш.	
77	1	Ярпаг	Хиләәфшан	Г.—Ш.	Гарабағда бу элементи „тојугајагы“ адлан- дырылар
77	2	Тојугајагы	Гарабағ	Гар.	Учан гушу хатырладыр.
77	3	Тојугајагы	Губа	Г.—Ш.	
77	4	Бута	Хан-Гарабағ	Гар.	Будаг мә'насынадыр.
77	5	Чичек	Хан-Гарабағ	Гар.	
77	6	?	Гарабағ	Гар.	
77	7	Гоз	Хан-Гарабағ	Гар.	
77	8	?	Хан-Гарабағ	Гар.	
77	9	Чичек	Балыг	Гар.	Иранын „Фәраһан“ хөлчөсүндэ дә көрүнүр.
77	10	Мешәкүлү	Гарабағ	Гар.	Ермәни канва тикмәләриндэ дә тәсадүф едилир.
77	11	Будаг	Набур	Г.—Ш.	
77	12	Тәбризкүлү	Гарабағ	Гар.	
78	1	?	Набур	Г.—Ш.	Палыцы хатырладыр.
78	2	?	Хан-Гарабағ	Гар.	Тәбриз группана дахил олан „һерис“ хөлчө- сүндэ дә тәсадүф едилир.
78	3	Ярпаг	Балыг	Гар.	
78	4	Палыц	Ширван	Г.—Ш.	
78	5	Палыцярпағы	Ширван	Г.—Ш.	
78	6	Мешәгозу	Ширван	Г.—Ш.	
78	7	Ярпаг	Ширван	Г.—Ш.	
78	8	Будаг	Гобистан	Г.—Ш.	Үјүгү хатырладыр.
79	1	Үзүм	Мәрәзә	Г.—Ш.	Мејнә ярпағы олдуғу күман едилир.
79	2	Будаг	Гобистан	Г.—Ш.	
79	3	Гоза	Гарабағ	Гар.	
79	4	Гоз	Гобистан	Г.—Ш.	
79	5	Шүкүфә	Гобистан	Г.—Ш.	
80	1	Нар	Гәбәлә	Г.—Ш.	
80	2	Наркүлү	Гәбәлә	Г.—Ш.	

Табло №	Шәкил №	Халг тәргифиндән верилән ад	Һансы хәлчәјә мәхсүсдүр	Һансы нөвоңдир	Изәнат вә гејдлар
80	3	Үзүм	Бакы	Г.—Ш.	
80	4	Алма	Бағчадақұллар	Гар.	XIX әерин 2-чи јарсына аиддир.
80	5	Нәлбәекиқұл	Нәлбәекиқұл	Гар.	
80	6	Шұкүфә	Гобистан	Г.—Ш.	
81	1	Балыг	Балыг	Гар.	
81	2	Занбаг	Ширван	Г.—Ш.	Бә'зи мүтәхессисләр сәһв одараг бу елементи „балыг“ несаб етмишләр. Әслиндә исә бу әйлミш јарпагдыр ки, долама шахәләрин соңунда көрмәк олур (бах: 195 вә 196-чы табло).
81	3	?	Гәрәчә	Тәб.	
81	4	Балыг	Һерат-Пирәбәдил	Г.—Ш.	Бу таблодакы биринчи шәклини изәнатына бах.
81	5	Балыг	Һерат-Пирәбәдил	Г.—Ш.	" " "
82	1	Будаг	Фәхралы	К.—Г.	Рус тикмәләриндән көтүрүлмүшдүр.
82	2	?	Хан-Гарабаг	Гар.	Көрдәс хәлчәләриндә дә тәсадүф едилүр.
82	3	Будаг	Фәхралы	К.—Г.	
82	4	Харибұлбұл	Ханлыг	Гар.	Харибұлбұл, Шуша дағларында (надир налдарда) битән құл адыдыры.
82	5	?	Хан-Гарабаг	Гар.	
82	6	Тәбризкүл	Хан-Гарабаг	Гар.	
82	7	Палыд	Нәлбәекиқұл	Гар.	
82	8	?	Хан-Гарабаг	Гар.	Тәбриз группана дахил олан „Һерис“ вә „Корәван“ хәлчәләриндә дә раст кәлмәк олур.
82	9	Палыд	Хан-Гарабаг	Гар.	
82	10	Гызылкүл	Гәбәлә	Г.—Ш.	
82	11	?	Хан-Гарабаг	Гар.	
82	12	Фындыг-шабалыт	Гобистан	Г.—Ш.	
83	1	Лобја	Балыг	Гар.	
83	2	Құнәбахан	Мәрәзә	Г.—Ш.	
83	3	Гоза	Набур	Г.—Ш.	
83	4	?	Хан-Гарабаг	Гар.	Иран Азәрбајчанынын „Һерис“ вә „Корәван“ хәлчәләриндә дә раст кәлмәк олур.
83	5	Чинчилим	Гоча	Гар.	Чинчилим әмәли биткидир.
83	6	Наркүл	Ширван	Г.—Ш.	Дағыстан хәлчәләриндә дә тәсадүф едилүр.
84	1	Бутаг	—	Г.—Ш.	Чин нахышларыны хатырладыры.
84	2	?	Мәрәзә	Г.—Ш.	
84	3	?	Һерат-Пирәбәдил	Г.—Ш.	Дәјирми чичәкдир.
84	4	Мәхмәркүл	Газах	К.—Г.	Надир налларда Иран Азәрбајчанынын „Сәраби“ вә „Зәнчан“ хәлчәләриндә дә раст кәлмәк олар.
84	5	Дәстәкүл	Гобистан	Г.—Ш.	
85	1	Палыд	Хан-Гарабаг	Гар.	
85	2	Сарыкүл	Фәхралы	К.—Г.	
85	3	?	Хан-Гарабаг	Гар.	„Һерис“ вә „Корәван“ хәлчәләриндә дә көрүнүр.
85	4	Нар	Гәбәлә	Г.—Ш.	Әслиндә алмадыры.
85	5	Гызылкүл	Балыг	Гар.	XVI әср Гарабаг „Гоча“ хәлчәсендә дә көрүнүр.
85	6	Құл	Ширван	Г.—Ш.	
85	7	Гарғыдалы	Ханлыг	Гар.	
85	8	Гүшәппәји	Дәржанур	Гар.	Бу элемент Түркијә хәлчәләриндә дә тәсадүф едилүр.
85	9	Бутах	Газах	К.—Г.	Будаг демәкдир.
85	10	Јарпаг	Хан-Гарабаг	Гар.	
85	11	Әвәлик	Хан-Гарабаг	Гар.	
85	12	Құл	Хан-Гарабаг	Гар.	

Табло №	Шэ- кил №	Халг тэрэфиндэн верилэн ад	Һансы хэлчээж мэхсүсдүр	Һансы нөвдэндир	Изагат вэ гејдлэр
86	1	Күләбетин	Ширван	Г.—Ш.	Нэддэн зијадэ тэһриф олунмуш битки тэсвирийр. Газах хэлчэлэриндэ дэ тэсадүф едилр.
86	2	?	Һерат-Пирэбэдил	Г.—Ш.	Занбаг күлүдүр. Нэддэн зијадэ тэһриф олунмушдур.
86	3	Нэлбэкикүл	Нэлбэкикүл	Гар.	Дэйирми күлүдүр.
86	4	Нэлбэкикүл	Нэлбэкикүл	Гар.	"
86	5	Тиканлы	Муған	Гар.	Минкэчевирдэн тапылан габлар үзэриндэ дэ тэсадүф етмэк олур.
87	1	?	Балыг	Гар.	Өфганыстан хэлчэлэриндэ дэ раст кэлмэк олур.
87	2	Урусу	Һерат	Г.—Ш.	„Һерат-Пирэбэдил“ хэлчэсини тохучулар „Урусијэт“ дэ адландырырлар.
87	3	Наркүл	Хан-Гарабаг	Гар.	
87	4	Занбаг күлү	Нэлбэкикүл	Гар.	Тэһриф олунмуш занбаг күлүдүр.
87	5	?	Ханлыг	Гар.	„Пирэбэдил“ хэлчэсиндэ дэ тэсадүф едилр, чох шэртилэшшиш битки элементидир.
88	1	Наркүл	Хан-Гарабаг	Гар.	
88	2	?	Хан-Гарабаг	Гар.	
88	3	Занбаг күлү	Гоча	Гар.	
88	4	Бораны	—	Гар.	XVII эср Губа хэлчэлэриндэ дэ раст кэлирик.
88	5	Занбаг	Хилээфшан	Г.—Ш.	

Б) ӨЈРИ ХӨТЛИ ЕЛЕМЕНТЛЭР

89	1	Ярпаг	Ләчэктүрүнч	Тэб.	89—95-чи таблоларда көстэрилэн элементлэри Азэрбајчан ме'марлыгы вэ башга халг сэнэтиндэ дэ көрмэк олар.
89	2	Ярпаг	Ләчэктүрүнч	Тэб.	Гарабаг хэлчэлэриндэ дэ раст кэлмэк олар.
89	3	Ярпаг	Һерис	Тэб.	
89	4	Ярпаг	Сәраб	Тэб.	
89	5	Ярпаг	Һерис	Тэб.	
89	6	Ярпаг	Өфшан	Тэб.	Өн көрүнүшлү јарпагдыр.
89	7	Ярпаг	Шаһаббасы	Тэб.	Спирал формалы шахэлэрин сонунда көрүнүр.
89	8	Ярпаг	Өфшан	Тэб.	Өн көрүнүшлү јарпагдыр.
90	1	Истот	Өфшан	Тэб.	
90	2	Килас	Өфшан	Тэб.	
90	3	Бибар	Өфшан	Тэб.	
90	4	Joncha	Шаһаббасы	Тэб.	Гарабаг хэлчэлэриндэ дэ тэсадүф етмэк олар.
90	5	Күл	Ханлыг	Гар.	
90	6	Лалэ	Ағачлы	Тэб.	Гарабагда „Пијалакүл“ адландырмышлар.
90	7	?	Ағачлы	Тэб.	
90	8	?	Өфшан	Тэб.	
90	9	?	Зәнчан	Тэб.	
90	10	Блут	Ағачлы	Тэб.	Палыц демэкдир.
90	11	?	Һерис	Тэб.	
90	12	Joncha	Өфшан	Тэб.	
90	13	Күлабкүлү	Шејх Сәфи	Тэб.	Гарабаг хэлчэлэриндэ „Гызылкүл“ адланыр.
90	14	Блут	Ләчэктүрүнч	Тэб.	Гарабагда „Палыц“ адландырмышлар.
90	15	Лобја јарпагы	Ләмпэ	Гар.	
90	16	?	Тәбриз	Тэб.	
90	17	Joncha	Бахшајыш	Тэб.	
90	18	?	Бахшајыш	Тэб.	

Табло №	Шәкіл №	Халг тәрәғиңдән верилген ад	Һансы хөлчәжә мәхсүсдүр	Һансы нөвдөндөр	Изажат вә гејдләр
90	19	Лалә	Ағачлы	Тәб.	
91	1	?	Кораван	Тәб.	
91	2	Бешбармаг	Тәбріз	Тәб.	
91	3	Құл	Ағачлы	Тәб.	
91	4	?	Әрдәбил	Тәб.	
91	5	Занбаг	Зәнчан	Тәб.	
91	6	?	Ләчәктүрүнч	Тәб.	
91	7	Құл	Әфшан	Тәб.	
91	8	?	Әфшан	Тәб.	
91	9	Құлабқұлұ	Шеіх Сәфи	Тәб.	
91	10	Әфшанқұлұ	Әфшан	Тәб.	Гарабағын „Гоча“ хәлчәсіндә дә тәсадүф етмәк олур.
91	11	Құл	Ханлығ	Гар.	Ширван хәлчәләриндә дә раст кәлмәк олур.
92	1	?	Ханлығ	Гар.	„Шаһаббасы“ хәлчәсіндә дә тәсадүф едилүр.
92	2	Занбағы	Һерис	Тәб.	
92	3	?	Һерис	Тәб.	
92	4	?	Корәван	Тәб.	
92	5	?	Салаһы	К.—Г.	
92	6	?	Ләчәктүрүнч	Тәб.	Гарабағ хәлчәләриндә дә раст кәлмәк олур.
93	1	Чичәк	Ағачлы	Тәб.	" " "
93	2	Занбаг	Кораван	Тәб.	
93	3	?	Ачма-јумма	Гар.	
93	4	Ағкұл	Әфшан	Тәб.	
93	5	Шана	Шаһаббасы	Тәб.	
93	6	?	Бахшајыш	Тәб.	
93	7	?	Зәнчан	Тәб.	
93	8	?	Һерис	Тәб.	
93	9	?	Ләчәктүрүнч	Тәб.	
93	10	?	Ләчәктүрүнч	Тәб.	XVI өсрә аид Гарабағ хәлчәләриндә дә тәсадүф едилүр.
93	11	?	Шаһаббасы	Тәб.	
93	12	Занбаг	Ачма-јумма	Гар.	Бакынын „Хиләәфшан“ында тәсадүф едилүр.
94	1	?	Әфшан	Тәб.	
94	2	?	Әфшан	Тәб.	
94	3	?	Әфшан	Тәб.	
94	4	?	Һерис	Тәб.	
94	5	Занбағы	Әфшан	Тәб.	
94	6	Занбағы	Шаһаббасы	Тәб.	Гарабағ хәлчәләриндә дә раст кәлмәк олур.
95	1	?	Әфшан	Тәб.	
95	2	?	Тәбріз	Тәб.	
95	3	?	Тәбріз	Тәб.	
95	4	?	Шаһаббасы	Тәб.	
95	5	Чинар	Ачма-јумма	Тәб.	

ӨСАС ЕЛЕМЕНТЛОР

а) БУТАЛАР

96	1	Балапута	Ширван	Г.—Ш.	Бута шәкил е'тибариүә аловун формасыны хатырладыр. Бу форманын атәшпәрәестләрдә символик мәнијјәт дашинасыны күман етмәк олар.
96	2	Бадамлы пута	Ширван	Г.—Ш.	
96	3	Құлабданпута	—	Гар.	Ширван хәлчәләриндә дә тәсадүф едилүр.

Табло №	Шәкил №	Халг тәрефиндән берилән ай	Һансы хәлчәжә мәхсүсдүр	Һансы нөвдәндир	Изахат вә гејдләр
96	4	Чыггапута	Мәрәзә	Г.—Ш.	„Чыггабута,“ кечмишдә шеһрәт символу һесаб едилирди. „Чыггабутаја“ тач, тәскулан вә кәлинләрин дувагларында да тәсадүф етмәк олур.
96	5	Әјрипута	Фәхралы	К.—Г.	
96	6	Һәмли-пута	Бакы	Г.—Ш.	
96	7	Ширванпұта	Сор-сор	Г.—Ш.	
96	8	Һәмли-пута	Муган	Гар.	Хәјал вә арзу мә'насыны дашијыр.
96	9	Ширванпұта	Сор-сор	Г.—Ш.	
96	10	Чыггапута	Новханы	Г.—Ш.	
96	11	Чыггапута	Бакы	Г.—Ш.	
97	1	Гызылпұта	Хилә	Г.—Ш.	„Бадамыпұта“ да адландырырлар. Бу элементин һиссәләри хырда буталар јанлыш олараг баш ашағы тохунмушшур.
97	2	Ширванпұта	Мәрәзә	Г.—Ш.	„Нөрмәпұта“ да адландырырлар.
97	3	Ширванпұта	Сор-сор	Г.—Ш.	
97	4	Чыггапута	Сураханы	Г.—Ш.	
97	5	Чыггапута	Хилә	Г.—Ш.	Бакы хәлчәчиләри бу элементин тохунма просесиндәки мүрәккәблији вә чәтишлијини нәзәрә алараг она „гызгарыдан“ да дејирләр.
97	6	Готазлы-пута	Гарабағ	Гар.	
98	1	Ширванпұта	Мәрәзә	Г.—Ш.	
98	2	Ширванпұта	Сор-сор	Г.—Ш.	
98	3	Чичәкли-пута	Ширәлибәј	Г.—Ш.	Гәдим мусиги аләтләриндән чәнки хатырладыр.
98	4	Готазлы-пута	Чәбрајыл	Гар.	
99	1	Чичәкли-пута	Хилә	Г.—Ш.	
99	2	Шабалытыпұта	Шабалыздута	Гар.	Күләбдан да һесаб етмәк олар
99	3	Құсұлұ-пута	Фатмајы	Г.—Ш.	Дал-дала дурмуш бутадыр. Һиндистаның тирмә шалларында да мүшәнидә едирик.
99	4	Гәдимпұта	Чуханлы	Г.—Ш.	Муган буталарыны хатырладыр.
99	5	Ширванпұта	Сор-сор	Г.—Ш.	
99	6	Гармаглы-пута	Гасымушағы	Гар.	Ховсуз хәлчәләрдән көтүрүлмүшшур.
100	1	Бута	Бакы	Г.—Ш.	Зилидән көтүрүлмүшшур.
100	2	Ширванпұта	Мәрәзә	Г.—Ш.	
100	3	Готазлы-пута	Хан-Гарабағ	Гар.	Һәмәдан хәлчәсиндә дә тәсадүф едилир.

6) КӨТӘБӘЛӘР

101	1	Балакәтәбә	Һачыгајыб	Г.—Ш.	Көтәбә „Кәтибә“ сөзүндәндир.
101	2	Балакәтәбә	Газах	К.—Г.	
101	3	Гармахлы-кәтәбә	Ширван	Г.—Ш.	Газахда „гүјүрмәтәбә“ дә адланыр.
101	4	Кәтәбә	Гарабағ	Гар.	
101	5	Кәтәбә	Газах	К.—Г.	„Гәләмданы“ кәтәбә дә адланыр.
101	6	Кәтәбә	Фәхралы	К.—Г.	
101	7	Гәбир	Гарабағ	Гар.	
101	8	Јазылы-кәтәбә	Фәхралы	К.—Г.	Кәтәбәнин јерлијиндә көрүнән нахышларын јазы олмасы күман едилир.
102	1	Балакәтәбә	Тәбриз	Тәб.	
102	2	Кәтәбә	Гарајазы	К.—Г.	
102	3	?	Фәхралы	К.—Г.	
102	4	Котәб	Гырыз	Г.—Ш.	„Котәб“ јерли истилаһ илә кәтәбә демәкдир.
102	5	Бешик	Кәнчә	К.—Г.	„Гәбир“ дә адланыр. Мәһүр һесаб етмәк олар.
103	1	Диварқұлұ	Гарабағ	Гар.	Дивар бәзәјиндән көтүрүлмүшшур.
103	2	Кәтәбә	Кәнчә	К.—Г.	Сини формасыны хатырладыр.
103	3	Кәтәбә	Фындыған	Г.—Ш.	

Табло №	Шәкіл №	Халг тәрәғиңдән верилән ад	Іансы хәлчәле мәхсүсдур	Іансы нөвдәндир	Изанаат вә гејдләр
В) АНА КҮЛЛӘР					
104	1	Гејчи	Пирәбәдил	Г.—Ш.	Шұчаэт вә гүввәт символу олан бујуз формасыны даһа чох хатырладыр. Бу элементә Минкәчевирдән тапылмыш сахсы габлар үзәринде дә тәсадүф едилир (Материалная культура Азербайджана, II, Баку, 1951, сәh. 116, шәкил 14).
104	2	?	Сиртчи	Г.—Ш.	„Сирт“ јерли истилаһ илә јухары демәкдир.
104	3	Гејчи	Пирәбәдил	Г.—Ш.	
104	4	Гејчи	Пирәбәдил	Г.—Ш.	
105	1	?	Гарагашлы	Г.—Ш.	Гушбашы олмасы күман едилир.
105	2	Сачајаг	Хиләәфшан	Г.—Ш.	
105	3	Сачајаг	Хиләәфшан	Г.—Ш.	Бу элементин дөрд дәфә чарпазы формалы симметрик тәқрарына „сачајаг“ дејилир Хилә вә Сураханыја хас олан бу нахыш атәшпәрәстләрин мүгәддәс әламәтләриндән несаб едилемесинә баҳмајараг әслиндә ислимирир.
105	4	?	Көһиә Губа	Г.—Ш.	Көһиә Губа хәлчәсинә „Губа шәһәр“ дә дејилир.
106	1	Құл	Гарагашлы	Г.—Ш.	Мејнә јарпағы олдуғу күман едилир. Бу элементә „Шаһнәзәрли“, „Моллакамаллы“ Бакынын „Хиләәфшан“ вә Гарабағын XVI әсрә аид „Гоча“ хәлчәсинде дә тәсадүф едилир.
106	2	Ағчичек	Гоча	Гар.	
106	3	Бурма	Һачығајыб	Г.—Ш.	Чин нахышларында тәсадүф едилен элементләри хатырладыр.
106	4	Јарпаг	Хиләәфшан	Г.—Ш.	Мејнә јарпағыдыр. „Өлиханлы“ вә „Пирәбәдил“ хәлчәләриндә дә раст кәлмәк олур.
106	5	Құл	Хиләәфшан	Г.—Ш.	Бу таблода 1 №-ли элементин изанаатына баҳ.
107	1	Шәбәкәнахыш	Ширван	Г.—Ш.	„Құллұ дәсмал“ да адландырылыр.
107	2	Мешәјарпағы	Кәнчә вә Газах	К.—Г.	Азәрбајҹан хәлчәләриндә тәсадүф едилемесинә баҳмајараг онлар үчүн характерик дејил.
107	3	Алагапы	Мәрәзә	Г.—Ш.	
107	4	Мешәјарпағы	Кәнчә вә Газах	К.—Г.	Һәмин таблода 2-чи шәкилин изанаатына баҳ.
108	1	?	Хан	Г.—Ш.	Бу элементә ме'марлығ бәзәйиндә дә раст кәлирик.
108	2	Дәстәкүл	Муган	Гар.	
108	3	Құлбутаг	Гәбәлә	Г.—Ш.	Бә'зи мүтәхессисләр сәһв олараг „Дагыстан“ хәлчәсинә аид етмишләр.
108	4	Бутаг	Муган	Гар.	
109	1	Чајник	Ханлығ	Гар.	Орта әсрләрә аид олан бу элементә хончаларын гуртарачағында, чох һалларда исә, ара нашијәләринин гарыштаны һиссәсендә тәсадүф едилир. „Чајник“ адьны исә XIX әсрин ахырларында алмышдыр.
109	2	?	Муган	Гар.	Гадын бәзәји олдуғу күман едилир.
109	3	Чалғы	Хан-Гәрвәнд	Гар.	Гәдим мусиги аләтидир.
109	4	?	—	Гар.	Бу таблода биринчи шәкилин формасы сон әсрләрдә чох тәһриф олундугундан, мүәллиф онун әслини јенидән чәкмишdir.
110	1	Минарәбашы	—	Гар.	Дагыстан хәлчәләриндә дә көрүнүр.
110	2	?	Кәдәбәj	К.—Г.	Надир һалларда „Һәмәдан“ хәлчәсindә дә раст кәлмәк олур.
110	3	Сәлмә	Сәлмәсөјүл	Г.—Ш.	Үз-үзә дајанмыш 2 гуш вә јаҳуд heјван тәсвирини хатырладыр. Гәдим Кәнчә (XII әср) археологи газантыларындан тапылмыш габларда да көрүнүр.

Табло №	Шэ-кил №	Халг төрөгүндөн верилдөн ад	Нансы хэлчээж мэхсүсдүр	Нансы нөвдэндир	Изанаат вэ гејдлэр
110	4	?	Ширван	Г.—Ш.	Боғазалты (медальон) олмасы күман едилir.
110	5	Чадыр	Јерфи	Г.—Ш.	
110	6	?	Ширван	Г.—Ш.	Гошагуш тэсвири олмасы күман едилir (Бу таблода З-чү элементтин изанаатына бах).
111	1	?	Гарабаг	Гар.	Рәһил олмасы күман едилir.
111	2	Кисә	Газах	К.—Г.	Мунчуг илэ тохунмуш пул кисэсини хатырладыр.
111	3	?	Набур	Г.—Ш.	
111	4	?	Гоча	Гар.	Мејвә јарпағы олмасы күман едилir. XVI әср Гарабаг хэллиләриндэ дэ тэсадүф едилir.
112	1	Күнч	Бичо	Г.—Ш.	
112	2	?	Гоча	Гар.	XVI—XVII әсрләрэ аиддир.
112	3	Кэлинчөнизи	Көһнэ Губа	Г.—Ш.	
113	1	Көл	Гарагашлы	Г.—Ш.	Бэ'зи мүтэххессисләр бу элементи чалғы алэти несаб едирләр.
113	2	Һејванләпири	Гарабаг	Гар.	„Дәвәяағы“да адланыр.
113	3	Чарх	Чичи	Г.—Ш.	
113	4	?	Гэрәчә	Тәб.	
113	5	Јарпаг	Ширван	Г.—Ш.	XVII әср хэлчэләриндэ дэ тэсадүф едилir.
114	1	?	Көһнэ Губа	Г.—Ш.	Јарым кэтэбэ формасыны хатырладыр.
114	2	?	Һачыгајыб	Г.—Ш.	
114	3	?	Фәхралы	К.—Г.	Намазлыг хэлчэсиндэки меһрабын бир тэрэфидир (сағ тәрәфи чәкилмишдир).
115	1	Јагдан	Ширван	Г.—Ш.	
115	2	Отајлы	Гарабаг	Гар.	Гарабагда Араз чајынын сағ саһилиндэ јашајан азәрбајчанлылары „отајлы“ ҹагырылар.
115	3	?	Гонагкәнд	Г.—Ш.	Хырманда ишләнэн аләтләри хатырладыр.
115	4	Күлдәстә	Губа	Г.—Ш.	
115	5	Мәфрәш	Газах	К.—Г.	
116	1	Түғ	Ширван	Г.—Ш.	
116	2	Бүкмә	Бичо	Г.—Ш.	Гәшәд хэлчэләриндэ дэ тэсадүф едилir.
116	3	Түгбашы	Гымыл	Г.—Ш.	Гарабаг хэлчэләриндэ дэ тэсадүф етмәк олур. Гәндил олдуғу күман едилir.

г) „КОЛ“ ВӨ JA KИЧИК ХОНЧАЛАР-

117	1	Кәрпич	Фәхралы	К.—Г.	Кашы кәрпичи хатырладыр.
117	2	?	Дәмирчиләр	К.—Г.	
117	3	Дырнах	Гарачөп	К.—Г.	„Гүрүмкөл“да адланыр.
118	1	Көл	Пирәбәдил	Г.—Ш.	
118	2	Баш	Губа	Г.—Ш.	
119	1	Кашы	Көһнэ Губа	Г.—Ш.	
119	2	?	Салаһлы	К.—Г.	
120	1	Тој бәзәји	Гобистан	Г.—Ш.	
120	2	Дәвәләпири	Хиләәфшан	Г.—Ш.	„Дәвәдабаны“да адланыр.
120	3	Хонча	Бакы	Г.—Ш.	Хончаның үстүнэ салынан сачаглы әртүрү хатырладыр.
121	1	?	Гырыз	Г.—Ш.	
121	2	Кәнчә	Кәнчә	К.—Г.	
121	3	Хонча	Көһнэ Губа	Г.—Ш.	
122	1	Сини	Гоча	Гар.	XVI—XVII әсрләрэ аид олан бу элементэ дәјишилмиш формада Бакынын (XIX әср) „Гә'ди“ хэлчэсиндэ дэ тэсадүф едилir.

Табло №	Шэкил №	Халг тэрэгийн верилэн ад	Нансы хэлчээж мэхсүсдүр	Нансы нөвдэндир	Изанаат вэ гејдлэр
122	2	?	Гарабаг	Гар.	
122	3	Хонча	Муган	Гар.	
123	1	?	Гарачөп	К.—Г.	
123	2	Көл ичи	Фындыган	Г.—Ш.	
124	1	Кашы	Губа	Г.—Ш.	
124	2	Ләпир	Гонагкэнд	Г.—Ш.	
124	3	?	Гарачөп	К.—Г.	
125	1	?	Губа	Г.—Ш.	
125	2	Көл	Зејвэ	Г.—Ш.	Зејвэ хэлчэсийн ара саһэ композисијасынын эсасыны тэшкил едир.
126	1	Көл	Шаннэзэри	Г.—Ш.	
126	2	Газагча	Газах	К.—Г.	Газахда кичик өлчүлү хэлчэлэр „Газахча“ адланыр.
126	3	Көл	Көнн Губа	К.—Г.	Бу көлэ Дөрбөндийн сумах хэлчэлэриндэ дахаа чох тэсадүф едилир.

д) ГУББАЛАР

127	1	Башлыг	Дөржнур	Гар.	„Ушаг“ адлы хэлчэлэрдэ дэ тэсадүф едилир.
127	2	Түгбашы	Фэхралы	К.—Г.	
127	3	Губпа	Гарабаг	Гар.	Өслиндэ губба демэкдир.
127	4	?	Гасымушагы	Гар.	Нин вэ јаход пэтэжи хатырладыр.
128	1	Гэндил	Ханлыг	Гар.	Өрдэбилин „Шејх Сәфи“ хэлчэсиндэ дэ тэсадүф едилир.
128	2	?	Өрчиман	Г.—Ш.	Өн көрүнүшлү товус тэсвирини хатырладыр.
129	1	Башлыг	Гэрэдаг	Тэб.	
129	2	Охбашы	Хан Гэрвэнд	Гар.	
129	3	Нэжкөлбашы	Лэчэктүрүнч	Тэб.	

САШИЈЭЛЭРИН ГАРЫШЛАРЫНЫ ТЭШКИЛ ЕДӨН ЕЛЕМЕНТЛӨРДЭН НҮМУНЭЛЭР

130	1	Сичандиши	Бүтүн хэлчэлэрэ	—	Бах: табло 134, шэкил 1
130	2	Сичандиши	Бүтүн хэлчэлэрэ	—	" " " 2
130	3	Сичандиши	Зили-Вәрни	Гар.	" " " 3
130	4	Сичандиши	Бүтүн хэлчэлэрэ	—	" " " 6
130	5	Сичандиши	Зили (Бакы)	Г.—Ш.	" " " 8
130	6	Сичандиши	Ширван вэ Губа	Г.—Ш.	" " " 5
130	7	Сичандиши	Ширван вэ Губа	Г.—Ш.	" " " 10
130	8	Сичандиши	Бакы	Г.—Ш.	" " " 11
130	9	Сичандиши	Көнчэ-Газах	К.—Г.	" " " 15
130	10	Сичандиши	Зили	Гар.	" " " 19
130	11	Мәдахил	Көнчэ	К.—Г.	" 135, " 2
130	12	Мәдахил	Гәбәлә	Г.—Ш.	" " " 7
130	13	Мәдахил	Бакы	Г.—Ш.	" " " 9
130	14	Мәдахил	Зили (Бакы)	Г.—Ш.	" 136, " 3
130	15	Мәдахил	Газах	К.—Г.	" " " 7
130	16	Мәдахил	Пирәбәдил	Г.—Ш.	" " " 9
130	17	Мәдахил	Гарабаг	Гар.	" 137, " 4
130	18	Мәдахил	Чичи	Г.—Ш.	" " " 7
130	19	Мәдахил	Губа	Г.—Ш.	" " " 8
130	20	Мәдахил	Гарабаг	Гар.	" 138, " 1

Таблица №	Шәкил №	Халг тәреғиңдөн берилген ад	Һансы хәлчәје мәхсүсдүр	Һансы нөвдәндир	Изахат вә гејдлар	
130	21	Мәдахил	Кәнчә	К.—Г.	Бах, табло 138, шәкил	2
130	22	Мәдахил	Бакы	Г.—Ш.	"	3
130	23	Мәдахил	Ширван	Г.—Ш.	"	5
130	24	Мәдахил	Тәбриз	Тәб.	"	8
130	25	Зәнчирә	Бакы	Г.—Ш.	139	7
130	26	Зәнчирә	Гарабағ	Гар.	140	3
131	1	Зәнчирә	Губа	Г.—Ш.	141	1
131	2	Зәнчирә	Балыг	Гар.	"	2
131	3	Зәнчирә	Балыг	Гар.	"	2
131	4	Зәнчирә	Әфшан	Тәб.	"	3
131	5	Зәнчирә	Бичо	Г.—Ш.	"	7
131	6	Бала һашиjә	Гонагкәнд	Г.—Ш.	142	2
131	7	Бала һашиjә	Кәдәбәj	К.—Г.	144	1
131	8	Бала һашиjә	Мәрәзә	Г.—Ш.	"	5
131	9	Бала һашиjә	Мәрәзә	Г.—Ш.	"	5
131	10	Бала һашиjә	Гарабағ	Гар.	"	6
131	11	Бала һашиjә	Губа-Бакы	Г.—Ш.	140	6
131	12	Бала һашиjә	Мәрәзә	Г.—Ш.	146	2
131	13	Бала һашиjә	Зеjвәчичи	Г.—Ш.	"	3
131	14	Бала һашиjә	Губа	Г.—Ш.	140	6
131	15	Бала һашиjә	Чичи	Г.—Ш.	147	2
131	16	Бала һашиjә	Бакы	Г.—Ш.	"	6
131	17	Ара һашиjә	Бакы	Г.—Ш.	148	1
131	18	Ара һашиjә	Ширәлибәj	Г.—Ш.	150	2
131	19	Ара һашиjә		Г.—Ш.	"	3
132	1	Ара һашиjә		Г.—Ш.	155	3
132	2	Ара һашиjә	Ширван	Г.—Ш.	"	4
132	3	Ара һашиjә		Гар.	149	1
132	4	Ара һашиjә		Гар.	"	1
132	5	Ара һашиjә	Сәлмәсөjүл	Г.—Ш.	"	2
132	6	Ара һашиjә	Бакы	Г.—Ш.	"	3
132	7	Ара һашиjә	Газах	К.—Г.	"	4
132	8	Ара һашиjә	Газах	К.—Г.	151	6
132	9	Ара һашиjә	Гарачөп	К.—Г.	156	6
132	10	Ара һашиjә	Бакы хәлчәләринә	Г.—Ш.	154	2
132	11	Ара һашиjә	Бакы хәлчәләринә	Г.—Ш.	154	2
132	12	Ара һашиjә	Бакы хәлчәләринә	Г.—Ш.	154	2
132	13	Ара һашиjә	Бакы хәлчәләринә	Г.—Ш.	154	2
132	14	Ара һашиjә	Губа хәлчәләринә	Г.—Ш.	154	2
132	15	Ара һашиjә	Губа хәлчәләринә	Г.—Ш.	152	4
132	16	Ара һашиjә	Ширван	Г.—Ш.	153	5

БАШИЈӘ ГУРШАГЫНЫ ТӘШКИЛ ЕДӘН ЗОЛАГЛАР

а) СУЛАР

133	1	Тәксү	—	—	Бүтүн хәлчәләрдә тәсадүф едилir.
133	2	Ичли су	—	—	"
133	3	Гошаич	Бакы	Г.—Ш.	Бакы хәлчәләринә чох тәсадүф едилir.
133	4	Чохзолаг	Ширван	Г.—Ш.	Надир һалларда Гарабағ хәлчәләринә раст кәлмәк олур.
133	5	Гошасу	Бакы	Г.—Ш.	" " " "

Табло №	Ша-кыл №	Халг тәрәғүндөн верилген ад	Нансы хәлчәјә махсусдур	Нансы нөвдөндири	Изанаат вә гејдләр
133	6	Чүт гоша сулар	Бакы	Г.—Ш.	Надир һалларда Гарабағ хәлчәләриндә раст кәлмәк олар.
133	7	Еңли су	—	—	Палааз, килимдә даһа чох тәсадүф едилир.
133	8	Көһнә су	Газах-Гарабағ	Гар.	
133	9	Көһнә су	Газах-Гарабағ	—	
133	10	Кәсмә су	—	—	Вәрни, зили хәлчәләриндә даһа чох тәсадүф едилир.

б) СИЧАНДИШИЛӘР

134	1	Чүчөзү	Ширван вә Губа	Г.—Ш.	Чүчә көзү демәкдир.
134	2	Тахтамүжә	Бүтүн Азәрб. хәлчәләринә	—	„Мүжә“ кирпик демәкдир.
134	3	Зәнчир	Бүтүн Азәрб. хәлчәләринә	—	
134	4	Сичандиши	—	Гар.	
134	5	Бурма	—	Г.—Ш.	
134	6	Мунчуг	Кәнчә-Гарабағ	Гар.	Надир һалларда Губа хәлчәләриндә дә раст кәлмәк олур.
134	7	Сичандиши	Бүтүн Азәрб. хәлчәләринә	—	
134	8	Мүжәләр	Бакы	Г.—Ш.	„Гаракәз“ дә адландырылыр.
134	9	Гаракәз	Чәбрајыл	Гар.	
134	10	Бурма	Бакы вә Губа	Г.—Ш.	
134	11	Бурма	Гобистан	Г.—Ш.	Гобистаның кәнаре хәлчәсинә аиддир.
134	12	Бурма	Ширван	Г.—Ш.	
134	13	Бурма	Ховсуз хәлчәләрә	Гар.	
134	14	?	Ховсуз хәлчәләрә	Г.—Ш.	
134	15	Питик	Бүтүн Азәрб. хәлчәләринә	—	Гарабагда „Кәрдәкгабагы“ адланыр.
134	16	Гошапитик	Бүтүн Азәрб. хәлчәләринә	—	
134	17	Тағғабагы	Ховсуз хәлчәләрә	—	
134	18	Диш-диш	Кәнчә вә Газах	К.—Г.	„Атдили“ дә адландырылыр.
134	19	Зәнчир	Ховсуз хәлчәләрә	—	
134	20	Дилик	Ховсуз хәлчәләрә	—	Гарабағ хәлчәләриндә тәсадүф едилир.

в) МӘДАХИЛӘР

135	1	Сығыр сидији	Кәнчә	К.—Г.	Жунан ме'марлыг бәзәјиндән иғтибас олунмуш бу мәдахили ахар су да несаб етмишләр.
135	2	Бурма	Кәнчә	К.—Г.	Газахда „бурум“ адландырылар.
135	3	Гошагајнаг	Бакы	Г.—Ш.	Зили хәлчәләриндә даһа чох тәсадүф едилир.
135	4	Тилов	Хиләэфшан	Г.—Ш.	
135	5	Һәмәнкәмәнчи	Гарабағ	Гар.	
135	6	Бутаглы	Зејвә	Г.—Ш.	
135	7	Зәнчир	—	Г.—Ш.	
135	8	?	Чичи	Г.—Ш.	Форма е'тибарилә биләрзини хатырладыр.
135	9	Илдырым	Бакы	Г.—Ш.	
136	1	Саллама	Фәхралы	К.—Г.	
136	2	Питики	Начыгајыб	Г.—Ш.	
136	3	Зәнчир	Бакы	Г.—Ш.	Зили тохунушлу хәлчәләрдә дә раст кәлмәк олур.
136	4	?	Ширван	Г.—Ш.	Билуч хәлчәләринин һашијәләрини хатырладыр.

Табло №	Шәкіл №	Халг тәрәғүндөн верилген ад	Һансы хәлчәж мәхсусдур	Һансы нөвдәндир	Изахат вә гејдләр
136	5	Гаракез	Губатлы	Гар.	
136	6	?	Газах	К.—Г.	
136	7	Пиләк	Газах	К.—Г.	
136	8	Долама	Газах	К.—Г.	
136	9	Долама	Пирәбәдил	Г.—Ш.	Минкәчевирдә тапылмыш саксы габлар үзәрindә дә тәсадүф едилир.
137	1	?	Зејвә	Г.—Ш.	
137	2	Диликли	Шыхлы	К.—Г.	Минкәчевирдә тапылмыш ерамыздан өввәл VI—I әсрләрә аид зинәт әшjасы үзәрindә дә мүшәнидә олунур.
137	3	Пушгу		Гар.	Мишар демәкдир. Ейни заманда јунан ме'марлыг бәзәкләрини хатырладыр.
137	4	Пушгу		Гар.	
137	5	?	Газах	К.—Г.	
137	6	Ңeјван	Губа	Г.—Ш.	Қенчә-Газах хәлчәләриндә „гујрум ислими“ ады илә тәсадүф едилир. Меандры хатырладыр.
137	7	„Моллабашы“	Чичи	Г.—Ш.	Қенчә вә Газахда „Чемчә мәдахил“ адланыр.
137	8	Гармаглы	Губа	Г.—Ш.	Јунан ме'марлығындағы меандры хатырладан бу мәдахилә Губанын сумахларында да раст кәлмәк олур.
138	1	Ағчичекли	Гарабағ	Гар.	
138	2	?	Кәнчә	К.—Г.	
138	3	Доламагыңнаг	Бакы	Г.—Ш.	
138	4	Бутаг	Гәбәлә	Г.—Ш.	
138	5	Долама	Ширван	Г.—Ш.	Гарабағда „илангач“ адланыр.
138	6	Биләрзик	Кеһнә Губа	Г.—Ш.	
138	7	?	Фәхралы	К.—Г.	Рус тикмәләриндән көтүрүлмүшдүр.
138	8	Кәтәбә	Тәбриз	Тәб.	Гарабағ хәлчәләриндә дә көрүнүр.
138	9	Зәнчир	Бакы	Г.—Ш.	Минкәчевирдән тапылмыш саксы габлар үзәрindә тәсадүф едилир.

г) ЗӘНЧИРӘЛӘР

139	1	Сәрмә	Шыхлы	К.—Г.	Бә'зән бу гурулушда мәдахилә да раст кәлмәк олур.
139	2	Зәнчирә	Тәбриз	Тәб.	Гарабағ вә Ширван нөвлү хәлчәләрдә тәсадүф едилир.
139	3	Кеһнә нахыш	Кәнчә вә Газах	К.—Г.	Гарабағда „чүтдараг“ адланыр.
139	4	Зәнчир	Гәшәд	Г.—Ш.	Зәркәрлик бәзәк шејләрини хатырладыр.
139	5	Буталы	Газах	К.—Г.	
139	6	—	Сиртчи	Г.—Ш.	
139	7	Гејсибишах	Бакы	Г.—Ш.	Бу зәнчирәјә Ширван хәлчәләриндә дә раст кәлирик.
140	1	Зәнчир	Гарабағ	Гар.	
140	2	Чичекли	—	Гар.	
140	3	?	Гарабағ	Гар.	
140	4	Ңeјвакүлү	Ширван	Г.—Ш.	
140	5	Мишар	Кеһнә Губа	Г.—Ш.	
140	6	Гејчи	Губа	Г.—Ш.	
140	7	Ңeјван	Гәбәлә	Г.—Ш.	
140	8	Сәрмә	Газах	Г.—Ш.	
141	1	Моллабашы	Губа	Г.—Ш.	Үмуми һашијәнин мәдахил вә чағ һиссәләrinde дә ишләдилir.
141	2	Бајрамкүлү	Балыг	Гар.	
141	3	Зәнчирә	Тәбриз	Тәб.	Иран хәлчәләриндә дә тәсадүф едилир.

Табло №	Шәкіл №	Халг тәрәғиңөән берилән ад	Һансы хәлчәјә махұсдур	Һансы нөвдәндәр	Изахат вә гејдләр
141	4	Пахлава	Пирәбәдиүл	Г.—Ш.	
141	5	Сәрмә	Көниә Губа	Г.—Ш.	Мұасир сұмахларда даһа артыг тәсадүф едилір.
141	6	Зәнчирә	Гәрәчә	Тәб.	
141	7	Сұнбұлдараг	Бичо	Г.—Ш.	Бә'зән Губа групуна дахил олан хәлчәләрдә дә тәсадүф едилір.

Д) БАЛА ҚАШИЛӘЛӘР

142	1	?	Газах	К.—Г.	
142	2	?	Гонагкәнд	Г.—Ш.	
142	3	Доламагармаг	Бакы	Г.—Ш.	
142	4	?	Гәбәлә	Г.—Ш.	
142	5	?	Губа	Г.—Ш.	Дагыстаның қәнубунда истеңсал олунан хәлчәләрдә дә тәсадүф едилір.
142	6	Дүймәли	Зејвә	Г.—Ш.	Зәркәрлик бәзәжини хатырладыр.
142	7	Гошагармак	Гәбәлә	Г.—Ш.	
143	1	?	Гәбәлә	Г.—Ш.	Дагыстан хәлчәләріндә дә тәсадүф едилір. баҳ: таб. 142, шәкил 5.
143	2	Һәмәнкәмәнчи	Гарабағ	Гар.	
143	3	?	Муган	Гар.	
143	4	Сармашыт	Гарабағ	Гар.	
143	5	Көзлү	Зејвә вә Гонагкәнд	Г.—Ш.	
143	6	Чәркәзи	Ширван вә Губа	Г.—Ш.	
144	1	Дәламагујрум	Кәдәбәј	К.—Г.	
144	2	?	Гәрәчә	Тәб.	
144	3	Сәрмә	Бакы	Г.—Ш.	Көчәриләрә мәхсус олан мәфрәшләрдә тәсадүф едилір.
144	4	?	Гарабағ	Гар.	
144	5	Тирмәсајағы	Мәрәзә	Г.—Ш.	
144	6	Гозалы ислими	Гарабағ	Гар.	Памбыг гозасыны хатырладыр.
145	1	?	Хан (Гонагкәнд)	Г.—Ш.	Бакы хәлчәләріндә дә тәсадүф едилір.
145	2	?	Газах	К.—Г.	
145	3	Бешик	Чираглы	К.—Г.	
145	4	?	Зејвә	Г.—Ш.	Бә'зән „Афурча“ вә „Пирәбәдиүл“ хәлчәләріндә дә раст кәлмәк олур.
145	5	?	Фатмајы	Г.—Ш.	Ховсуз хәлчәләрін нахышларыны хатырладыр.
145	6	Чичәк	Газах	К.—Г.	
146	1	Гејчи	Ширван вә Губа	Г.—Ш.	„Чахмаглы гызылқұл“ дә адланыр.
146	2	Охбашы	Мәрәзә	Г.—Ш.	
146	3	Құлдајмә	Зејвә вә чичи	Г.—Ш.	
146	4	?	Хиләәфшан	Г.—Ш.	
146	5	Очаг	Гасымушағы	Гар.	Газах хәлчәси групуна дахил олан „Борчалы“ хәлчәсіндә дә тәсадүф едилір.
146	6	?	Гәбәлә	Г.—Ш.	Сахсы габлар үзәріндә дә тәсадүф едилір.
146	7	Чахмаг	Самух	К.—Г.	Гәдим јунан орнамент мотивләріндәндер.
147	1	?	Ширван	Г.—Ш.	
147	2	Алмаәләм	Чичи	Г.—Ш.	Әләм, һашијә демәкдір.
147	3	?	Гарабағ	Гар.	Тәбриз нөвлү хәлчәләрін бала һашијәләрінде дә көрүнүр.

Табло №	Шәкил №	Халг тарәфиндән верилән аð	Һансы хәлчәјә мәхсүсдүр	Һансы нөвдәндир	Изахат вә геjдләр
147	4	Хончакұлұ	Самух	К.—Г.	Канва техникасы илә тохунан тикмәләрдән истифадә олунмушдур.
147	5	Тојугајғы	Гарабағ	Гар.	Реjhan јарпағы да адланыр.
147	6	Чахмаг	Бакы	Г.—Ш.	Тилов да һесаб етмәк олар.

Е) АРА һАШИЈӘЛӘР

148	1	Кәтәбә һашиjә	Бакы	Г.—Ш.	
148	2	Бәhли	Чичи	Г.—Ш.	Жерли истилаha көрә бәhли килас демәкдир.
148	3	?	Гасымушағы	Гар.	
148	4	?	Бакы	Г.—Ш.	Бакыда Ширваншаһлар сарајындан тапылан гәбир дашы үзәриндә дә тәсадүф едилir. Ызмин бу һашиjә Гарабағ көчәриләrinә мәхсүс мәфрәшин нахышларында да раст кәлирик.
148	5	?	Хиләэфшан	Г.—Ш.	
149	1	Шамданлы	Гарабағ	Гар.	
149	2	Шанакотан	Сәлмәсөjүд	Г.—Ш.	
149	3	Гәдимhеjкәл	Бакы	Г.—Ш.	Ширван хәлчәләрindә дә тәсадүф едилir.
149	4	?	Газах	К.—Г.	
149	5	Әлибәjли	Гонағкәнд вә Пирәбәдил	Г.—Ш.	
150	1	Мәш'әл	Гарабағ	Гар.	Гарабағда „шамданлы“ да адланыр. Бах: таб. 149, шәк. 1.
150	2	Пәтә	Ширәлибәj	Г.—Ш.	„Гобистан“ хәлчәләрindә дә тәсадүф едилir.
150	3	Һәрүк-буруг	Ширван	Г.—Ш.	Нахчыван ханәкаһынын (XII әср) меһраб һашиjәsinde дә тәсадүф едилir.
150	4	Һәрүк	Ширван-Губа	Г.—Ш.	Жухарыда көстәриләn һашиjәnin дәjiшдирилмish формасыдыр.
150	5	Ики гушлу	Газах	К.—Г.	Мәhәббәt мә'насыны дашыjan бу ики гуш гәдим Кәнчә (XII әср) археологи газынтылардан тапылан сахсы габлар үзәrinde дә тәсадүf едилir.
151	1	Шарлама	Бакы (Хиләбутa)	Г.—Ш.	„Шалnuma“ демәkдир. Бакы хәлчәlәri бу һашиjә „Гызагарыдан“ да демишләr. Тәбрizин „Бахшаýш“ хәлчәsinde дә тәсадүf еdilir.
151	2	?	Гырыз	Г.—Ш.	„Гонағkәнд“, „Чек“ вә „Афурча“ хәлчәlәrinde дә rast kәlmek olur.
151	3	?	Бичо	Г.—Ш.	Кәnчә-Газах хәлчәlәrinde дә тәсадүf еdilir.
151	4	Очаг	Җемчәmли	Г.—Ш.	„Пирhесенli“ хәлчәsinde дә rast kәlmek olur.
151	5	Чахмаг	Әрчиман	Г.—Ш.	Гарабағ хәлчәlәrinde дә тәсадүf еdilir.
151	6	Мәhәччәр	Газах	К.—Г.	
152	1	Jүрүк	Сәлмәсөjүд	Г.—Ш.	
152	2	?	Зеjвәчичи	Г.—Ш.	Ме'marlyg бәzәjinde дә тәсадүf еdilir.
152	3	Геjчибалыг	Губа	Г.—Ш.	Гарабағ вә Kәnchә-Gazah хәлчәlәri үчүn dana типикdir.
153	1	?	Газах	К.—Г.	
153	2	?	Чуханлы	Г.—Ш.	Сәljan вә Губа групуна дахил олан хәлчәlәrdә дә тәсадүf еdilir. Гәdим Mуган хәlчәlәrinе хасдыr.
153	3	?	Кәnчә	К.—Г.	
153	4	?	Губа	Г.—Ш.	
153	5	?	Ширван	Г.—Ш.	
154	1	Кашы	Шилjan	Г.—Ш.	„Bәшир гызы“ да адланыr. Bu һашиjәni эрәb jазысы һесаб етмишlәr.

Таблица №	Шифр №	Халг тарзиндең верилген ай	Нансы хәлчәје мәхсусдур	Нансы нөвдәндири	Изанат вә гејдләр
154	2	Кашы	Губа	Г.—Ш.	Ширван вә Губа хәлчәләриндә дә тәсадүф едилемесинә бахмајараг Бакынын „Хилә“ хәлчәсинә аиддир. Сәнәтшүнаслар бу нашијәниң күфи хәтт олмасыны күман едирләр. Наман бу нашијәни интибаһ дөврүнүн рәссамларындан Лоренсо Лоттонун (1480—1550) „Аилә“ эсәриндә вә һәмчинин шәрг минатүрләриндә верилмиш хәлчә тәсвиirlәrinde мүшәнидә етмәк олар.
154	3	?	Шыхлы	К.—Г.	Газағын „Кәмәрли“ хәлчәсиндә дә көрүнүр.
154	4	Шебәкә	Ширван	Г.—Ш.	Даш үзәриндә ојулмуш орнаментдән көтүрүлмүшдүр.
155	1	?	Гәбәлә	Г.—Ш.	
155	2	Әрсалан	Әрсалан	Г.—Ш.	
155	3	Зұлфәләм	Ширван-Губа	Г.—Ш.	„Зұлфәләм“, сачлы һашијә демәкдир.
155	4	?	Сор-сор	Г.—Ш.	Ширван групуна дахил олан хәлчәләрин әксерийјәтинде көрүнүр. Өз шәклини һәddән зијадә итириши буталы һашијәдир.
155	5	Ајнабәнд	Гонагкәнд	Г.—Ш.	
156	1	?	Газах	К.—Г.	
156	2	?	Шыхлы	К.—Г.	
156	3	?	Салаһлы	К.—Г.	
156	4	?	Газах	К.—Г.	
156	5	Сүрмәдан	Дәмирчиләр	К.—Г.	
156	6	?	Гарачөп	К.—Г.	Кәнчә групуна дахил олан хәлчәләрдә дә тәсадүф едилир.
157	1	Һејван	Фәхралы	К.—Г.	
157	2	Гыjnагы	Ханлыг	Гар.	
157	3	?	Фәхралы	К.—Г.	
157	4	Желкән	Корәдил	Г.—Ш.	Кәнканлыға аид алэтләрин тәсвири күман едилир. Бакы хәлчәләри бу һашијәни „гују-һашијә“ дә адландырылар.
157	5	Хончагырағы	Талыш	Гар.	Будаг олмасы даһа инамлыдыр.
158	1	Чағ	Ширван	Г.—Ш.	
158	2	Ылдызылы	Газах	К.—Г.	
158	3	?	Гачаган	К.—Г.	Кәнчә групуна дахил олан хәлчәләрдә дә көрүнүр.
158	4	Кәтәбә	Јерфи	Г.—Ш.	Рус тикмәләринде (канва) тәсадүф едилир.
158	5	Нәлбәкикул	Гоча	Гар.	„Нәлбәкикул“ „Минаханы“ хәлчәсиндә дә тәсадүф едилир.

и) ЧАҒЛАР

159	1	Гыjnаг	Сураханы	Г.—Ш.	„Нејванбашы“ да адланыр.
159	2	?	Набур	Г.—Ш.	
159	3	Дилик	Гарабаг	Гар.	Гәдим нахышларда да көрүнүр.
159	4	?	Ширван	Г.—Ш.	Гарабаг хәлчәләринде дә тәсадүф едилир.
159	5	Моллабашы	Губа	Г.—Ш.	
159	6	?	Шыхлы	К.—Г.	Губа хәлчәләриндә дә тәсадүф едилир.
159	7	?	Көһнә Губа	Г.—Ш.	Нанс Һолбејинин (1497—1543) „Сәфирләр“ эсәринде көрүнән Азәрбајҹан хәлчәсинин бала һашијәсими хатырладыр. Кәнчә-Газах хәлчәләриндә дә тәсадүф едилир.
159	8	Хончагырағы	Ширван	Г.—Ш.	
160	1	Чағ	Хан-Гәрвәнд	Гар.	Мә'хәзи, „Гәбәлә“ хәлчәси олдуғу күман едилир.
160	2	?	Көһнә Губа	Г.—Ш.	
160	3	?	Көһнә Губа	Г.—Ш.	

Табло №	Шәкіл №	Халғ тарәфиндән верилән ао	Һансы хәлчәжә мәхсусадур	Һансы нөвөндири	Изанаат әз гејдләр
160	4	Ашыг	Ләмпә	Гар.	Гарабагын узунсов кәбәләринин әксәрийјәтиндә тәсадүф едилир.
160	5	?	Хан-Гәрвәнд	Гар.	

ЬАШИЈӘ ГУРШАҒЫНЫН ҮМУМИ ГУРУЛУШУ

161	1	Һашијә	Губа	Г.—Ш.	Һашијә һиссәләринин үмуми гурулышу 161—163-чү таблоларда нұмуна үчүн көстәрилмишидир.
162	1	Һашијә	Ширван	Г.—Ш.	
163	1	Һашијә	Пирәбәдил	Г.—Ш.	

ХӨЛЧӘДӘ РӘНК ҚӨЛЛИНДӘН НУМУНОЛӘР

а) АРАСАҢӘ ФРАГМЕНТЛӘРИНИН РӘНК ӘЛАГӘЛӘРИ

164	1	Сумахкүлү	Сумах	Г.—Ш.	164—172-чи таблоларда көстәрилән елементләрдин изанааты ирәнидә верилмишидир. Бурада исә јалныз элементләрдин рәнк әлагәләри көстәрилүр (бах. таб. 164—196).
164	2	Сумахкүлү	Сумах	Г.—Ш.	
164	3	Сумахкүлү	Сумах	Г.—Ш.	
164	4	Сумахкүлү	Сумах	Г.—Ш.	
164	5	Сумахкүлү	Сумах	Г.—Ш.	
164	6	Сумахкүлү	Сумах	Г.—Ш.	
164	7	Сумахкүлү	Сумах	Г.—Ш.	
164	8	Сумахнашијә	Сумах	Г.—Ш.	
164	9	Сумахнашијә	Сумах	Г.—Ш.	
165	1	Кәлинчијәз	—	Г.—Ш.	
165	2	Фәрә	Гарабаг	Гар.	
165	3	Тојуг	Газах	К.—Г.	
165	4	Хоруз	—	Гар.	
165	5	Гүш	Бичо	Г.—Ш.	
165	6	Һејванбашы	Гарагашлы	Г.—Ш.	
165	7	Һејван	Кәнчә	К.—Г.	
165	8	Тавус	Гарабаг	Гар.	
165	9	Һәштәрхан тојуғу	—	Гар.	
165	10	Дәвә	Пирәбәдил	Г.—Ш.	
166	1	Алмакүлү	Губа	Г.—Ш.	
166	2	Чичек	Ширван	Г.—Ш.	
166	3	Алмакүлү	Губа	Г.—Ш.	
166	4	Алма	—	Г.—Ш.	
166	5	Алма	—	Г.—Ш.	
166	6	Гоғал	Хиләәфшан	Г.—Ш.	
166	7	Алма	Губа	Г.—Ш.	
166	8	Јарпаг	Хиләәфшан	Г.—Ш.	
166	9	Бошгаб	—	—	
167	1	Кәрдәкбашы	—	Гар.	
167	2	Гыврым	Кәнчә	К.—Г.	
167	3	Һејван	Газах	К.—Г.	
167	4	?	Ширван	Г.—Ш.	
168	1	Алагапы	Мәрәзә	Г.—Ш.	
168	2	Гымыл	Гымыл	Г.—Ш.	
168	3	Шәбәкә нахышы	Ширван	Г.—Ш.	

Табло №	Шәкіл №	Халғ тәрәфиндән берилген ад	Нансы хәлчәјә мәхсусдур	Нансы нөвөндиң	Изанат вә гејдләр
168	4	Өвәлик	Гарабаг	Гар.	
169	1	Түгбашы	—	Гар.	
169	2	Пәнчәрә	—	Г.—Ш.	
169	3	Пәнчәрә	—	Г.—Ш.	
169	4	?	Мәрәзә	Г.—Ш.	
169	5	Бораны	—	Гар.	
169	6	Занбаг	Хиләәфшан	Г.—Ш.	
170	1	Гејчи	Пирәбәдил	Г.—Ш.	
170	2	Минарәбашы	—	Гар.	
170	3	Тай	Пирәбәдил	Г.—Ш.	
170	4	Чичәк	Ширван	Г.—Ш.	
170	5	?	Гоча	Гар.	
170	6	?	Әрчиман	Г.—Ш.	
171	1	Камандар	Әрсалан	Г.—Ш.	
171	2	?	Бакы	Г.—Ш.	
171	3	Кәтәбә	Фәхралы	К.—Г.	
171	4	Кәтәбә	Фындыған	Г.—Ш.	
172	1	Готазлы-пута	Гарабаг	Гар.	
172	2	Бута	Ширван	Г.—Ш.	
172	3	Чыггабута	Хилә	Г.—Ш.	
172	4	Чыггабута	Хилә	Г.—Ш.	
172	5	Чыггабута	Хилә	Г.—Ш.	

Б) АРА САЛЬ ЕЛЕМЕНТЛӘРИНИН РӨНК ӘЛАГӘЛӘРИ

173	Көл	Хилә	Г.—Ш.	Өртүклү хонча (ширни хончасы) олмасы күман едилир.
174	Көл	Фындыған	Г.—Ш.	" " "
175	Көл	Бичо	Г.—Ш.	
176	Хонча	Көһнә Губа	Г.—Ш.	Гәдим Ширван хәлчәләриндә вә Түркмәнстаны „Пенди“ хәлчәсиндә дә тәсадүф едилир.
177	Хонча	Гәдим Кәнчә	К.—Г.	
178	Башлыг	Кәнчә	К.—Г.	
179	Ңејкәлбашы	Шеих Сәфи	Тәб.	XVI әсрдә тохунмуш Әрдәбил хәлчәләриндә тәсадүф едилир.
180	Пута	Хилә	Г.—Ш.	„Хиләбута“ хәлчәсинин ара саһесиндән фрагмент.
181	Мәрәзә	Мәрәзә	Г.—Ш.	
182	Шамданы	Сәлмәсөйүд	Г.—Ш.	
183	Бурма	Пирәбәдил	Г.—Ш.	
184	Голлу	Голлучичи	Г.—Ш.	Мұтәхессисләр „Зејхур“ да адландырылар.
185	Хырдақүл	Хырдақүлчичи	Г.—Ш.	Мүәллиф тәрәфиндән тәкмилләшдирилмишdir.
186	?	Газах	К.—Г.	„Кәнчә“ дә несаб едилир.
187	Нәлбәки	Нәлбәкикүл	Гар.	„Минаханы“ хәлчәси дә адландырылар.
188	Балыг	Балыг	Гар.	Бу хәлчәни „Нераты“ вә „Фәрәхан“ да адландырылар.
189	Әфшан	Әфшан-Тәбриз	Тәб.	

Табло №	Шә- кил №	Халг тәрәғиндөн верилген ад	Һансы хәлчәјә мәхсүсдүр	Һансы нөвдәндир	Изанат вә гөјдләр
------------	-----------------	--------------------------------	----------------------------	--------------------	-------------------

В) ҮАШИЈӘЛӘРИН РӘСК ОЛАГӘЛӘРИ

190	1	Кәтәбә	Тәбрис	Тәб.
190	2	Моллабашы	Чичи	Г.—Ш.
190	3	Охбашы	Мәрәзә	Г.—Ш.
190	4	?	Газах	К.—Г.
190	5	Дилик	Гарабаг	Гар.
190	6	?	Зејвә	Г.—Ш.
190	7	Гејчибалыг	—	Г.—Ш.
190	8	Көзлү	—	Г.—Ш.
190	9	Сүнбұллараг	Бично	Г.—Ш.
191	1	Алмаһашијә	Гырыз	Г.—Ш.
191	2	?	Сиртчичи	Г.—Ш.
191	3	Алмаәләм	Чичи	Г.—Ш.
191	4	Шарлама	Бакы	Г.—Ш.
191	5	Бајрамқұлү	Балыг	Гар.
191	6	Кашы	Губа	Г.—Ш.
191	7	Гејсибишах	Бакы	Г.—Ш.
191	8	Бурмаһөрүк	Ширван	Г.—Ш.
192	1	Зивәр	Бакы	Г.—Ш.
193	1	Һашијә	Мәрәзә	Г.—Ш.
194	1	Һашијә	Ширван	Г.—Ш.
195	1	Һашијә	Салаһлы	К.—Г.
196	1	Нәлбәкијелән	Нәлбәкикүл	Гар.

АЗӘРБАЙЧАНЫН ХӨВЛУ ВӘ ХӨВСҮЗ ХӘЛЧӘ ВӘ ХӘЛЧӘ МӘМУЛАТЫ НӨВЛӘРИНДӘН
НҮМҮНӘЛӘР
ХӘЛЧӘЛӘРИН РӘНКЛИ ШӘКИЛЛӘРИ

- Табло 197 — Вәрни, Гарабаг нөвү, XVIII əср (Азәрбајчан Дөвләт Инчәсәнәт Музейинин коллекцијасындан).
Табло 198 — Сумах, Губа групу, Губа-Ширван нөвү, XIX əср.
Табло 199 — „Көһиә Губа“, Губа-Ширван нөвү, XIX əср. Бу хәлчәни Дәрбәндид „Сумах“ чешниси һесаб едиrlәр.
Табло 200 — „Алакүлчичи“, Губа-Ширван нөвү, XIX əср.
Табло 201 — „Сиртчи“, Губа, Губа-Ширван нөвү (1945-чи илдә Нью-Йоркда нәшр олунмуш: „The practical book of Oriental rugs“, адлы əсәрдә (сәнифә 226, таб. 82). Губанын мәһшур Чичи хәлчә мәнтәгәсиин мұхтәлиф композициалы хәлчәләри сәһв олараг „Чечән“ адландырылышы.
- Табло 202 — „Зејвә“, Губа групу (Дәвәчи рајону). Губа-Ширван нөвү. Јенә һәмин əсәрдә (табло 79) бу хәлчә сәһв олараг „Дагыстан“ һесаб едишишdir.
Табло 203 — „Әлиханлы“, Губа групу (Дәвәчи рајону). Губа-Ширван нөвү, XIX əср.
Табло 204 — „Чек“, Губа групу (Гонагкәнд рајону). Губа-Ширван нөвү, XIX əср.
Табло 205 — „Гобыстан“, Ширван групу, Губа-Ширван нөвү, XVIII əср (Азәрбајчан Дөвләт Инчәсәнәт Музейинин коллекцијасындан).
Табло 206 — „Гобыстан“, Ширван групу, Губа-Ширван нөвү, 1829-чу ил (мүәллифин коллекцијасындан).
Табло 207 — „Хиләбута“, Бакы групу, Губа-Ширван нөвү, XVIII əср.
Табло 208 — „Сураханы“, Бакы групу, Губа-Ширван нөвү, XVIII əср (Азәрбајчан Дөвләт Инчәсәнәт Музейинин коллекцијасындан).
Табло 209 — „Чираглы“, Кәнчә групу (Кәдәбәј рајону), Кәнчә-Газах нөвү.
Табло 210 — „Шыхлы“, Газах групу, Кәнчә-Газах нөвү.
Табло 211 — „Гоча“, Шуша групу, Гарабаг нөвү (кечмиш „Закгосторг“ун коллекцијасындан).
Табло 212 — „Хангарабаг“, Гарабаг нөвү, XIX əср.
Табло 213 — „Ләмпә“, Шуша групу, Гарабаг нөвү, XIX əср (шәхси истифадәдәdir).
Табло 214 — „Күрд“, Җәбрајыл групу, Гарабаг нөвү, XIX əср (кечмиш „Закгосторг“ун коллекцијасындан).
Табло 215 — „Бахшајыш“, Тәбрiz нөвү (Иран Азәрбајчаны), XIX əср.
Табло 216 — „Гәрәчә“, Тәбрiz нөвү (Иран Азәрбајчаны), XIX əср.

ХӨВСҮЗ ХӘЛЧӘЛӘРИН ФОТО ШӘКИЛЛӘРИ

- Табло 217 — Палаz (садә золаглы), XIX əср (Азәрбајчан Дөвләт Инчәсәнәт Музейинин коллекцијасындан).
Табло 218, шәкил 1 — Килим (Пашалы килими), Ширван групу, XIX əср (шәхси истифадәдәdir).
Табло 218, шәкил 2 — Килим (Тәбрiz килими).
Табло 219, шәкил 1 — Вәрни (Гарабагын көчәриләринә мәхсусдур). Гарабаг нөвү, XVIII əср (Москва Шәрг Мәдәнијәтләри Музейинин коллекцијасындан).
Табло 219, шәкил 2 — Шәддә (Гарабагын көчәриләринә мәхсусдур). Гарабаг нөвү, XIX əср.
Табло 220, шәкил 1 — Зили, Бакы групу (Хызы рајону), Губа-Ширван нөвү, XVIII əср (Азәрбајчан Дөвләт Инчәсәнәт Музейинин коллекцијасындан).
Табло 220, шәкил 2 — Сумах, Губа групу, Губа-Ширван нөвү (Москва Шәрг Мәдәнијәтләри Музейинин коллекцијасындан).

ХӨВЛУ ХӘЛЧӘЛӘРИН ФОТО ШӘКИЛЛӘРИ

- Табло 221, шәкил 1 — „Губа“, Губа групу, Губа-Ширван нөвү, XVII əср (1926-чи илдә Губада ачылмыш хәлчә сәркисиндан).
Табло 221, шәкил 2 — „Голлучичи“, Губа групу, Губа-Ширван нөвү, XIX əср (1926-чы илдә Губада ачылмыш хәлчә сәркисиндан. Бә'зи харичи əдәбијатда (Werner Grote-Hasenbalg Терпіспе aus dem Orient Leipzig), 1936-чы ил (таб. 17) бу хәлчә сәһв олараг „Зејхур“ һесаб едишишdir. Бу хәлчә совет дөврүндә Дағыстанда да истеңсал едилир (Бах. Ф. В. Гогель, „Ковры“, Москва 1950-чи ил, сәнифә 150).
Табло 222, шәкил 1 — „Пирәбәди“ („Бурма“), Губа групу (Дәвәчи рајону), Губа-Ширван нөвү, XIX əср (Азәрбајчан Дөвләт Инчәсәнәт Музейинин коллекцијасындан).
Табло 222, шәкил 2 — „Гарагашлы“, Губа групу (Дәвәчи рајону), Губа-Ширван нөвү, XX əсрин əvvellәri.
Табло 223, шәкил 1 — „Ордуч“, Губа групу (Гонагкәнд рајону), Губа-Ширван нөвү (кечмиш „Закгосторг“ун коллекцијасындан).
Табло 223, шәкил 2 — „Гонагкәнд“, Губа групу (Гонагкәнд рајону) Губа-Ширван нөвү, XIX əср (1928-чи ил Азәрбајчан Дөвләт Музеи експедицијасынын материалларындан бә'зи сәнәтшүнаслар сәһв олараг бу хәлчәни „Сума хчешни“ адландырышлар).
Табло 224, шәкил 1 — „Гобыстан“, Ширван групу, Г.—Ш. нөвү, һичри 1308-чи (1890) илдә тохунмушдур (Москва Шәрг Мәдәнијәтләри Музейинин коллекцијасындан. Бә'зи сәнәтшүнаслар бу хәлчәни сәһв олараг „Дагыстан“ һесаб етмишләр).
Табло 224, шәкил 2 — „Гәбәлә“, Ширван групу, Г.—Ш. нөвү, XIX əср (кечмиш „Закгосторг“ун коллекцијасындан).
Табло 225 — „Гәшәд“, Ширван групу (Ағсу рајону), Г.—Ш. нөвү, XVII əср. 1928-чи ил (Азәрбајчан Дөвләт Музеи експедицијасынын материалларындан).
Табло 226, шәкил 1 — „Ширәлибәй“, Ширван групу (Газымәммәд рајону), Г.—Ш. нөвү, XVIII əср.
Табло 226, шәкил 2 — „Шилҗан“, Ширван групу (Күрдәмир рајону), Г.—Ш. нөвү, XVIII əср (шәхси истифадәдәdir).
Табло 227, шәкил 1 — „Хиләбута“, Бакы групу, Г.—Ш. нөвү (Москва Шәрг Мәдәнијәтләри Музейинин коллекцијасындан).
Табло 227, шәкил 2 — „Хиләбута“, Бакы групу, Губа-Ширван нөвү.
Табло 228, шәкил 1 — „Корәдил“, Бакы групу, Г.—Ш. нөвү, XIX əср (Азәрбајчан Дөвләт Инчәсәнәт Музейинин коллекцијасындан).
Табло 228, шәкил 2 — „Хиләэфшан“, Бакы групу, Г.—Ш. нөвү, XVIII əср (Азәрбајчан Дөвләт Инчәсәнәт Музейинин коллекцијасындан). Бу хәлчә „Дәрбәнд“ дә һесаб едишишdir.
Табло 229, шәкил 1 — „Сумах“, Кәнчә групу, К.—Г. нөвү (кечмиш „Закгосторг“ун коллекцијасындан).
Табло 229, шәкил 2 — „Фәхралы“, Кәнчә групу (Гасым-Исмаиллы рајону), К.—Г. нөвү, һичри 1222-чи (1806) илдә тохунмушдур (Азәрбајчан Дөвләт Инчәсәнәт Музейинин коллекцијасындан).
Табло 230, шәкил 1 — „Шыхлы“, Газах групу, К.—Г. нөвү (Москва Шәрг Мәдәнијәтләри Музейинин коллекцијасындан).
Табло 230, шәкил 2 — „Газах“, К.—Г. нөвү (Москва Шәрг Мәдәнијәтләри Музейинин коллекцијасындан). Бә'зи мүтәхесисләр бу хәлчәни „Чераберт“ һесаб етмишләр. Һазырда Дағыстанын бә'зи хәлчә мәнтәгәләриндә дә истеңсал олунур.
Табло 231, шәкил 1 — „Ханлыг“, Җәбрајыл групу, Гар. нөвү, XX əср. Бу хәлчә „Ағчичәкләр“ дә адланыр (Москва Бәдии Сәнаје Институтунын фото архивиндән).
Табло 231, шәкил 2 — „Нәлбәкикүл“ (Минаханы). Шуша групу. Гар. нөвү. XIX əср (Москва Шәрг Мәдәнијәтләри Музейинин коллекцијасындан).

- јинин коллексијасындан). Бу хәлчә јанлыш олараг харичи әдәбијатда (Handbuch der Orientalischen Teppichkunde, Leipzig, 1909-чу ил, сәх. 180, шәк. 111, 112). „Гарадағ“ (Иран Азәрбајчаны) вә Ф. В. Гогелин „Ковры“ китабында исә „Иран Құрдұстани“ несаб едилмишdir.
- Табло 232, шәкил 1 — „Сәраби“, Әрдәбил группу, Тәбрис нөвү, XIX әср (Азәрбајчан Дәвләт Инчәсәнәт Музейинин коллексијасындан).
- Табло 232, шәкил 2 — „Гәрәчә“, Тәбрис нөвү, XVIII әср (Москва Шәрг Мәдәнијәтләри Музейинин коллексијасындан).
- Табло 232, шәкил 3 — „Нерис“, Тәбрис нөвү, XIX әср (Азәрбајчан Дәвләт Инчәсәнәт Музейинин коллексијасындан).
- Табло 233, шәкил 1 — „Ләчәктүрүнч“, Тәбрис нөвү, XIX әср.
- Табло 233, шәкил 2 — „Ләчәктүрүнч“, Тәбрис нөвү (композиција мүәллифиндер).
- Табло 234, шәкил 1 — „Тәбрис“, Тәбрис нөвү, XVII әсрин әvvәлләри.
- Табло 234, шәкил 2 — „Тәбрис“, Тәбрис нөвү, XVI әсрин әvvәли (Нью-Йоркун Метрополитен музейиндәдир).

ХӘЛЧӘ МӨ'МУЛАТЫ

- Табло 235, шәкил 1 — Йүк үзү, Гарабаг нөвү (Москва Шәрг Мәдәнијәтләри Музейинин коллексијасындан).
- Табло 235, шәкил 2 — Пәрдә, Вәрни тохунушлу, Тәбрис нөвү.
- Табло 236, шәкил 1 — Јәһәр үзү, Гәрәчә, Тәбрис нөвү, XIX әср (Азәрбајчан Дәвләт Инчәсәнәт Музейинин коллексијасындан).
- Табло 236, шәкил 2 — Јәһәр үзү, Газах группу, XX әср (Азәрбајчан Дәвләт Инчәсәнәт Музейинин коллексијасындан).
- Табло 236, шәкил 3 — Пәрдә (Килим тохунушлу) Чәбрајыл группу, Гарабаг нөвү, XIX әср (Азәрбајчан Дәвләт Инчәсәнәт Музейинин коллексијасындан).
- Табло 236, шәкил 4 — Тағчагабагы (Зили тохунушлу), XIX әср (Азәрбајчан Дәвләт Инчәсәнәт Музейинин коллексијасындан).
- Табло 237, шәкил 1 — Чул (Зили тохунушлу), Газах, XIX әср (Азәрбајчан Дәвләт Инчәсәнәт Музейинин коллексијасындан).
- Табло 237, шәкил 2 — Чул (Зили тохунушлу), Гарабаг, XIX әср (Азәрбајчан Дәвләт Инчәсәнәт Музейинин коллексијасындан).
- Табло 238, шәкил 1 — Хурчун (килим вә палаз тохунушлу) Г.—Ш. нөвү, XIX әср (Азәрбајчан Дәвләт Инчәсәнәт Музейинин коллексијасындан).
- Табло 238, шәкил 2 — Хурчун, Гарабаг нөвү, XIX әср (Москва Шәрг Мәдәнијәтләри Музейинин коллексијасындан).
- Табло 238, шәкил 3 — Хурчун, Газах группу (Салаһлы), XIX әср (1928-чи ил Дәвләт Музеи экспедицијасынын материалларындан).
- Табло 239, шәкил 1 — Һејбә (Чечим тохунушлу), Шуша, Гар. нөвү, XIX әср (Азәрбајчан Дәвләт Инчәсәнәт Музейинин коллексијасындан).
- Табло 239, шәкил 2 — Хурчун (Вәрни тохунушлу), Гарабаг (Азәрбајчан Дәвләт Инчәсәнәт Музейинин коллексијасындан).
- Табло 239, шәкил 3 — Чувал, Гарабаг, XIX әср (Азәрбајчан Дәвләт Инчәсәнәт Музейинин коллексијасындан).

Ковровое искусство Азербайджана — малоисследованная область многовековой культуры азербайджанского народа, не получившая должного освещения в специальных трудах, посвященных истории этого интереснейшего и поучительного вида народного творчества, обладающего замечательными, издревле складывавшимися многовековыми традициями.

В орнаментальных узорах азербайджанских ковров нашла своеобразное преломление жизнь народа, особенности развития его национальной художественной культуры. Изучение истории развития азербайджанского ковроткачества представляет несомненный научно-познавательный интерес и обладает немалой практической ценностью для художественных промыслов нашей страны.

Настоящий труд кандидата искусствоведения Лятифа Керимова является плодом богатейшего опыта и многолетнего исследовательского труда народного мастера — знатока коврового дела и художника-орнаменталиста. Работа содержит введение и главы, посвященные классификации типов азербайджанских ковров, распределению их по пунктам производства, описанию их художественных и технических особенностей. Автор вводит в научный обиход большое количество сведений, собранных им в результате длительной практической деятельности в различных областях народного декоративно-прикладного искусства, обобщенных и систематизированных в итоге исследовательской работы, проводившейся им на протяжении ряда лет в лаборатории декоративно-прикладного искусства Института архитектуры и искусства Академии наук Азербайджанской ССР.

В работе собрано и проанализировано свыше 1300 мотивов азербайджанского коврового орнамента, применяющихся в декоративном убранстве многообразных безворсовых и ворсовых ковровых изделий. Автор сообщает сведения об основных этапах развития ковровой техники, начиная с безворсных ковров, выполняющихся способом простого и сложного переплетения нитей и кончая сложными ворсными изделиями, выполняющимися способом узловязанья при помощи специального инструментария. В работе приводятся и по настоящее время бытующие в народе местные наименования орнаментальных мотивов. Весь материал трудаложен по принципу «от простого к сложному». Простейшие элементы, ввиду легкости их технического исполнения предшествуют постепенно усложняющимся формам и мотивам. В разделе, посвященном ворсным коврам, вначале рассматриваются элементы оформления среднего поля, как наиболее стабильные, а за ними уже следуют элементы убранства бордюра.

Красочные таблицы воспроизводят фрагменты ковровых композиций, характерных для различных пунктов ковроделия. Прилагаемые к работе географическая карта и схема отмечают места производства различных ковровых композиций, определившие их наименования.

В настоящее время автором завершается работа над вторым томом исследования, который содержит анализ наиболее распространенных ковровых композиций. Не ограничи-

ваясь выявлением и анализом черт художественной специфики, а также технических особенностей производства рассматриваемых ковровых композиций, автор прослеживает их генезис, раскрывает содержание вкладывавшееся народными мастерами в постепенно стилизовавшиеся, а подчас и канонизировавшиеся орнаментальные мотивы ковров; указывает на их связь с орнаментикой других видов изобразительного искусства и архитектуры.

Во II том войдет свыше ста цветных таблиц.

Проведенное Лятифом Керимовым исследование азербайджанского коврового искусства является ценным вкладом в дело изучения и осмыслиения художественного наследия Азербайджана.

ИНСТИТУТ АРХИТЕКТУРЫ И ИСКУССТВА
АКАДЕМИИ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ССР

ОТ АВТОРА

Еще тридцать лет тому назад я впервые приступил к сбору, систематизации и изучению различных форм орнаментального украшения азербайджанских ковров. Работа в ковровых промыслах страны создала благоприятные условия для накопления того богатого разнообразного материала, который составляет иллюстративную часть данной работы.

Текст работы был написан мною в основном в 1947 г. в Институте архитектуры и искусства. В подготовке настоящего издания, впоследствии дополненного и расширенного, принимала активное участие научный сотрудник Института, молодой искусствовед Наджиба Абдуллаева, которой я пользуюсь случаем приношу свою глубокую благодарность.

ЛЯТИФ КЕРИМОВ